

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NİZAMÜLMÜLK'TE MEŞRUIYET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELÇUK CÜNEYT ALTINKAYA

ANA BİLİM DALI : SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAMI : SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

KOCAELİ – 2009

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NİZAMÜLMÜLK’TE MEŞRUIYET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELÇUK CÜNEYT ALTINKAYA

ANA BİLİM DALI : SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAMI : SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

DANIŞMAN : DOÇ.DR. H. EMRE BAĞCE

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NİZAMÜLMÜLK'TE MEŞRUIYET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: SELÇUK CÜNEYT ALTINKAYA

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Kurulu Tarihi ve No: 17.06.2009 - 2009/14

Doç. Dr. H. Emre BAĞCE Doç. Dr. Yılmaz BİNGÖL Doç. Dr. Hamza ATEŞ

KOCAELİ – 2009

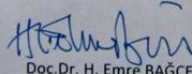
T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NİZAMÜLMÜLK'TE MEŞRUIYET

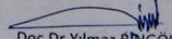
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: SELÇUK CÜNEYT ALTINKAYA

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Kurulu Tarihi ve No: 17.06.2009 - 2009/14

Doç.Dr. H. Emre BAĞCE

Doç.Dr. Yılmaz BİNGÖL

Doç.Dr. Hamza ATEŞ

ÖNSÖZ

Günümüz siyasi partileri özellikle seçim dönemlerinde meşruiyetlerini pekiştirmek için oylarını yükseltmeye çalışırlar. Oy yükseltme çalışmaları genellikle gergin bir atmosferde gerçekleşir. Seçim çalışmalarında parti liderleri başta olmak üzere diğer yüksek siyasetçilerin de katılımıyla taraflar birbirlerini sahtekârlık, yolsuzluk, beceriksizlik, basiretsizlik, halka karşı ilgisizlik ve devlet kurumlarını yönetememekle suçlarlar. Bütün bunlar halkın gözü önünde oy için yapılır. Sonuçta siyaset kurumu her seçim döneminde daha fazla yıpranarak zarar görür ve halka uygulanan anketlerde de güvenilirlik sıralamasında iç açıcı sonuç alamazlar. Türkiye'nin kara deliği olan siyaset kurumu, içine düşmüş olduğu girdaptan kurtulmayı bir türlü beceremez.

Görevi halkı yönetmek, halk için çalışmak, yolsuzluk ve yoksulluğu azaltmak, medeniyeti geliştirmek, adaleti ve hukuku güçlendirmek, ülke barışını tesis etmek olan siyaset kurumu, her geçen gün erozyona uğramaktadır. Siyaset kurumunun saygın ve olması gereken yere oturabilmesi, erozyonun azaltılabilmesi için siyaset ve devlet adamlarının tarihimizin önemli kaynaklarından beslenmesi önem taşımaktadır. Bu nokta da Nizamülmülk'ün "Siyasetname"si bir başyapıt olarak tozlu raflarda beklemektedir.

İran kökenli büyük devlet adamı Nizamülmülk uzun yıllar sürdürdüğü Selçuklu vezirliği görevinin son yıllarında sultanlar için çok önemli olan eserini tamamlar. Siyasetname dönemin bilim dili olan Farsça ile yazılmıştır. Nizamülmülk eserini yazarken Allah'ın adını sık sık kullanmakla beraber Kuran, hadis ve sünnet gibi dini kaynaklara rağbet göstermemiştir. Daha ziyade adalete vurgu yaparak Selçuklu öncesi ve zamanının komşu devlet yöneticileri hakkındaki hikâyeleri sıkça kullanmıştır. Siyasetname'nin ana konusu hükümdarlara devleti nasıl yönetmeleri konusunda yardımcı olmaktır. Nizamülmülk devletin uzun ömürlü olması için halkın mutluluğu ve refahının ön planda olduğunu sık sık vurgulayarak hükümdarın ve dolayısı ile tüm kamu yöneticilerinin keyfi yönetimlerini sınırlandırır. Bütün bunları sağlamanın ilk koşulu halkın adaletle yönetilmesi, masumların, güçsüzlerin, zulme uğramışların, aldatılmışların haklarının iade edilerek sistemin meşruiyetinin

tazelenmesidir. Aksi takdirde devletin yakın gelecekte yıkılması ve yönetimin el değiştirmesi muhtemeldir.

Siyasetname özel olarak sultanlar için yazılmış olmakla beraber genelde bütün devlet yöneticileri hatta günümüz ticari şirket yöneticilerinin de alacağı çok önemli yönetim disiplinlerini bünyesinde barındırmaktadır.

Çalışmanın konusunun seçimi ile içeriğinin tespitinde ve çalışmanın hazırlanmasının her türlü safhasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç.Dr. H. Emre Bağce, Doç.Dr. Yılmaz Bingöl, Doç.Dr. Hamza Ateş ve Doç.Dr. Ramazan Şengül'e teşekkürlerimi sunarım. Yardımlarından dolayı kardeşim Halit Altinkaya'ya da ayrıca teşekkür ederim.

S.Cüneyt ALTINKAYA

2009-Kocaeli

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: NİZAMÜLMÜLK'ÜN YAŞAMI VE TARİHSEL ROLÜ.....	3
A. DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	3
B. YAŞAMI	7
C. ETKİLENDİĞİ KAYNAKLAR VE DÜŞÜNÜRLER.....	9
D. NİZAMÜLMÜLK ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	14
İKİNCİ BÖLÜM: NİZAMÜLMÜLK'TE DEVLET, EGEMENLİK VE KAMU YÖNETİMİ:	
TEMEL KAVRAMLAR VE TARTIŞMALAR	16
A. DEVLET VE EGEMENLİK	16
1. Devlet.....	16
2. Egemenlik.....	23
B. ORDU VE GÜVENLİK.....	29
C. KAMU YÖNETİMİ VE YÖNETİCİLERİ	40
1. Kamu Yönetiminin Yapısı ve İşleyişi	40
2. Kamu Yöneticilerinin Nitelikleri.....	47
D. KAMU GÖREVLİLERİNİN İSTİHDAMI VE DENETİMİ	51
1. Kamu Görevlilerinin İstihdamında Gözetilecek İlkeler	51
2. Kamu Görevlilerinin Denetimi ve Yolsuzlukla Mücadele Yöntemleri	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NİZAMÜLMÜLK'TE MEŞRUIYET VE ADALET	56
A. YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİLERİ VE MEŞRUIYET SORUNU	56
1. Yöneten ve Yönetilen İlişkileri	56
2. Meşruiyetin Kaynakları ve Sınırları	58
B. HALKIN YÖNETİME KATILIMI	63
1. Halk Katılımının ve Toplantılarının Önemi	63
2. Halk Katılımı Örnekleri: Nevruz ve Mihrican	64
3. Halkın Şikâyet Mekanizmaları.....	66
C. ADALET ANLAYIŞI VE YARGI SİSTEMİ.....	67
1. Adalet Anlayışı	67
2. Sosyal Adalet.....	69
3. Yargı Sistemi ve Yargıçların Nitelikleri	73
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ.....	82

ÖZET

Halk kendisi için çalışan, güvenliğini sağlayan adil hükümdarlara rıza gösterir. Eğer hükümdar despot olursa halkı zorla itaate mecbur eder. Böyle bir devlette mutluluk ve refah olmayacağı gibi halk kendine yeni bir hükümdar aramakta geç kalmaz.

Eski Yunan devletlerinde, halkın iktidarlar tarafından despotça yönetimi birçok filozofu bu konuda düşünmeye itmiştir. Bu dönemdeki ana sorun, halk tarafından kabul gören meşru bir iktidarın nasıl oluşturulması gerektiğidir. Yunanlı filozoflardan da etkilenen Selçuklu düşünürleri ve devlet adamları, dönemlerinin iktidarını yönlendiren bir nevi sınırlandıran siyasetname adı verilen eserler yazmışlardır.

Selçuklu Devleti her ne kadar Büyük Sultan'a Tanrı tarafından verilmiştir klişesiyle meşruiyet sağlanmaya çalışılsa da Büyük Sultan gücünü Komutan ve Büyükler ile paylaşmaktadır. İktidarı paylaşan kesimler egemenliklerinin sürekliliği açısından halkın rızasına sahip olabilmek için yoğun çaba göstermişlerdir. "Halkın iyilik için yaptığı dua daim olunca, o mülk payidar olur" ya da "mülk küfürle devam eder, zulümle devam etmez" diyen Nizamülmülk hükümdarın yaptığı bütün işlerde halkın rızasına başvurmasını konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nizamülmülk, Devlet, Meşruiyet, Egemenlik

ABSTRACT

Communities tend to obey to those governors who works for their welfare and who supplies them with security and legitimacy in a fair way. If the governor is a despot, he makes its citizens to obey him by force. In such a state, since the citizens don't have any happiness and welfare, they will look for a new emperor.

The despotic administrations of the governors at Ancient Greek States made the philosophers think about these issues more and more in time in order to develop new ruling systems. The main problem at this age was to find out the best legitimate government types which will also get the support of its citizens. During the Seljuk Empire, the philosophers and statesmen, some of whom were admired by the Greek Philosophers, wrote some books which gave directions to the state and also limited their existing ruling governments and they called these books as "Siyasetname".

The Great Sultan of the Seljuk Empire had to share his power with the Commanders and Buyukler, even though the Seljuk Empire tried to supply and secure its legitimacy with the cant phrase that "the Empire was given to the Great Sultan by the God". The groups who shared the power within the government made a lot of efforts in order to get consent of the citizens. Nizamulmulk offered that the governor should refer to the consent of the citizens before taking important decisions which said that "When the pray of the citizens for the goodness becomes constant, the territory becomes long-lasting" and "Territory doesn't survive with abuse, and it also doesn't survive with cruelty".

Key Words: Nizamulmulk, State, Legitimacy, Sovereignty

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bk.	: Bakınız
BYLT	: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
E.Ü.	: Erzincan Üniversitesi
haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa Aralığı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TKHV	: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
TMKV	: Türkiye Milli Kültür Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitü
v.b.	: Ve Benzerleri
v.d.	: Ve Diğerleri
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

“Siyaset” Arapça asıllı bir kelime olup 1. Seyislik, at idare etme, at işleriyle uğraşma. 2. Memleket idaresi. 3. *Hukukta*. Ceza, idam cezası. 4. Politika. 5. Diplomatlık. 6. Kurnazca iş veya hareket anlamına gelmektedir.¹ Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise 1. Politika. 2. Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış biçiminde açıklanmaktadır.²

“Politika” kelimesi İtalyanca kökenli olup Türk Dil Kurumu sözlüğünde 1. Devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü, siyaset, siyasa. 2. Davranış biçimi, düşünce yapısı olarak tanımlanmaktadır.

“Siyaset Felsefesi” ise Ahmet Cevzici’nin Felsefe Sözlüğü’nde, kolektif hayatı düzenlemenin en iyi yolunun ne olduğu, politik kurumlarla sosyal pratikleri en iyi ve en doğru bir biçimde nasıl düzenleneceği üzerine felsefi düşünüm olarak açıklanmaktadır. Siyaset felsefesi siyasetin problemlerini, siyasi sistemleri, siyasi yaşamı, devletin özünü ve kaynağı gibi konularla ilgilenir. Daha geniş çerçevede ise insanın gelişme süreci içinde, yönetimin ya da devletin amacı ve önemi; varolan ve varolmuş devletlerin sınıflanması ve bu devletlerin oluşumunda etkili olan görüşlerin incelenmesi; ideal devlet düzeni arayışı; ütopya devletlerin yapısı ve gerçekleşme şansları; bireyle devlet, itaat etmekle özgürlük arasındaki ilişki, baskı, sansür ve yönetimin gücü; adalet, eşitlik, özgürlük, haklar ve mülkiyet gibi temel kavramların analizi gibi konuları ele alır.

Devlet nedir? Devlet gerekli midir? Devlet meşru bir kurum mudur? Devlette istikrarın temel şartları nelerdir? En iyi yönetim şekli hangisidir? İktidar kaynağını nereden alır? Kim yönetebilir? Kim yönetmelidir? Meşruiyetin ölçütü nedir? Meşruiyetin sınırları nereye kadardır? Halk nasıl yönetilir? Halkı nasıl yönetmek gerekir? Otoritenin kaynağı nedir? Bir azınlık nasıl olurda çoğunluğu kendi yönetimi

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın, 2008.

² “Siyaset”, *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü*, [http://www.tdk.org.tr\(01.04.2009\)](http://www.tdk.org.tr(01.04.2009)).

altında tutabilir? Bireyin temel hakları nelerdir? Siyaset felsefesinin bu ve benzeri temel soruları siyasetnamelerin yazılma amacını oluşturmaktadır.

“Siyasetname” Türk Dil Kurumu sözlüğünde siyaset bilimini anlatan ve bu konuda öğüt veren eser olarak tanımlanmaktadır. Kelime daha dar ve özel tanımını Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Sözlüğü'nde bulur. Devellioğlu siyasetnameyi padişahlara ve büyük devlet adamlarına, devlet işlerinde ve halka adaletli davranmaları yolunda öğüt veren, mensur ve manzum didaktik eser olarak tanımlar.

Yapılan literatür taramasında hem yüksek lisans hem de doktora çalışmaları kapsamında sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmiştir. Nizamülmülk ve yaşadığı dönemin akademik olarak pek çalışılmamış olması, Türkiye siyasetini o günlerin önemli bilgilerinden yoksun bırakmakta ve meşruiyetle ilgili sorunlarına çözümleri de hem kısıtlı olmakta hem de uzun zaman almaktadır.

Bu çalışmanın amacı siyaset felsefesinin en önemli unsuru olan iktidarın meşruiyeti sorununa Nizamülmülk'ün eseri Siyasetname'nin nasıl çözüm ürettiği, hükümdarın ve dolayısı ile devlet sisteminin meşruiyetinin ön planında neler olduğu ile ilgilidir. Bu kapsamda yıllar öncesi iktidarlarının, egemenlik ile meşruiyet sorunlarını tartışarak yaşanan döneme de katkı sağlanmasıdır.

Çalışma üç genel başlık altında toplanmıştır. İlk bölümde Nizamülmülk'ün yaşamı ve tarihsel rolü; ikinci bölümde Nizamülmülk'ün devlet, egemenlik ve kamu yönetimi anlayışı; üçüncü ve son bölümde ise Nizamülmülk'ün meşruiyet ve adalet anlayışı incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: NİZAMÜLMÜLK'ÜN YAŞAMI VE TARİHSEL ROLÜ

Nizamülmülk Selçuklu devletinin ünlü veziri ve aynı zamanda büyük bir devlet adamıdır. Nizamülmülk'ün eseri Siyasetname'nin günümüze yaptığı katkıların yeterince anlaşılabilmesi için çalışmanın ilk bölümünde Nizamülmülk'ün yaşamış olduğu dönemin genel özelliklerine değinilmesi faydalı olacaktır. İlk bölümde ayrıca Nizamülmülk'ün yaşamı, etkilendiği kaynaklar ve Nizamülmülk üzerine yapılan çalışmalara yer verilecektir.

A. DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Selçuklu Devleti federatif devlet sistemi biçiminde birçok devletin tek merkezden yönetilmesi esasına göre oluşturulmuş devletler topluluğudur. Selçuklu soyundan olan ve "Büyük Sultan" unvanı verilen hükümdar, merkezi yönetimin başında bulunurdu. Büyük sultan, sahibi olduğu toprakların üzerindeki çeşitli bölgelere kendi aile üyelerini "melik" olarak atardı. Ya da fethettiği bölgenin kendi yöneticilerini, kendisinin merkezden koymuş olduğu kurallar çerçevesinde görev yapması için başta bırakırdı. Görüldüğü üzere vasal devletlerin başlarında Selçuklu soyundan olduğu gibi Türk soyundan ve diğer soylardan hükümdarlar da bulunabilmektedir. Burada önemli olan vasal hükümdarın merkezin koyduğu kurallara uymasıdır. Vasal devletlerin başlarındaki hükümdarlara, etnik kökenlerine göre, günümüz başkan statüsündeki Büyük Sultan tarafından farklı haklar verilmiştir. Başında Selçuklu soyundan hükümdar bulunan devletlerin hakları diğerlerinde göre daha geniştir. Bunu sırasıyla başında Türk soyundan hükümdar olan devletler ile diğer soydan olan devletler izler. Bahsettiğimiz haklardan ilk ve en önemlisi unvanlar hususundadır. Merkezi devletin hükümdarları "Büyük Sultan" unvanını aldığı halde vasal devletlerin hükümdarları "Melik" unvanını alabilirdi. Vasal devletlerin bastırdıkları paralarda büyük sultanın adının da yer alması gerekirdi. Vasal devlet hükümdarı olan Melik'in Selçuklu soyundan olmaması halinde merkezde rehine bulundurulması gerekirdi. Bu rehineler melikin birinci derece akrabası olmak zorundadır. Bir başka fark ise merkezi hükümdarın sarayında günde beş defa ezan okunurken vasal hükümdarın sarayında üç defa ezan okunmasına izin verilirdi.

Selçuklu devletinde Büyük Sultan devletin mutlak hâkimi ve yöneticisidir. Büyük Selçuklu Devleti'nde tahta çıkma hakkı sadece Selçuklu hanedanı üyelerine aittir. Hanedan üyeleri arasında da "Hatun"un oğlu olmak ve soylu nesilden gelmek gibi şartları taşıma mecburiyeti vardır. Büyük Selçuklu tahtına çıkma konusunda ve sultanların tahtan uzaklaştırılmasında etkili olan güçler merkezde vezir ve ümera, eyalet valileri, kuvvet ve nüfuz sahibi olan Selçuklu Beyleri ve komutanları ile nispeten Abbasî halifeleridir. Dolayısıyla hükümdar olan Büyük Sultan'ın sahip olduğu yetki ve sorumluluklar yukarıda belirtilen şekilde örf ve çeşitli kurumlarla bir noktaya kadar sınırlandırılmıştır. Hükümdar, haftanın belirli günlerinde devlet büyüklerini ve komutanları huzuruna kabul eder ve onlarla devlet sorunlarını görüşürdü. Hükümdarın görevleri arasında iktaların dağıtılması, kadıların tayini, kendisine bağlı devlet hükümdarlıklarının onaylanması gibi işler de bulunmaktaydı.

Hükümdarın ailesi ve maiyetiyle birlikte yaşadığı saray doğrudan hükümdara bağlıydı. Saray teşkilatının içinde "Hâcib" adı verilen şahıs hükümdar tarafından devlet büyükleri içerisinde itina ile seçilir ve divanla hükümdar arasındaki irtibatı sağlardı. Örfî sorunların çözümünde kadiya yardımcı olmak da hâcibin görevleri arasındaydı. "Emiri Candar" saray muhafızlarının başı olarak görev yapmıştır. Emrindeki hassa birlikleriyle sarayın güvenliğini sağlardı. Saray da daha birçok görevli hizmet yapmıştır. Bunlar konumuzun dışında olduğu için bu kadarıyla yetinilmiştir.

Selçuklu devletinde, devletin genel işlerini düzenlemek ve yürütmek için merkezde "Saltanat Divanı" denilen büyük bir divan vardır. Saltanat divanından başka yine merkezde devletin mali, askeri, adli ve diğer işlerini düzenleyen saltanat divanına kıyasla daha küçük olan divanlar bulunurdu. Vasal devletler de kendi iç yönetimleriyle ilgili küçük divanlar oluşturmuşlardı. Merkezdeki büyük divanın mutlak sahibi olan hükümdar, hükümetle ilgili yetkilerini devletin ilerleyen yıllarında tedricen vezirine devretmekle kendisini bir anlamda sınırlandırmıştır.

Devletin işleri divanda görüşülüp karara bağlandıktan sonra yürürlüğe konurdu. Büyük divan başta vezir olmak üzere; "Müstevfi" adı verilen maliye sorumlusu, kanunlarla ilgili açıklamalar yapmakla görevli olan "Nişancı", "Müşrif"

denilen genel müfettiş ile “Emiri Ârızuceyş” ünvanı olan harbiye sorumlusundan oluşurdu.

Büyük divana bağlı olarak görev yapan nispeten küçük divanlar ise şunlardır: “Divanı İstifa” isimli divan devletin bir kısım mali işleri ile görevliydi. Bu divan kasabalardan köylere kadar vergi alınacak kimselerin belirlenmesi, bu şahısların yükümlü oldukları vergi miktarını tespit edilmesi, kayıt altına alınması, şeri ve örfi kurallara uygun işlem yapılmasını güvence altına alırdı. Bu divanın başkanına “Müstevfi” denilirdi.

“Tuğra ve İnşa” isimli divan Selçuklu hükümdarlarının yabancı devletlerle olan haberleşmelerini yürütürdü. Arazi ve tayinlerle ilgili berat, nişan ve menşur denilen hükümdarın tuğrasını taşıyan vesikaları verirdi. Bu divanın başkanına da “Tuğrai” ya da nişancı denilirdi.

“Divanı Ârız” isimli divan ise ordunun maaş ve lojistik işleri ile görevliydi. Bu divanın başkanı ise “Ârızülceyş” ünvanını almıştır. Bu divan harp işlerine karışmazdı. “Divanı İşraf”, devletin mali ve idari işlerini yönetirdi. Bu divanın başkanı olan “Müşrif” bazı şehirlere vekillerini tayin ederdi.

Vasal devlette ise melik kendi vezirini görevlendirir. Vasal devletlerde melikle beraber vezir, genel vali, “Şihne” unvanlı askeri vali merkezde bulunan divandan daha küçük çaplı bir divan teşkil ederler. Vasal devletlerin divanında, merkezin büyük divanına bağlı askeri valilerin dışında, yerel kamu idaresine bakan “Amîd”ler, halk tarafından seçilmiş seçkin şahıslar olan “Reis”ler ile beraber belediye işlerini yöneten “Muhtesip”ler de yer alırlar.

Selçuklu devletinin adli sistemi, şeri ve örfi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Şeri davalara her eyalette bulunan kadılar bakar. Bağdat’ta bulunan baş kadı ise merkezde mahkeme reisliği yapar ve diğer kadıları denetlerdi. Kadılar, şeriatla ilgili davaların yanında hayrat işleri ve vakıf idaresi işleriyle de uğraşırlardı. Örfi mahkemeler, devletin kanunlarına karşı gelme suçları ile siyasi suçlara bakardı. Bu teşkilatın başında ise “Adalet Emiri” bulunurdu. Ordu mensuplarının davalarına ise asker kadılar bakardı. Selçuklu adli sistemindeki görevliler, büyük divana ve eyalet divanına bağlı olmadıklarından bağımsız bir şekilde kararlarını verebilirlerdi.

Selçuklu devletinde başta hükümdar olmak üzere devlet büyüklerinin geniş yetkileri vardır. Şehirlerde ve köylerde yaşayan halkın da kanun karşısında hak ve görevleri vardır. Köylü topraklarının has veya ikta oluşuna göre, hükümet görevini yerine getiren büyük divanın himayesi altında çalışır vergisini verirdi. Hukuki yönden hürdür. Elindeki toprakları işleyebilirse öldüğünde de veraset yoluyla çocuklarına kalırdı. Halk, gerektiği takdirde büyük sultana ve büyük divana başvurma hakkına da sahipti. Devlet memurluğu ise veraset yolu ile babadan oğla geçirdi.³

Selçuklu yöneticileri için ticaretin ayrı bir konumu vardı. Ticaretin gelişmesi için devlet sınırları içerisindeki ticaret yollarının açık tutulması, tüccar ve kervanların güvenliğinin sağlanması ve konak yerlerine kervansaraylar yapılması hususuna ayrıca önem vermişlerdir.

Selçuklu dönemine ilişkin, tarih açısından çok önemli bir başka konu ise günümüz laikliğine katkı yapacak olan dini otoritenin dünyevi yetkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Büyük sultan Tuğrul Bey, fetih çalışmalarında tedbiren Bağdat'ta Şii Büveyhilerin himayesinde bulunan halifenin onayını alıyordu.⁴ 1055 yılında hac yolunun onarılmasını ve güvenliğini sağlamak amacıyla ordusunu Bağdat'a sokan büyük sultan Tuğrul Bey için Bağdat Abbasi halifesi Kaaim tarafından 15 Aralık 1055 tarihinde hutbe okutulmuştur. Hukuken büyük sultanın otoritesinin kabulü anlamına gelen hutbe okunmasından sonra halife ile anlaşılır ve halife dünyevi sorumluluklarını büyük sultana devredip ruhani lider olarak kalmayı zorunlu olarak ta olsa kabul eder.⁵

Selçukluların siyasal problemleri ise şunlardır: İçeride halifelik, taht mücadeleleri, Türkmenlerle ilgili problemler ve Bâtınlık gibi Sünniliğin dışındaki diğer dini hareketler ile dışarıda Haçlılar ve Bizans ile uğraşmak Selçukluların ana sorun sahalarını oluşturmuştur.⁶

³ "Selçuklu Devleti", *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul: Meydan, 1990, ss. 137-150.

⁴ Jean-Pier Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", çev. Ali Osman Öztürk, *Cogito*, S. 29, 2001, s. 38.

⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 1, İstanbul: Ötüken, 1977, s. 388.

⁶ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: TTK, 2004, ss. 158-230.

B. YAŞAMI

Ebû Ali Hasan Nizamülmülk, Doğu İran'da Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Nûkan kasabasında 10 Nisan 1018 tarihinde doğdu. Babası Ali, Nûkan Dihkani⁷ Ali b. İshak'ın hizmetinde görev yapan servet sahibi bir adamdır. Bu sebeple, oğlu Hasan'ı iyi yetiştirmiştir. Hasan genç yaşta İslam hukukunda yetkililer arasında yer almakla kalmamış, edebiyat alanında da sivrilmiş, zamanının iyi yazan ve konuşan seçkin bir kişisi olmuştur. Devlet yöneticiliğine başladığın zaman tam donanımlıdır.⁸

Hasan genç yaşta, başlangıçta babası Ali ile birlikte Gazneliler Devleti'nin Horasan Valisi Ebu'l-Fazl Sûrî'nin hizmetinde bulunmuştur. Dandanakan Meydan Muharebesi (24 Mayıs 1040) ile Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra Hasan, Horasan'a dönerek, Selçuklu Devleti hizmetine girmiştir. Gaznelilerden Selçuklu hâkimiyetine geçen Behl'de bir müddet Alp Arslan'ın Behl Valisi Ebû Ali b. Şadan emrinde kâtip olarak çalışan Hasan, daha sonra Merv merkez olmak üzere Doğu İran'ın hükümdarı olan Alp Arslan'ın babası Tuğrul Bey'in vezirliğini yapmıştır.

İhtiyar Tuğrul Bey, ölürken, veziri Kündürî'nin teşviki ile öteki kardeşi Süleyman'ı veliht gösterir. Fakat taht iddiacısı olarak ortaya çıkan –Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey'in amcası Arslan Yabgu'nun oğlu- Kutalmış ile başa çıkamayacağını anlayan Kündürî, Alp Arslan'ı yardıma çağırır. Alp Arslan'ın, Nizamülmülk'ün yardımlarıyla Kutalmış'ı savaşıarak yenmiş ve akabinde Büyük Selçuklu Devletinin tahtına geçmiştir. Bir ara vezirliğe devam eden Kündürî'yi azl eden ve daha sonra öldürten Alp Arslan, onun yerine Nizamülmülk'ü vezir yapmıştır (6 Aralık 1063).

Nizamülmülk Melikşah'ın tahta çıkışı sırasında önemli rol oynar. İmparatorluk ordusu Alp Arslan tahtta iken kardeşi ve halefi Kirman Selçukluları Devleti hükümdarı Kara Arslan Kavurd Bey'i destekler. Alp Arslan, türlü tedbirlerle bunu önlerse de, hançerlenerek zamansız ölümü üzerine genç oğlu Melikşah'ın tahta geçişi sırasında Kavurd büyük bir tehlike olarak ortaya çıkar. Orduya rağmen

⁷ Dihkan kelimesi Ferit Develioğlu'nun sözlüğünde 1. Çiftçi, köylü 2. Köy ağası olarak tanımlanmaktadır.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Nizamülmülk", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB, 1993.

Kavurd'u öldürterek Melikşah'ın tahta çıkmasına vesile olan Nizamülmülk'e Melikşah tarafından sadece Türk beylerine verilen "Ata-Bey" unvanı verilir.

Sultan Melikşah devlet dizginlerini ele alıp, git gide İranlaşmaya doğru yol alan devleti, her yönü ile bir Türk Devleti yapmaya girişerek, ordusunun başında yer aldığı zaman, karşısında Nizamülmülk'ü bulur. Melikşah Nizamülmülk'ün büyük nüfuz kazandığını ortaya çıkaran bir hadise üzerine, kendisine "devlete ortak mısın ister misin ki, önündeki yazı takımı ile başındaki sarığın alınmasını emredebim?" diyerek meydan okur. O zamana kadar tedbirli ve ihtiyatlı davranmayı elden bırakmayan vezir, Melikşah'a "sen benim fikrim ve tedbirim sayesinde bugünkü duruma ulaştın. Baban öldürüldüğü gün seni nasıl idare ettiğimi, ayaklanmaları nasıl bastırdığımı hatırla ve unutma ki, benim yazı takımım ve sarığım ile senin tacın ve tahtın birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet bu ikisi ile ayakta duruyor. Yazı takımımın ve sarığın ortadan kalkmasıyla taç ve taht da ortadan kalkar." der. Böylece kendisine yaptığı hizmetlerle devlete ortak olmaya hak kazandığını hiç çekinmeden belirten Nizamülmülk, kendisi olmadan Büyük Selçuklu Devletinin idare edilemeyeceğini, hatta çökeceğini açıkça dile getirmiştir.⁹

1092 yılında Bağdat'a hareket eden Melikşah'ın maiyetinde Nizamülmülk de bulunur. Nihavent yakınlarındaki konaklama sırasında, emrinde çalıştığı Büyük Selçuklu Devletinin baş düşman ilan ettiği Hassan Sabbah'ın Bâtını fedailerinden biri, bir dilekçe vermek bahanesi ile Sûfi kılığında vezire yaklaşır ve veziri öldürür. Hassan Sabbah'ın öldürttüğü ilk devlet adamı Nizamülmülk'tür.¹⁰

Selçuklu hükümdarı Melikşah, eli kalem tutan kişiler için kitap yazmalarını emreder. Melikşah, yazarlardan devlet hakkında düşüncelerini, neyin iyi olduğu neyin kötü olduğunu, önceki hükümdarların neyi hatalı yaptıklarını, hangi iş için tedbir almadıklarını, hangi işi güzel ve doğru yaptıklarını yazmalarını ister. Nizamülmülk Siyasetname isimli eserini bunun gereği olarak yazar.¹¹

⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara: TTK, 1999, ss. XIII-XXI.

¹⁰ Köymen, *a.g.e.*, s. 217.

¹¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 1.

C. ETKİLENDİĞİ KAYNAKLAR VE DÜŞÜNÜRLER

Nizamülmülk'ün Siyasetname isimli eserinde birçok kaynaktan etkilenmiş ve esinlenmiştir. Etkilendiği kaynaklar hikâyeler, dilekçeler, mektuplar, kuran, hadis ve peygamberlerindir. Hikâyeleri genellikle hanedan üyeleri, kadılar, tüccar ve zenginler, halifeler, bilim adamları, efsanevî şahıslar, asker ve komutanlarla, mağdur insanlar ve sufîlerle alakalıdır. Siyasetname'nin konu edindiği dilekçeler ise halk tarafından verilen bireysel dilekçeler ile tüzel kişilikli dilekçelerdir. Nizamülmülk Siyasetname'de hanedan üyeleri ve devlet yöneticileriyle ilgili olarak ta; Saffari, Abbasi, Sasani, Gazneliler, Tahirîler, Kirmanlar, Emevîler, Büveyhoğulları, Karahanlılar, Samanoğulları devletlerinden örnekleri kullanır.¹²

Nizamülmülk'ün Farabi (874-950), Maverdi (974-1058) ve Gazali'den (1058-1111) etkilendiği söylenebilir. Farabi'nin "Platon'un Hukukunun Özeti", "İdeal Site Vatandaşlığına Ait Görüşler", "Yönetimin Kapsamı" ve "Site Toplumunu", Maverdi'nin devlet başkanlığı ve dini idarelere ait konuları ihtiva eden "El-Ahkamus-Sultaniye"si, vezirler ve görevlerini ihtiva eden "Kitabu Kavâniyni'l – Vüzâra", devlet idaresi ve siyasetle ilgili olan "Siyâsetü'l–Mülûk", yöneticilerin üstünlüklerinden ve vasıflarından bahseden "Ma'rifetü'l– Fezâil", hâkimlerin muhakeme usullerinden bahseden "Âdâbi'l–Kâdi", zafer ve siyasi konuları ihtiva eden "Teshilü'n – Nazar ve Tacîlü'z", devlet adamlarına nasihat niteliğinde olan "Nasîhati'l – Mülûk" adlı eserlerinden etkilendiği söylenebilir.¹³ Nizamülmülk'ün Platon (M.Ö. 427-347) ve Aristoteles'ten (M.Ö. 384-322) de etkilendiği söylenebilir. Platon'un en iyi, mükemmel veya ideal ütopya devletini anlattığı "Devlet", uygulamaya koyamadığı ideal devlet yerine en iyi devlet şeklini anlattığı "Yasalar", yönetim ve siyasetle ilgili düşüncelerini ortaya koyduğu "Devlet Adamı" adlı eserleri ile Aristoteles'in Yunan sitesindeki polis düzeninin çöküş nedenlerini ve durdurulması için çözümler sunan "Politika"sından etkilenmiş olabilir. Son olarak kendi döneminde birlikte çalıştıkları sık sık toplantılarına davet ettiği büyük İslam filozofu olan İmam Gazali'nin

¹² Nizamülmülk, *a.g.e.*

¹³ El-Ahkamu's Sultaniye'nin çevirisini yapan Ali Şafak, önsözünde Maverdi'nin eserlerine yer verir.

fikirlerinden ve çok sayıda olan eserlerinden de istifade etmiş olabileceği söylenebilir.¹⁴

Farabi'ye göre, toplumda dengeli bir yönetimin olması ve insanların refah içinde yaşayabilmeleri için, yöneticilerin adil, şefkatli ve merhametli olması gerekmektedir. Ayrıca Farabi, devletin aydınlarca idare edilmesi gerektiğini, böylece yönetilenlerin bilgi yönünden yükseltilebileceğini söyler.¹⁵

Farabi'ye göre faziletli ve faziletsiz olmak üzere iki tür toplum yönetimi vardır. Faziletli yönetimde yöneticiler aydın ve aristokrattırlar. Yönetici seçim ile işbaşına gelir. Gerçek mutluluk bu toplumda mevcuttur. Faziletsiz olan ise gerçek bir toplumdur.¹⁶

Farabi, liderlik konusunda araştırmalarda bulunmuş ve liderlerde şu niteliklerin olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷

1. Liderin fiziki organları kusursuz olmalıdır.
2. Büyük ölçüde anlayış kabiliyetine sahip olmalıdır.
3. Söylenilen her şeyi hayalinde canlandırabilmelidir.
4. Her şeyi akılda tutan mükemmel bir hafızaya sahip olmalıdır.
5. Basit delillerle meselenin aslını kavramalıdır.
6. Öğrenme merakı olmalıdır.
7. Şaka yapmaktan sakınmalıdır.
8. Arzularında, yemede, içmede ve cinsel münasebette aşırılıktan kaçınmalıdır.
9. Hakikati sevmeli, yalandan nefret etmelidir.

¹⁴ Meydan Larousse Ansiklopedisi'ne göre Gazali'nin eserleri şunlardır: "Filozofların Amaçları", "Din Bilimlerinin Diriltilmesi", "Filozofların Çöküşü", "Sapıklıktan Kurtuluş", "Mutluluk Kimyası", "Öz Bilgi Üstüne Risale", "Eylem Ölçeği", "Çile Doldurma Risalesi", "Nurlar Kandili".

¹⁵ Farabi, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi, 2004, ss. 89-101.

¹⁶ Bayraktar Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, İstanbul: Doğu, 1983, ss. 104-105.

¹⁷ Harun Han Şirvani, *İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul: İrfan, 1965, ss. 57-58.

10. Yürek genişliği, adalete muhabbet, kuvvet kullanmaktan ve istibdattan nefret etmelidir.

11. Yorulmadan adaleti dağıtma kudreti olmalı, düşündüğü şekilde yapılması gereken şeyleri yapmakta hiçbir şeyden korkusu olmaması gereklidir.

12. Kâfi derecede servete sahip olması gereklidir.

Farabi'nin yönetim felsefesi, hedeflerle başlar. İnsanların kim olduklarını ve nasıl yaşadıklarını inceler; nasıl yaşayıp nasıl olmaları gerektiğine dair yükümlülükler ortaya koyar. Farabi insanın sosyal bir canlı olduğunu, tabiatı icabı her insanın birçok konuda başkalarına bağımlı olduğunu, bu yüzden insan, hemcinsleriyle ortaklığa muhtaç ve bu sebeplerden dolayı insanı sosyal bir canlı olarak tanımlar. Böylece kişi topluluk içinde diğer insanlarla bir araya gelmek zorunda kalmaktadır. Diğer insanlara bağımlı olan insan, onlarla beraber olmadıkça zaruri işlerinde başarılı olamaz. İşbirliği içerisinde gerçekleşen bu oluşum Farabi tarafından devlet olarak ifade edilir.¹⁸

Platon ve Aristoteles de devlet yönetimi hakkında ayrıntılı çalışmalar yapmış ve bu konuda İslam filozoflarını ve dolayısıyla siyasetnameleri de etkilemişlerdir. Batı medeniyetinin temelleri de Platon ve Aristo'nun düşünceleri ile şekillenmiştir.

Platon, devlet adlı eserinde, bütün insanlık için örnek olacak ideal bir yönetim düzenini açıklamaktadır. Bir ütopya olan Platon'un devlet sistemi, adalet ve erdem üzerine kurulmuş olup ferde değil, toplumsal bütüne önem veren ilkelere dayanmaktadır. Eserde önemli prensiplerden birisi de öğretimin yönlendirici olarak ele alınmasıdır. Böyle bir devlette bilime ve bilim adamlarına değer verilmekte, hatta yöneticiler filozof, filozoflar hükümdar olmadıkça, ideal bir yönetim ve devletin meydana gelemeyeceği ileri sürülmektedir.¹⁹

Platon'a göre, toplumda yöneten ve yönetilen olarak iki sınıf vardır. Bilgili, adaletli ve erdemli kişiler yönetimi ele almalı ya da yönetene yardım etmelidir.

¹⁸ Kazım Güleçyüz, *İslam'da Siyaset Düşüncesi*, İstanbul: İnsan, 1995, s. 215.

¹⁹ Platon, *Devlet*, çev. Canan Eyi, İstanbul: Gün, 2005.

Platon devlet yönetim şekillerini monarşi, aristokrasi, tiranlık, oligarşi ve demokrasi olarak sınıflandırmıştır. Tek kişinin yönetimi olan monarşi ile birden fazla kişilerin yönetimi olan aristokrasi en iyi yönetimlerdir. Monarşide halka baskı uygulanırsa bu tiranlık rejimi olur. Aristokraside halka baskı olursa oligarşik düzen ortaya çıkar. Oligarşi kendi çıkarlarını düşünen zengin grupların yönetimidir. Bir başka deyişle monarşik devlette tüm vatandaşlar aynı eşitlikle kamu görevlerine girebiliyorsa bu devlet, demokratik bir hükümete sahiptir; bu görevler yalnız zengin ve soylulara veriliyorsa, aristokratik bir hükümete sahiptir.

Platon ve Sokrates'çi düşünce, sadece ferdi ele alıp insanın yönetim ve toplumdaki uzak kalmasını öneren düşüncelerin aksine ferdi içinde bulunabileceği toplum ve yönetimle beraber anlaşılabilirliğini düşünür.

Platon'un devletinde insanlar devletin hizmetinde belli vazifeleri olan üç gruba ayrılır.

1. İşçiler zümresi: Bu zümrenin fazileti çalışmak ve itaat etmektir.
2. Askerler: Askerlerin fazileti cesarettir.
3. Yöneticiler: Yöneticilerin fazileti ise hükmetmektir.

Platon katı bir sınıf anlayışına dayanan aristokratik bir yönetim düşünmüştür. İnsanlar birbirlerine benzemediklerinden dolayı değişik işler yapmakta ve çok çalışmaktadırlar. İnsanlar kendi yeteneklerine uygun işlerde çalıştıkları takdirde işlerin daha verimli olacağını söyler. Ayrıca işbölümü ve uzmanlaşmaya da dikkat çeker. "Bir insan bir eksiği için bir başkasına başvurur, başka bir eksiği için de bir başkasına" diyen Platon insanların bir araya gelme nedenlerini "eksiklikleri" olarak görür ve insanların yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşadıklarını ve bu yaşamın adını da "Toplum Düzeni" olarak nitelendirir.²⁰

Aristoteles'e göre ideal devlet polis yönetimidir. Aristoteles insanı sosyal bir varlık olarak kabul eder. Polis aile, kabile, köy gibi aşamalardan geçerek insanlığın ulaşabileceği son uygarlık basamağıdır. Aristoteles da hocası Platon gibi köleliği

²⁰ Platon, *a.g.e.*; Maurice, Duverger, *Politikaya Giriş*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1984, s. 88.

doğal bir kurum olarak kabul etmektedir. Kölenin yanında yurttaş ise; yasal ve siyasal görevler alan kimsedir. İyi yurttaş yönetmeyi ve yönetilmeyi iyi bilen kişidir.²¹

Aristoteles, hocasının savunduğunun aksine tek bir yönetim biçiminin geçerli olmayacağını belirtir. Aristoteles'e göre yönetimlerin ayrımını sağlayan niteliklerden biri Nicelik Kriteri'dir. Devleti; bir kişi, bir azınlık ya da çoğunluk yönetebilir. Ancak nicelik kriteri ile birlikte nitelik kriteri de göz önünde tutulmalıdır. Herkesin iyiliğini sağlamaya çalışan yönetimler iyi ya da adil yönetimlerdir.

Her yönetimde yurttaşlar arasında hem eşitlik hem de eşitsizlik vardır, yurttaşlar bazı yönlerde eşittirler, bazı yönlerde de eşit değildirler. Bazı yönetimler eşitlik, bazıları da eşitsizlik ilkesine ağrılık vermiştir. Yönetimlerin değişmesinin nedeni de bu eşitlik ve eşitsizlik ilkelerinin derece ve oranında ki değişmedir. İktidardaki kişi ya da kişiler toplum üyelerine acımasız davranırlar yerli yersiz baskı yaparlarsa, kendilerine aşırı kazanç sağlamaktan başka tutkuları olmazsa çoğu defa bu durumda toplum devrimlere sürüklenir.

Aristoteles, "başkalarına şeref dlleri verildiğini ve kendilerinin alaltıldığını görenler hemen devrim yanlısı olurlar" der. şeref ve şan da hak edilenin tersine dağıtıldı mı devrime neden olabilir. Korku da hem yönetenler hem de yönetilenler için söz konusu olabilir. Kendilerini tehlikede gören ve her ne pahasına olursa olsun iktidarı bırakmamak amacıyla olan yöneticiler rahatlıkla şiddete başvurabilirler. Cezalandırılmaktan, hesap sorulmasından korkan yönetilenler de hkmetleri devirmeğe kalkabilirler. İdare ne olursa olsun, idare edenlerin iyiliği ve dürüstlüğü, devleti ve dolayısıyla halkı iyi ve mutlu eder. Aksi olursa devlet yıkılmaya yüz tutar. İleride görüleceği üzere Nizamülmülk devletin yıkılması hususunda Aristoteles ile benzer görüşleri paylaşır.²²

Nizamülmülk bilginler arasındaki münazaralara katılırdı. Gazali ile geçen bir şöhret iken ilgilenmiş ve böyle münazaralara onu da davet etmiştir. Gazali eşitli

²¹ Aristoteles, Politika, ev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi, 2008, s. 70.

²² Aristoteles'in düşünceleriyle ilgili açıklamalar da Politika adlı eserinden faydalanılmıştır.

konularda muhaliflerinden ön plana çıkararak derin bilgi ve ihtisasını gösterdiğinden Nizamülmülk tarafından Bağdat Nizamiye medresesine öğretmen tayin edilmiştir.

Nizamülmülk kurduğu yönetim sistemiyle devletin sağlam temeller üzerine oturmasını sağladı. Devlet örgütlenmesinde Gazneliler ve Samanilerin sistemini inceledi eski İran geleneklerinden etkilendi. Askeri alanda da yenilikler getirerek ikta denen sistemi kurdu. İkta sahiplerinin devlete olan sorumluluklarını artırdı. Osmanlılardaki yüzyıllar sürece benzeri sistemlere kaynaklık yaptı. Müslümanlığın yenilenmesi ve mezhep çatışmalarının önlenmesi yönünde siyaset izledi.

D. NİZAMÜLMÜLK ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Köymen, Nizamülmülk'ün Siyasetnamesine yazmış olduğu önsözde eserin birçok yabancı dile çevrildiğini belirtir. Eserin yaklaşık 120 sene öncesinden dikkat çektiğini, hem Farsça aslının hem de Fransızca tercümesinin yayımlandığı söyler. Ayrıca Siyasetname'nin daha sonra İran'da Farsça olarak defalarca basıldığını söyler. Köymen Siyasetname üzerinde en ciddi olarak duranın İngiliz Darke olduğunu, Farsça metni ile beraber İngilizce tercümesini yayımlandığını belirtir.²³ İbrahim Kafesoğlu'nun bulduğu Farsça yeni bir metin ilk defa Türkiye'de yayımlanmıştır.²⁴ Çalışmada bu eserin güncel basımı kullanılmıştır. Siyasetname ayrıca Mehmet Ali Ayni (1933-1936), M. Şerif Çavdaroğlu (1954), Nurettin Bayburtlugil (1981) tarafından da çevrilmiştir.²⁵

Nizamülmülk'ün eserine farklı zamanlarda şartlara göre değişen ilaveler yapılmıştır. Örneğin, doğuda ve batıda basılmış siyasetname metinlerinde eserin Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında yazılmasından sonraki devirlerde hükümdar olmuş Berkiyaruk (1094-1104), Mehmet Tapar (1105-1117) ve Mahmud (1092) ile Çağrı oğlu Yakuti oğlu İsmail gibi Selçuklu sultan ve prenslerinin adları;

²³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. XIII-XIV.

²⁴ Nizâmü'l-mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, C. 1, No. 268, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1977.

²⁵ Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul: Dergâh, 2006, ss. 6-8.

Tuğrul Bey'in veziri Amîdü'l-mülk Kündürî'nin yanında Nizamülmülk'ün adı geçmektedir.²⁶

Kafesoğlu'na göre, Çavdaroğlu tarafından 1954 yılında bir tercüme yapılmıştır. Fakat bu eser Kafesoğlu'nun tenkidinden sonra yayından çekilmiştir.²⁷

Nizamülmülk Türkiye'de siyaset bilimcileri tarafından sınırlı ölçüde çalışılmıştır. Selçuk Üniversitesi İslam Felsefesi Bilim Dalı altında "İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi" konusunda Mehmet Harmancı tarafından bir tez hazırlanmıştır. Tezde Farabi, Maverdi, Nizamülmülk ve İbn Teymiyye'nin siyasetnameleri incelenmeye çalışılmıştır.²⁸ Bir diğeri Marmara Üniversitesi Yönetim ve Organizasyon ana bilim dalında "Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri: Machiavelli ve Nizamülmülk Örneği" başlığı altında Abdullah Yeşil tarafından hazırlanan tezdır.²⁹ Bir başkası Erzincan Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı altında Mahir Tuncer tarafından hazırlanan "Aristoteles ve Nizamülmülk'te Devlet Felsefesi" konulu tezdır.³⁰ Nizamülmülk üzerine yapılan çalışmalar arasında "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizamülmülk Örneği" başlıklı makale de ayrıca dikkat çekmektedir.³¹

²⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, s. XIV.

²⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün Eseri: Siyasetname ve Türkçe Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, C. XII, 1955, ss. 231-256.

²⁸ Mehmet Harmancı, "*İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi*", BYLT, Konya: S.Ü., 1999.

²⁹ Abdullah Yeşil, "*Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri: Machiavelli ve Nizamü'l-Mülk Örneği*", BYLT, İstanbul: M.Ü., 2000.

³⁰ Mahir Tuncer, "*Aristoteles ve Nizamülmülk'te Devlet Felsefesi*", BYLT, Erzincan: E.Ü., 2003.

³¹ Ömer Menekşe, "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizamülmülk Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 3, 2005.

İKİNCİ BÖLÜM: NİZAMÜLMÜLK’TE DEVLET, EGEMENLİK VE KAMU YÖNETİMİ: TEMEL KAVRAMLAR VE TARTIŞMALAR

Bu bölümde Nizamülmülk’ün devlet ve egemenlik kavramları, doğudan ve batıdan çeşitli örnek ve açıklamalar verilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca Nizamülmülk’ün ordu ve yönetimiyle ilgili tavsiyeleri, son olarak da kamu yönetimi ve yöneticileri ile kamu görevlilerinin istihdamı ve denetimlerine dair görüşleri açıklanmaya çalışılacaktır.

A. DEVLET VE EGEMENLİK

Devlet ve egemenlik üzerine birçok tanımlama yapılmıştır. Burada hem doğu hem de batı kökenli bilim adamlarının görüşlerinden de faydalanılarak Nizamülmülk’ün devlet ve egemenlik ile egemenliğin kullanımına ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. Devlet

Köymen, Recai Okandan’ın devletlerin doğuşu teorisini benimsediğini belirttikten sonra devletlerin doğuşunu aşağıdaki şekilde sınıflandırır.³²

- a) Aile teorisi,
- b) Kuvvet ve mücadele teorisi,
- c) Biyolojik veya organik teori (devlet canlı bir varlık),
- d) Ekonomik teori (devletin doğuşunu ekonomik olay gibi görme),
- e) Akıl teorisi (devlet insan aklının eseri),
- f) Pozitif teori (kollektivitenin hukuken teşkilâtlanma-sı),
- g) Psikolojik veya sosyo-psikolojik teori.

Köymen’e göre Türklere daha çok “aile teorisi” ile “kuvvet ve mücadele” teorisi uymaktadır. İçlerinden bir lider çıktığını gören Türklerin, tarihinden gelen

³² Mehmet Altay Köymen, “Selçuklularda Devlet”, *Bellekten*, C. 51, S. 210, Aralık 1987’den ayırbaşım, Ankara: TTK, 1988.

psikolojik veya sosyo-psikolojik içgüdü ile onun etrafında toplandığını, Çin esaretine düşen Türklerin ikinci Göktürk Devleti'ni böyle kurmuş olduklarını söylemektedir.³³

Köymen, Alman asıllı Rus Türkoloğu W. Barthold'un, devletin kurucu ailenin ortak malı olduğu neticesine vardığını bu sonucun Fuad Köprülü tarafından da kabul edildiğini söyler. Fakat Köymen ilerleyen zaman da bu sonucun yetersiz kaldığı değerlendirmiştir. Örneğin, Selçuklu devrinde devlet, yalnız iktidarda bulunan ailenin ortak malı değildir. Devlet üzerinde büyük komutanlar da söz sahibidirler. O halde, devlet, Selçuklu hanedanı ile Selçuklu komutanlarının ortak sorumluluğu altındadır.³⁴ Siyasetname'ye göre devlet üzerinde söz sahibi olanlar sadece hükümdarlar ya da komutanlar değil vezirler de çok önemli bir yer tutarlar. Dolayısıyla devlette söz sahibi olanlara vezirleri de eklemek gereklidir.

Selçuklular da devlet iki nüfuz bölgesine ayrılmıştır: Askeri teşkilât kadrolarını Türkler, sivil teşkilat kadrolarını ise İranlılar işgal ediyorlardı. Devletin Resmi dili Farsçaydı. Devlet bu şekilde klâsik bir Türk-İslâm İmparatorluğu halini almıştır. Köymen bu durumu Türklere mahsus bir gaflet olarak görür ve açıklamanın güç olduğunu söyler.³⁵

Devletin özünde ise Türk devlet anlayışı hâkimdir. Türk devletleri hangi soydan, hangi medeniyetten ve dinden olursa olsunlar, sınırları içinde yaşayan insanları bütünüyle refah içinde yaşatma amacını benimsemişlerdir. Türk devlet anlayışına göre devlet halk içindir. Selçuklu devrinde hemen hemen hiç yerli halk isyanı olmaması da bunun bir göstergesidir.³⁶

Aristoteles devleti çeşitli şekillerde tanımlar. Örneğin, devleti yalnızca yaşamayı olanaklı kılmak değil, yaşanmaya değer bir yaşam kurmak olarak tanımlar. Karşılıklı koruma sözleşmesinden ya da mal ve hizmetlerin değiş tokuş etmek için yapılan bir anlaşmadan da fazla bir şey olduğunu belirtir. Devlet herkesin, aileleri ve

³³ Köymen, *Selçuklularda Devlet*, s. 1361.

³⁴ Köymen, *Selçuklularda Devlet*, s. 1362.

³⁵ Köymen, *Selçuklularda Devlet*, s. 1366.

³⁶ Köymen, *Selçuklularda Devlet*, s. 1367.

akrabaları içinde iyi yaşamalarını, yani tam ve doyurucu bir yaşam sürmelerini olanaklı kılabilmek içindir. Soylu eylemlerde bulunabilmesi devletin görevidir.³⁷

Devleti, hükümdarın mülkü olarak tanımlayan Nizamülmülk, devletin görevleriyle ilgili olarak hükümdarlara şu tavsiyelerde bulunur.

Kanallar açmak, belli başlı ırmaklara yataklar kazmak, büyük sulardan geçiş için köprüler yapmak, köyleri ve tarım alanlarını mamur kılmak, surlar inşa etmek, yeni şehirler kurmak gibi cihanın imarı ile ilgili şeyler yapsın; güzel oturulacak yerler vücuda getirsin; ana yollar üzerinde ribâtlar, ilim talipleri için medreseler yapılmasını emretsin; tâ ki, adı daima kalsın; bu işlerin sevabı öteki dünyada onu bulsun, reâya daima (hayır) dualar etsin.³⁸

Nizamülmülk şu cümlelerle hükümdara meşruiyet kazandırmaya çalışır.

Yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve mehde değer hünerlerle süsler, insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Allah'ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder, fesat, karışıklık ve fitne kapısını ona kapattırır.³⁹

Görüldüğü gibi halkın mutlu ve huzurlu olması, dünyevi ihtiyaçlarının karşılanması devletin bekası için hükümdarlara tavsiye edilmektedir.

Selçuklu hükümdarları doğuştan devlete sahiptirler. Dolayısı ile Nizamülmülk eserini hükümdarlara devletin bekası ve düzeni için yazmıştır. Devletin nasıl elde edileceği üzerinde durmamıştır. Fakat devletin anarşi durumunu anlatmıştır. Hükümdar daha tahta geçmeden Nizamülmülk'ten işinin inceliklerini şu şekilde öğrenir.

Bu zamanın geçmiş zamanların tarihinin bir devamı olması, daha önce (gelip geçmiş) hükümdarların yaptıklarının eseri olması... Yüce Allah... cihan padişahlarının mahrum bulunduğu kerametler ve büyüklüklerle süsledi; sonra da iyi huylulukla güzel yüz, mertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, türlü silahları kullanmak, hünerlere sahip olmak, Allah'ın kullarına şefkat ve merhamet (göstermek), vaatlerinde durmak,

³⁷ Aristoteles, *a.g.e.*, ss. 83-85.

³⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 7.

³⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 6.

dürüst din, iyi itikat, Yüce Allah'a itaat (edenleri) sevmek... İlim ve hikmet ehlini kazanmak, sadakalar vermek, yoksullara iyilik etmek, maiyete ve hizmetkârlara iyi muamele etmek, zalimlerin zulmünü raiyetten kaldırmak gibi hükümdarların muhtaç olduğu şeyleri ihsan etti.⁴⁰

Devlet her ne kadar kurulmuş ve işlemekte ise de zaman içerisinde kendisini zayıflatacak olaylara müsaade etmemesi gerekir. Bu hususta Nizamülmülk herhangi bir şekilde devlet görevini bırakmış kişileri çok önemli görür. Devlete hizmeti geçmiş olanlar hakkında Nizamülmülk'ün söyledikleri günümüzde yıllarca çözülmeyen bir takım meselelerin çözümüne ışık tutacak niteliktedir.

Türkmenler Dandanakan savaşında Selçuklularla birlik olmuşlardır. Türkmenlerin göçebe olması, yerleşik düzene uyum sağlamada sıkıntılar yaşamaları (yaşatmaları), Selçuklu hanedanı tarafından ülke sınırlarının uç bölgelerine yerleştirilmeleriyle çözülmeye çalışılmıştır. Bu sorun Nizamülmülk'ün önemli meselelerinden birisidir.

Her ne kadar -sayıları çok olan- Türkmenlerden üzüntü husule gelmişse de, onların devlet üzerinde çok hakları olmuştur. Zira devletin başlangıcında hizmetler etmişlerdir ve sıkıntılar çekmişlerdir. Akraba cümlesindedirler... , saray gulamları tarzında onları tutmalıdır. Çünkü daima hizmette meşgul olunca, silah ve hizmet terbiyesi öğrenirler ve halk ile birlikte yerleşirler; gönül bağlarlar, tıpkı gulamlar gibi hizmet ederler ve onların tabiatlarında (Selçuklu hanedanına karşı) hâsıl olan sabit fikir zail olur... (onlar) bu devletten nasipsiz kalmazlar ve melik şöhrete nail olur.⁴¹

Günümüzün en önemli siyasi meselelerinden Kürt sorununa bu çerçevede yaklaşılması faydalı sonuçlara ulaşılabilecek farklı bakış açıları doğurabilir.

Nizamülmülk vezirlik makamına çok önem vermiştir. Nizamülmülk aşağıda da görüldüğü gibi hükümdara ortak olmak çabalarındadır. Vezirliğin devlet için ne kadar önemli olduğunu hükümdarlara tavsiye etmektedir.

Âlemin efendisi (Melikşah) ni iyi bendenin nasıl olduğunu efendimizin işini beğenmiş olduğu gönlünde asla bir hıyanet bulunmamış olan, saltanat ve padişahlığın kendisi ile sağlamlaşmış ve muhkemleşmiş olan devlete mübarek ve

⁴⁰ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 8.

⁴¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 73.

muzaffer olan bir bendenin gönlünü incitmemek gerektiğini, herkesin sözünü dinlememek ve fazla itimat etmemek lazım geldiğini bilmesidir. Zira hanedanlar, şehirler ve memleketler her vakit insana bağlı bulunur: O adam yerinden kalktığı zaman veya başka bir köşeye çekildiği zaman, saltanat (mülk) alt üst olur... İtaatli bir bende üçyüz evlattan iyidir; zira bunlar babanın ölümünü, O efendisi için uzun ömür ister.⁴²

Nizamülmülk bir devlet tanımı daha yapıyor. İçki meclisi tertip edilmesine dair faslın içerisine koyduğu şu cümle devletin nasıl algılandığına dair önemlidir.

Sultan cihanın aile reisi, cihandakiler de hep kendisinin çoluk çocuğudur. Kendisinin ailesi mensubu ve ekmeğe yiyicisi olan o kimsenin evinden kendisinin meclisine şarap getirmesi icap etmez.⁴³

Devletin ömrü hususundaki örneklerde devleti ayakta tutan ögenin halk olduğu görülür.

Aziz ve Ceşil olan Tanrı'nın kullarına ekmeği ve yemeği bol tutmak saltanatın ve devletin ömrünü uzatır. Allah, Ya Musa, kendisi ekmeğe ve nimeti halktan çektiği zaman, ekmeğe vermeyi azalttığı her an, ben de ömrünü azaltırım. Onun işi ve memleketinin çöküşü yakındır.⁴⁴

Hükümdar her ne kadar devlete, babasından atasından sahipse de onu elinde tutması, egemen olabilmesi için bir şeyler yapması gerekir. Bunu başarabilmesi için ilk olarak yukarıda değinildiği üzere halkın temel ihtiyaçlarının önemine dikkat çeken Nizamülmülk, hükümdarın görevini yapmadığı takdirde ne ile karşılaşılacağına perspektifini çizer.

Devlet bir hanedandan bir başka hanedana geçer veya fitne, terör, muhtelif kılıçlar, öldürme, yakma, yağma, zulüm yüzünden (memleket) karışıklık içine düşer. Böyle fitne ve hile günlerinde asiller ezilirler; aşâğılar kudretli olurlar. Her kimin gücü varsa, her istediğini yapar. Doğruların işi zayıflar, kötü duruma düşerler; fesatçılar zengin olurlar. Türkler kendilerine sivillerin lakabını takarlar. Siviller de kendilerine Türklerin lakaplarını verirler. Raiyet fermanlara itaat etmez olur. Ordu mensupları zalim olurlar. Halk arasında farklılık kalkar, artık kimse işlerin düzeltilmesine

⁴² Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 84.

⁴³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 89-90.

girişmez. Memleketin bütün işleri prensip ve düzenini kaybeder. Padişah, akın ve ceng ile meşgul olur; böyle şeylerle uğraşmaya veya bu hususları düşünmeye fırsat bulamaz. Rahat ve emin günler gelince, yüce ve kutsal Allah meliklerin oğullarından adil ve akıllı birini çıkarır; ona bütün düşmanlarını kahredecek bir talih(devlet) verir; bütün işlerde temayüz eden, memleketinin düzen ve sisteminin nasıl olduğunu herkesten araştıran ve herkese soran, kitapları okuyan akıl ve ilim verir. Fazla zaman geçmeden, memleketin bütün düzenini ve kanununu tekrar yerine getirir. İyi işlerin devam ettirilmesi ve fesatlığın kaldırılması için padişahların her devirde göz önünde bulundurmuş oldukları şeylerden biri, eski hanedanları muhafaza etmiş, onlara itina göstermiş, hükümdar oğullarını onore etmiş olmaları, (mevkilerini) kaybetmiş, (mevkilerinden) mahrum edilmiş, acınacak duruma düşmüş olmalarına müsaade etmemiş bulunmaları, kendi devletleri zamanında yaşamalarına yetecek nispette (kifaf) vermiş olmalarıdır.⁴⁵

Nizamülmülk vezirliğin sürekliliği ve nitelikleri hakkında da önerilerde bulunur. Padişahlık ve vezirlik İslamiyetin kabulüne kadar babadan oğla geçmektedir.

Vezir temiz dinli, iyi itikatl, kifayetli, muamele-bilir, padişah-sever olmalıdır. Eğer vezir, vezir oğlu olursa daha iyi olur. Zira padişahın padişah oğlu olması gerektiği gibi, vezirin de vezir oğlu olması gerekirdi. İslamlık ortaya çıkıncaya kadar âdet böyle idi. Saltanat (mülk) Acem melikleri hanedanından gidince, vezirlik de vezirler sülalesinden gitti.⁴⁶

Ayrıca bu vezirler, vezirlik davranış ve düzenini söz konusu eden kitaplara sahiptiler. Bu kitapları sık sık okuyup ezberlerlerdi.

Halkın nasıl yönetilmesi gerektiği hakkında Nizamülmülk hükümdara şu öğütte bulunur.

Allah, padişahı bütün insanların üstü yaratmıştır; cihandakiler onun astıdırlar; dirlik ve büyüklüğe onun sayesinde sahip olurlar. Padişah onlara, daima kendilerini tanıyacak, kölelik halkalarını kulaklarına takacakları ve çıkarmayacakları, itaat kuşağını bellerinden çıkamayacakları şekilde davranmalıdırlar; kendilerinin kötülüklerini ve iyiliklerini unutmamaları için onlara yine göstermeli, her istediklerini yapacak her birinin çap ve mevkiini bilecek şekilde ipi gevşetmemeleri,

⁴⁵ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 98-99.

⁴⁶ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 126.

ayaklarını fermanları dikkate almaktan dışarı çıkaramamaları için her birinin işini ve ahvalini araştırmaları lazımdır.⁴⁷

Selçuklu devletinin şiarı olan adalet, devlet teorisinin belkemiğini oluşturur. Halk adil yönetildiği için devlete boyun eğer. Adaletsiz yönetim devam ettiği sürece hükümdarın meşruiyeti de tedricen zayıflar. Nizamülmülk adaletin kendi devletinde her milletten insana dağıtıldığını ve bundan dolayı memleketin de kendi hanedanları için uzun yıllar karar kıldığını söyler.

Kadın konusu Nizamülmülk'ün kendi çağının çok öncesinin anlayışı gibi kendi zamanının anlayışı içinde de olmaması gereken bir konuma sahiptir. Zamanına göre normal karşılanması gereken bu olgu kadının devlet yönetimindeki yeriyle alakalıdır. Nizamülmülk'ün devletinde kadına yer yoktur. Eski Yunan devletlerinde de durum böyleydi. Bu konuda İslam'ın tamamen belirleyici olduğu söylenemez. Nizamülmülk'e göre kadın devlet ve yönetim işlerine kesinlikle karıştırılmamalıdır. Kadının görevi nesli devam ettirmektir. Nizamülmülk hükümdar eşlerinin ferman buyurmaya başlamasını devletin sonu yakındır diye özetlemektedir.

Nizamülmülk devletin doğru idare edilmesi için hükümdar adına adalet dağıtacak yargıçların, imamların, pazarda adaleti ve dürüstlüğü temin için zabıtalardan görevlendirilmesini ve iki yılda bir bunların yerlerinin değiştirilmesini ve kendisini temsil eden bu görevlilerin iyi bir şekilde takip ve kontrol edilmesinin gerekliliğini anlatır.

Nizamülmülk İslam mezheplerini de iyi ve kötü olarak ayırır. Kötü olan mezheplere, özellikle de Bâtini mezhebine karşı devlete görev verir. Bu konuda devlet, o kötü mezhebi bütün unsurlarıyla birlikte yok etmelidir.

Devlet yönetiminde İslam vurgusu sürekli hâkim olmasına rağmen günümüz anlayışından farklı olarak yaklaşık bin sene öncesinin yöneticileri içki meclisleri kurlardı. Günümüz dünyasında müslüman ve içkinin bir arada düşünülmemesine rağmen ortadaki açık çelişkinin görülmesi gerekir.

⁴⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 138.

Nizamülmülk ile diğer ünlü İslam düşünürlerini eleştiren İlhan Arsel'in bir makalesinden tam da bu bölümde bir alıntı yapmakta fayda vardır. Arsel daha sonradan toplatılan Çavdaroğlu'nun Siyasetname çevirisinden yaptığı alıntı ile Nizamülmülk, İmam Gazali vb. diyerek onlarcasını içine kattığı değerli düşünürlerin "istisnasız hepsinin sanki tek sesli bir koro halinde halk'a, iktidarı kullananlara karşı ses çıkarmadan, tevekkül ve sabırla ve hatta minnet içerisinde boyun eğgercesine davranma alışkanlığı aşılamışlardır. Asayiş ve toplum düzeni ve siyasi istikrar adına Kişi'yi ve Kişi'nin kutsal sayılan her yönünü, hak ve hürriyetlerini ihmalde tereddüt göstermemişlerdir. Kişi'nin kişiselliğini ve kişideki direnme, hak ve hürriyet arama içgüdülerini söndürmeyi, düzenli ve istikrarlı bir devletin teminatı ve en birinci temel şartı olarak görmüşlerdir." diyerek eleştirmektedir.⁴⁸

Nizamülmülk'ün Köymen çevirisindeki incelemeden böyle bir sonucun çıkarılmayacağı belirtilmelidir. Siyasetname bilakis halkın mutlu ve huzurlu tutulmasını ayrıca adaletli yönetilmesini bir istikrar gerekçesi olarak ortaya koymaktadır. Siyasetnamede tek şiddet uygulanması tavsiye edilen insanlar Bâtını hareketi mensuplarıdır. O günün şartlarında değerlendirildiğinde hem ahlaki çöküş getiren hem de devleti ortadan kaldırmayı siyaset edinen gruba yapılanların günümüz kişi hak ve hürriyetleriyle açıklanamayacağı düşünülmektedir. Arsel'in görüşünün aksine Nizamülmülk kişinin hakkını araması için birçok yol gösterir. Kişinin bir başkasını doğrudan büyük sultana şikâyet hakkı olduğu gibi, adil davranmayan kadının bir başka kadı tarafından sultan'a şikâyet edilmesi hakkı da Siyasetname de sistematik bir şekilde tavsiye edilmektedir.

2. Egemenlik

Egemenlik Türk Dil Kurumu sözlüğünde, 1. Yönetimini hiçbir kısıtlama veya denetime bağlı olmaksızın sürdüren, bağımlı olmayan, hükümler, hâkim 2. Sözü geçiren, üstünlük kazanan olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹

⁴⁸ İlhan Arsel, "Asayiş-Anarşi-Despotizm", C. 29, S. 1-2, A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, 1972, ss. 75-76.

⁴⁹ "Egemenlik", *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK, 2005.

Eğer devletin amacı, Aristoteles'in anladığı şekilde, halkın mutlu ve refah içinde tam doyurucu şekilde yaşaması olarak varsayılırsa, hükümdarın tek başına egemen olduğu bir toplumda devlet bu amacı dışında bir iş yaptığı zaman bunu kim engelleyebilecek? Bu sorudan da anlaşıldığı üzere egemenlik çok önemli bir kavramdır.

Özgür bir devletin veya bir devlet organının hiçbir niteliğine, egemenlik konusunda olduğu kadar kıskançlıkla sahip çıkılmamıştır. Egemenlik savında bulunan başka güçler karşında korunmak veya bu hakkı yerleştirmek için verilen uğraşlar bakımından konu son derece önemlidir. Karl Doehring'e göre egemenliğin iki görünümü vardır. Egemenliğin iç hukuk bakımından değerlendirilmesi ve dışarıdan görünümü yani diğer devletlerce algılanışı. Sorun son karar verme noktasında düğümlenmektedir; çünkü devlet gücü bölünmez bir bütün olarak kavranmaktadır. Eskiden bağımsız hükümdarlar hem iç işlerde hem de diğer devletlerle ilgili konularda son ve kesin kararları verirlerdi. Böyle bir yetki onu en üstün güç durumuna getirirdi.⁵⁰

Devlet iktidarının sınırsız olmadığı fikri çok eski zamanlardan beri ileri sürülmüştür. Daha kişi hak ve hürriyetleri kavramları gelişmeden önce siyaset felsefesi ile uğraşan kimi düşünürler devletin üstün iktidar gücünü keyfilikten kurtarmanın yollarını aramışlardır. Bunlardan kimisi adalet ve hakkaniyet ilkelerini sınır olarak göstermiş, kimisi ahlak ve fazilet ölçülerinden söz etmiş, kimisi halkın ve toplumun iyiliğini öne sürmüş, kimisi de iktidarı gökyüzü kanunları ve Tanrı iradesi ile bağlamak istemiştir.⁵¹

Nizamülmülk'ün egemenlik ve egemenliğin sınırlandırılması hakkındaki düşüncelerini incelemeyen önce kendisinden sonraki birkaç düşünürün egemen ve egemenlik üzerine fikirlerine değinilecektir. Bu düşünürler Jean Bodin (1529-1596), Thomas Hobbes (1588-1679) ve J.J. Rousseau (1712-1778)'dur.

⁵⁰ Karl Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, çev. Ahmet Mumcu, İstanbul: İnkılâp, 2002, s. 133.

⁵¹ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin, 1993, s. 249.

Bodin “kral” ya da “egemen” derken siyasal bedenden söz etmektedir. Egemenlik teriminin yaratıcısı Bodin’e göre iyi düzenlenmiş bir devlette egemenliği, kendisinin bir niteliği haline getirmiş olan kral kamusal kişidir. Bodin, bir devletin devlet olabilmesi için egemenliğe sahip olması gerektiğini belirttikten sonra, kralın bulunduğu bir ülkede egemenliğin kralın elinde toplanmasının zorunluluğu üzerinde durur. Bodin kralın, egemenliğini başkalarıyla paylaşmasının ülkeyi anarşiye, kargaşaya sürüklemenin en kolay yolu olarak görür. Mehmet Ali Ağaoğulları Bodin’in egemenlik kuramının, feodal çağın kalıntılarına ya da feodal içerikli yönetim anlayışlarına karşı da, mutlak monarşiye getirilmiş önemli bir dayanak olarak görür. Siyasal otoriteyi dağıtan ve gelenek ile görenekleri ön plana koyan feodal sistem, merkezi devlet anlayışının tam karşı kutbunda yer alır. Bu nedenle feodalite, hukuk öncesi ve devlet öncesi bir yapılanmayı ifade eder. Bodin egemen erkin mutlak olmasının sınırsız olduğu anlamına gelmediğini ileri sürer. Bodin’e göre egemen kral, tanrısal ve doğal yasalarla bağlıdır. Kral meşruluğunu sürdürmek istiyorsa, karar ve eylemlerinde doğal adaletin doğrultusunda kalmalı, doğal yasaları çiğnememelidir. Kral ayrıca temel yasalarla sınırlıdır. Bodin’e göre mülkiyet, doğal olarak aileye ait olduğundan, egemen erk alanının dışındadır; egemen, özel mülkiyete sahibinin onayını almaksızın karışma ya da dokunma hakkından yoksundur. Egemen kral istediği gibi vergi alamıyor. Vergi alacağı zaman yerel meclisler aracılığıyla bu işi gerçekleştiriyor. Dolayısı ile yerel meclisler egemeni sınırlandıran güce dönüşüyorlar.⁵²

Rousseau ise Toplum Sözleşmesi adlı eserinde egemenlik tanımı yapar. Doğanın her insana bütün uzuvları vermesi gibi, toplumsal antlaşma da, siyasi gövdeye kendininkiler üzerinde mutlak bir erk sağlar ve genel istenç tarafından yönetilen bu erk egemenlik adını alır. Bir yurttaş, egemen talep ettiği anda, devlete yapabileceği bütün hizmetleri ona sunmak zorundadırlar; ama beri yanda egemen de, tebaayı topluluğa yararı bulunmayan hiçbir zincirle bunaltamaz.⁵³

⁵² Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İstanbul: İmge, 2004, ss. 20-40.

⁵³ J. J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Kırmızı, 2006, s. 63.

Yasa koyucu olarak egemen, amacında yanılır da eşyanın tabiatından doğan ilkelerden farklı bir ilke benimserse; bunlardan biri köleliğe ve öteki özgürlüğe; biri varsılıklara, öteki halka; biri barışa, öteki fetihlere yönelirse: yasaların yavaş yavaş zayıfladıkları, esas teşkilatın bozulduğu görülecek ve devlet de yok olana ya da değişene kadar karışıklıklardan kurtulamayacağını⁵⁴ açıklayan Rousseau gücün hakkı doğurmadığını ve yalnızca meşru güçlere itaat edilmesi zorunluluğunun altını çizer. Rousseau iyi yönetimle kötü yönetimin tespiti noktasında şunları söyler: “Siyasi topluşmanın ereği nedir?” cevabını da hemen verir. “Mensuplarının korunması ve refahıdır. Her şey esasen eşit olduğundan, yabancı imkânlar olmaksızın, yurttaşların daha çok çoğalıp ülkeyi nüfuslandırabildiği yönetim, kaçınılmaz olarak en iyisidir. Bir halkın eridiği ve azaldığı yönetimi ise en kötü yönetim olarak tanımlar.⁵⁵ Rousseau genel istenç tanımlamasıyla hükümdarın haklarını genel istenç gereğince sınırlandırır.

Thomas Hobbes Leviathan adlı eserinde egemenliğin tanımını yaptıktan sonra egemenin görevlerinden uzunca bahseder.

Toplum üyeleri arasında sözleşme ile kurulan bir devlette uyruklar hükümet şeklini değiştiremezler, egemen güçten vazgeçemezler. Hiç kimse, çoğunluk tarafından belirlenen egemenin kuruluşuna, adaletsizlik etmeden karşı gelemes. Egemenin eylemleri uyruk tarafından eleştirilemez. Egemenin yaptığı hiçbir şey, uyruk tarafından cezalandırılmaz. Uyrukların barışı ve savunulması için neyin gerekli olduğuna egemen karar verir. Uyruklara hangi düşüncelerin öğretilereğine egemen karar verir. Uyruklardan her birinin, başka hiçbir uyruğun adaletsizlik etmeden ondan alamayacağı hangi şeylerin kendisine ait olduğunu bilebileceği kurallar yapmak hakkı egemene aittir. Yargılama ve anlaşmazlıkları çözme hakkı da egemene aittir. Uygun gördüğü şekilde savaş ve barış yapma hakkı da ona aittir. Bütün barış ve savaş danışmanlarını ve bakanlarını seçme hakkı da ona aittir. Ödül ve ceza vermek ve bunu dilediği gibi yapmak hakkına da sahiptir. Şeref ve paye vermek hakkı da ona aittir. Bütün bu haklar bölünemez. Bu haklar, egemen güçten

⁵⁴ Rousseau, *a.g.e.*, s. 97.

⁵⁵ Rousseau, *a.g.e.*, s. 138.

feragat edilmesi dışında, asla yok olamaz. Uyrukların gücü ve şerefi, egemen güç karşısında yok olurlar. Egemen güç, yokluğu kadar zararlı değildir ve zarar, genellikle, daha küçük bir zararın kabul edilmemesinden gelir.⁵⁶

Alâeddin Şenel'e göre Machiavelli, Bodin ve Hobbes mutlak monarşinin laik kuramını hazırlamışlardır. Machiavelli burjuvazinin siyasal düşüncesinin laikleşmesine ve bilimselleşmesine; Bodin, mutlak monarşinin egemenlik kavramını hukuksal temellere dayandırarak formülleşmesine ve Hobbes ise toplumsal sözleşme kuramını mutlak monarşinin amaçlarına hizmet edecek biçimde kullanarak katkıda bulunmuşlardır.⁵⁷ Bu kapsamda Nizamülmülk'e baktığımızda, Siyasetname'siyle beraber Türk devlet sisteminin ve düşüncesinin laikleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Maverdi, hükümdara itaati şu şekilde meşrulaştırıyor.

Allah Teâlâ vaaz edilenlere, nasihati, dinlemeyi ve kulak vermeyi emretti. Hiçbir kimse hatırı ne kadar yüce olsa, kadri ne kadar büyük olsa da öğüdü dinlemekten ve nasihati kabul etmekten kendini müstağni sayamaz. Bunu yaptığı zaman bol nasip ve çok pay elde eder. Bu dünyada Allah'ın müjdesini ahrette de O'nun sevabına hak kazanır.⁵⁸

Hiç kimse fazilete meliklerden daha lâıyk, nasibi meliklerden daha bol, derecesi onlardan daha yüksek değildir. Çünkü insanlık meliklerin emri altına girmiştir. Onların hizmetlerine koşmuşlar, onların emir ve yasaklarına boyun eğmişlerdir. Şüphesiz Allah, melikleri beldelerinde kendisinin halifeleri, kullarına koruyucular, yarattıklarına hükümlerini yerine getirenler ve halk içerisinde koymuş olduğu kanunları uygulayanlar kılmıştır. Keza melikler yeryüzünde Allah'ın gölgesidir.⁵⁹

Yukarıdaki paragraflarda da görüldüğü üzere kutsal kitaptan alıntı yapan Maverdi'de tek egemen hükümdardır. Halkın yegâne ödevi de egemen hükümdara şartsız koşulsuz itaat etmektir. Buna rağmen Maverdi halka davranış ve devleti yönetmek hususunda hükümdara yol gösterir. Hükümdar'ın görevleri dini örf ve

⁵⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul: YKY, 2005, ss. 131-138.

⁵⁷ Aleaddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat, 2004, s. 302.

⁵⁸ Maverdi, *Siyaset Sanatı*, çev. Mustafa Sarıbiyık, İstanbul: Özgü, 2004, s. 197.

⁵⁹ Maverdi, *a.g.e.*, s. 154.

adetleri ihya etmek, halkın önemli işlerini, ihtiyaçlarını, zararlarını ve menfaatlerini gözetmek ve Allah'ın koymuş olduğu farz ve sünnetleri hayata geçirmektir. Hükümdar haset, cimri ve öfkeli olmamalıdır. Oyun ve boş işlerle de meşgul olmamalıdır. Maverdi'ye göre tek başına egemen olan hükümdar meşruyetini kutsal kitaptan alır.

Yukarıda bahsedilen batılı düşünürlerin her üçünde de hükümdar mutlak olarak egemenlik erkine tek başına sahibidir. Fakat devlet yönteminde hükümdar bu yetkilerinin bir kısmını başkalarıyla paylaşır. Fakat hükümdarı gerçek manada sınırlandıracak meşru güç yoktur. Son söz hükümdarıdır. Yönetim tarzı tamamen hükümdarın vicdanıyla alakalıdır. Eğer hükümdar halkı adaletsizce yönetmeye kalkarsa hesap vereceği kişi Allah'tır.

Selçuklularla ilgili olarak Nizamülmülk'ün eserine bakıldığında ise Selçuklularda egemenliğin Allah adına hükümdar tarafından kullanıldığı görülür. Bu konuda çok sayıda örnek vardır. Burada bir kaçını alıntılanmıştır.

Biliniz ki, ben boş lafla O'na bu cezayı vermedim. Bundan sonra Allah hilafına bir zulüm ve eza yapan herkes, aynını görecektir. Müfsidleri yeryüzünden kaldırırız. Zalimlerin ellerini kırarız. Cihanı hak ve adalete mamur ederiz. Allah beni bu iş için yaratmıştır. Zalimlerin ve eza yapanların ellerini kırayım diye Allah'ın kulları üzerine padişah yapmıştır. Sizin başınıza da aynının gelmemesi için, iyi iş yapmaya gayret ediniz.⁶⁰

Allah'ın nezdinde hiçbir günah padişahın günahından daha büyük değildir. Zira Allah padişaha verdiği nimeti başka hiçbir kuluna vermemiştir. Sonra padişah adalet üzere olmalı ve zalimlerin elini imdat isteyenler üzerinden çektirmelidir. Eğer melik zulüm yaparsa, cümle asker raiyete karşı zalim olur.⁶¹

Yüce Allah bu hüküm ve padişahlığı bana düşkünlerin ve zulme uğrayanların işini dert edinmem, Müslümanların malını muhafaza etmem için vermiştir.⁶²

⁶⁰ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 27.

⁶¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 30.

⁶² Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 57.

Egemenliğin devamı için padişahlar unvan konusuna çok önem vermişlerdir. Çoğalan her şeyin değerinin düşüp; itibarının kalmadığını belirten Nizamülmülk hükümdarın görevlerine bir yenisini daha ekler. Memleketin şereflerinden biri lakabı korumak, biri de herkesin rütbe ve derecesini korumaktır.⁶³

Sonuç olarak Nizamülmülk'ün hem devleti tanımlamasında hem de hükümdara egemen olarak itaat edilmesinin amacı, sistemin, halk nezdinde meşrulaştırılma çabalarından başka bir şey değildir. Egemenlik her ne kadar Allah'ın yeryüzünde hükümdara verdiği bir nimet olarak tanımlansa da, hükümdar halkı adaletle ve hakkaniyetle yönettiği müddetçe meşruiyeti vardır.

B. ORDU VE GÜVENLİK

Ordu ve güvenlik konularında, mevcut ordu teşkilat sisteminin detayına girmeyen Nizamülmülk, zamanın ordu problemlerine pozitif katkı sağlayacağını değerlendirdiği çözüm yolları üzerinde düşünmüştür. Bu bölümde kısmen ordu teşkilat sistemine, kısmen de ordu komutanlarının seçimi ve görevleriyle ilgili konulara, dönemin bilim adamı olan Maverdi'nin "Ahkâm-ı Sultaniyye" adlı eserinden istifade ile değerlendirmesi yapıldıktan sonra Nizamülmülk'ün öğütlerine yer verilerek bitirilecektir.

Maverdi genel ve özel komutanlık olmak üzere iki tip komutanlıktan bahseder. Özel komutanlık sadece ordu politikasına ve harbi sevk ve idareye tayin edilen komutandır. Genel komutanlık ise ganimetleri taksim, barış anlaşması yapma ve harp işlerine dair bütün yetki ve görevler verilen komutanlıktır.

Genel Harp Komutanlığı'nın altı görevi vardır. Bunlardan ilki orduyu sevk etmektir. Genel Harp Komutanlığı'nın orduyu sevk etmek üzerine yedi tane ana görevleri bulunur. Bunlar sırasıyla; üzerinde harp edebilmeleri, binek hayvanı olarak kullanmaları için atlar ve benzeri hayvanların teminini askerden istemek; maaşlı olarak çalışan "müsterzika" denilen Harp Divanınca askere yazılmış silahaltında hazır kuvvet olarak tutulan profesyonel askerler ile "mütetavvi" denilen harp zamanı

⁶³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 105.

gönüllü olarak savaşa katılan, emir komuta altına giren askerlerden faydalanmak; muvazzaf ve gönüllü askerlerin adetlerinden ve huylarından anlamak; her bir grup asker için kod isim vermek; askerleri, aralarında bulunan ve düşman lehine casusluk eden, askeri isyana teşvik eden, alay eden kimselerden yüz çevirtmek; soy ve fikir bakımından kendi soy ve fikrinde olanlara, kendi mezhebinde bulunanlara meyletmemek, soy, fikir ve mezhepte ayrı olanlara sırt çevirmemektir.

İkinci görevi ise komutanın harbi idaresi ve düşmanla savaşmasıdır. Harp komutanlarına ait üçüncü görev komutanın orduyu idare etmesidir. Bu konuda yapılması gerekenler ise; orduyu daima uyanık, harbe hazır halde tutmak, gafillığe, tembelliğe düşürmemek; düşmanla savaşabilecek kritik bir arazi kesimi aramak; ihtiyaç zamanında askerin lüzum hissedeceği yiyecek, içecek, teçhizat ve diğer ihtiyaç maddelerini, harp vasıtalarını önceden yeterli derecede hazırlamak; düşmanın durumunu öğrenmek, istihbaratı hiçbir zaman bırakmamak, düşmandan gelen haberleri değerlendirmek, düşmanın hilesinden emin olarak beklemediği anda hücumla geçmek; orduyu savaş anında tertip ve düzene koymak, saflar arasının kopmasını, çözülmesini önlemek için, tedbirler almak; moral bakımından askeri en yüksek seviyede tutmak, zafere ulaşma yönünden askeri üstün bir potansiyel sahibi yapmak; askerlere sabır telkin etmek, belalara göğüs germeyi tavsiye etmek; karışık hususlarda bilgi sahibi uzmanlar ve karargâhı ile istişarede bulunmak, durum muhakemesi yapmak; orduda disiplini sağlamak, haklardan, emirlerden, cezalardan bahsetmek; düşmana karşı sabırsızlığa, askerliğe ve savaşıma karşı samimiyetsizliğe yönlendirici, gerekli önemi vermeye mani ticaret, ziraat ve benzeri şeylerle askeri uğraşmadan men etmelidir.

Dördüncü olarak askerlerin Allah'a ve komutanlarına karşı görevleridir. Allah'a karşı görevler; düşmanla karşılaştığında sabırla savaşmak, yenilgiye uğramamak için düşman tarafın miktarı ne olursa olsun savaşmak; askerler, komutanın girişmiş olduğu savaşın Allah'ın dinine yardım, ona karşı olan dinlerin iptali için yapıldığını bilmelidir; emanetlere riayet edip elde ettikleri ganimetleri getirip teslim etmek; askerlerin müşriklerden yakın akrabalarına karşı meyletmemeleri, sevgi beslememeleridir.

Beşinci olarak kumandanların harp sonu görevleri vardır. Harp ne kadar uzarsa uzasin, düşmanla harp ederken sabretmesidir. Harpten kaçması yasaklanmıştır. Düşmanın müslüman olması, böylece kendilerinin iyiliğine olan onların da iyiliğine, kendilerinin aleyhine olan onlarında aleyhinedir. Komutan ve ordusu zafere ulaşınca, müşrik olanları, çocuklarını esir alırlar, mallarını ganimet olarak elde ederler. Esir olmayanları öldürürler. Esir olanlara da şunlar yapılır. Din değiştirmemekte ısrar ederlerse öldürülürler; köle kabul edilir, köle hükümlerine tabi olur, satılır veya azad edilirler; fidye alınır, ya da başka esirlerle mübadele edilirler; can güvenliği içinde, emin olarak bırakılır, affedilirler. Sulh, anlaşma, emniyet sağlamadır. Düşmanlar İslâm ülkesine girince, yapılan sulh anlaşması can ve malın emniyeti içindir. Düşmanlar anlaşmada belirtilen malı vermezlerse sulh anlaşması bozulmuştur, yeniden savaşılması gerekir. Son meziyet ise, sabrın ve iyi muamelenin kazandırdığı husus ise düşman sulh ister zafer ihtimali yok ve mal alma imkânı da bulunmuyorsa, belirli bir süre için komutan onlarla bu istek üzerinde anlaşma yapabilir. Düşman sulh anlaşmasını bozarsa eldeki rehineleri öldürmek doğru değildir.

Altıncı olarak komutanın düşmanı kuşatma görevi vardır. Komutan düşmana yaklaştığında kalelerine mancınıklarla taarruzda bulunabilir. Düşmanın evini yıkmak, yakmak ve gece taarruzda bulunmak uygundur. Düşmanın su kaynaklarını kesmek uygundur. Bu şekilde düşman zayıflar ve sulh yapmaya veya zafere ulaşmak mümkün olur. Ordular savaş yapılan bölgelerde yemek yemelerinden, hayvanlarının karınlarını doyurmalarından alıkonulamaz. Hesap da sorulamaz. Elbise hususunda ve binilecek hayvanların otlatılmasında hesapsız hareket edemez. İhtiyaçlarını giderecek kadar giyerler ve binerler. Geri kalanı harp ganimeti olarak teslim eder. Ordu komutanlığı bir harp içinse bir başka harbe o komutanın komuta etmesi gerekmez. Şayet komutanlık genel ise engeller kalkıp askerin her türlü ikmali sağlanınca bir diğer harbe gider. Başka birliklere komuta edemez. Sadece emrine giren birliklere komuta eder.

Bu arada askerlerin komutanlarına karşı görevleri ise; komutanlarına uyma, itaat, idaresi altına girme; askerler işlerinin durumunu komutanlarına havale etmelidirler; komutanlarının emirlerini derhal yerine getirmek, yasakladığı,

sakındırdığı şeylere de teşebbüs etmemek; komutanla askerleri, komutanın ganimetler taksim etme işinde ihtilafa düşmemeli, komutanlarının ganimetleri aralarında adaletle taksimine memnun olmalıdırlar.

Yabancı düşmana karşı savaşın dışında, iç huzurun temini için de komutanlar görevlendirilir. Bu komutanlar, dinden çıkanlara karşı; kanuna karşı gelen, taşkınlık çıkaranlara karşı ve iç isyanda bulunanlar ile savaşa teşebbüs edenlere karşı savaş ile görevlendirilir.⁶⁴

Nizamülmülk'e geldiğimizde ise ordunun işlerliğinin artırılması ve devletin bekasının temini için neler yapılması gerektiği, ordunun nasıl olması gerektiği gibi sorulara cevaplar aranıyor. Ayrıca güçlü ordunun nasıl olması gerektiği ve sultanın askerlere karşı görevleri hususunda tavsiyelerde bulunuyor.

Nizamülmülk'ün ordu hakkında değindiği hususların en önemlilerinden birisi kuşkusuz ordunun işlevselliği ve etkin harp gücüdür. Nizamülmülk bu konuda hükümdara Bağdat halifesinin Bâtıniler tarafından kandırılan Yakub için söylediği şu sözleriyle tavsiyede bulunmaktadır. "Ordumun az olmasından hiç korkum yoktur. Sahip olduğum bütün ordu benimdir."⁶⁵ Yine bir başka yerde Bağdat halifesinin "Ne kadar küçük kıtalar büyük kıtalara galip gelmişlerdir. Allah sabır edenle beraberdir" derken ordular için askerin eğitilmiş olmasının, görevine bağlı olmasının önemine değinmektedir.

Devletin bekası esas olduğu için hükümdarlar devletin iyiliği ve halkın işi için tedbirler almaya çalışmışlardır. Savaşlar siyasetin cephede devamıdır. Savaş için en önemli şey düşmanın durumunun bilinmesidir. Bu iş casuslar vasıtası ile yapılır. Nizamülmülk bu hususta hükümdarlara "Her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sufiler, dervişler ve ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli ve hadiselerin hiçbir şekilde gizli kalmaması, eğer bir şey vuku bulur veya zuhur eder, zamanında çaresine bakılması için, işittikleri her şeyi haber vermelidirler"⁶⁶ diye tavsiyede bulunmaktadır.

⁶⁴ Maverdi, *El-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, İstanbul: Bedir, 1994, ss. 88-120.

⁶⁵ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 12.

⁶⁶ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 53.

“Kuvvetli hüküm padişahlar için, yüz askerden daha iyidir. Bütün bunlar, itaatli ordu adalet ve insaf padişahımızda vardır. O, her tarafa gizli haberciler ve casuslar göndermeyi, dünya sakinlerinin durumundan haber almayı ihmal etmez”⁶⁷ diyerek casusluğun önemine değinir.

Sultan’ın güvenliği ayrı bir öneme haizdir ve bunun için etnik kökenlerine göre asker sayıları da verilir.

Dergâhta müfredler dedikleri 200 kişinin bulunması lazımdır. Hem görünüş ve boyca, hem de tam yiğitlik bakımından seçkin-sefer ve hazerde hizmette olan ve daima dergâhta bulunan, 100’ü Horasanlı, diğer 100’ü Deylemlî kişiler. Onlar iyi elbiselere sahiptirler. Onlar için 200 takım silah yapınılar, gerektiği zaman onlara versinler, gerektiği zaman geri alsınlar. Bu silahlardan 20 kılıç kuşağı ve kalkanı altından, öteki 180 tane kuşak, kalkan ve delici mızrak ile birlikte gümüşten olmalıdır. Onların dolgun aylıkları ve kâfi ücretleri olmalıdır... Adları divanda kayıtlı olan 4000 yaya daima gereklidir. Padişahın her soydan 1000 has seçkin adamı olmalıdır. 3000 kişinin vaktinde kullanılmak üzere emirlerin ve sipahsalarların maiyetinde olmalıdır.⁶⁸

Nizamülmülk elçilerin birer casus olduğunu ve onlara bu hususu göz önünde bulundurarak davranmaları gerektiğini söyler.

Birbirine elçi gönderen padişahların bütün maksatları, herkesin içinde izhar ettikleri haber ve mektup değildir; yüzlerce küçük şeyler ve maksatlar vardır. Onların elçiler göndermekle ancak istedikleri, yolların, boğazların, nehirlerin nasıl olduğunu, ordunun geçmesine uygun bulunup bulunmadığını, otun nerede olduğunu, her yerde memurların kimler olduğunu bilmeleri, o padişahın askerlerinin ne kadar olduğunu, alet ve teçhizatının ne had ve ölçüde bulunduğunu, padişahın sofrası ve meclisinin nasıl olduğunu, dergâhın düzeninin, oturuş ve kalkışının, çevgeninin, tabiatının ve yaşayış tarzının, bahşişinin, çalışmasının, görünüşünün ve işinin nasıl olduğunu, zalim mi veya adil mi, ihtiyar mı veya genç mi, vilayeti mamur mu veya viran mı olduğunu, ordusunun kendisinden memnun olup olmadığını, raiyetinin zengin mi veya fakir mi bulunduğunu, padişahın hasis mi, cömert mi olduğunu, işlerinde uyanık mı veya gafil mi bulunduğunu, vezirinin kabiliyetli, dindar, iyi gidişli olup olmadığını, sipahsalarlarının tecrübeli, savaş denemeleri olan kimseler

⁶⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 67.

bulunup bulunmadığını, nedimlerinin layık ve zarif kimseler olup olmadıklarını, neyi sevip neyi sevmediğini, neyi düşman saydığını, şarap içmekten dolayı neşeli ve hoş tabiatlı olup olmadığını, işte din arayıcı olup olmadığını, gafil mi, zeki mi olduğunu, temayülünün şakaya mı, yoksa ciddiliğe mi olduğunu, gulamlara mı, yoksa kadınlara mı daha fazla rağbet ettiğini görmeleridir ki, bir vakit olur da onu ele geçirmek veya onunla düşmanlık etmek veya kusurunu yakalamak isterlerse, onun ahvaline vakıf olunca, o işin tedbirini düşünürler, iyi ve kötü yönlerini bildiklerinden işi gereği gibi ele alırlar.⁶⁹

Aslında bütün bu fikirler bir ülkeyi savaş yapmadan içeriden fethetmenin yolunu açacak bilgi birikimini ve psikolojik savaşın alt yapısını hazırlar. Günümüzde de özellikle psikolojik ve sosyolojik savaş yöntemleri ile istenilen iktisadi politikalar savaş yapılmadan rahatlıkla uygulama alanları bulmaktadırlar. Bütün mesele halkın nasıl yaşayacağına karar vermesidir. Devlet halkın iyiliği ve mutluluğu için vardır. Halk refah ister. Refah ise parayla gerçekleşir. Devletin o parayı elde etmesi gerekir. Ülke kaynakları ise sınırlıdır. O zaman paranın kaynağı savaş olabilmektedir. Günümüzde dünya çapında egemen güçlerin yapmış olduğu savaşların başka sebepleri de olsa en önemli sebebinin bu olduğu söylenebilir.

Padişahın yüce alayı hareket edince, ineceği her merhalede ve konaklama yerinde ot ve erzak hazır bulunmuyor ve birçok zahmet ve gayretle elde etmek gerekiyor veya raiyetten salma (kısmet) ile almak icap ediyor. Bu caiz olmaz; padişahın geçeceği bütün yollara, konaklama yeri köye ve çevresine eğer burası ikta ise has yapılmalıdır, bir ribata ve bir köy olmayan her yere, o köyün yakınına onun hasat mahsüllerini cem etmek için el konulmalıdır. Böylece eğer ihtiyaç duyulursa sarf ederler. Eğer oraya gitmezlerse, satsınlar ve parasını hazineye getirsinler. Böylece reaya, sıkıntıya düşmesin ve ot yüzünden işte bir aksaklık meydana gelmesin.⁷⁰

Nizamülmülk savaş esnasında halkın huzuruna da önem vermektedir. Adaletsiz, haksız mal alımlarının önüne geçilmesi, halkın mağdur edilmemesini tavsiye etmektedir.

Nizamülmülk askerin konumuyla ilgili de tavsiyelerde bulunur. Askerin görevinin farklı olduğunu belirten Nizamülmülk askerliğin sadece ücret karşılığı

⁶⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 68.

⁷⁰ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 71.

yapılan iş gibi görülmemesini ister. Askerliğin temeli disiplin ve itaattir. Askere günün şartlarına göre iyi maaş ödenmelidir ki asker mesleğinin dışında bir şeyle uğraşmasın her zaman harp etmeye hazır olsun. Nizamülmülk kendi dönemi uygulamaları anlatır.

Herkese maaşları kendi rütbeleri nispetinde yılda dört defa hazineden nakit olarak verilirdi ve onlar daima hazırlıklı ve zengin olurlardı; her iş için derhal hazır bulunurlar ve doğru işe yönelirlerdi.⁷¹ İktâ sahiplerine söylesinler: (Emirlerindeki) atlı (hayl)lardan her kim, ölüm sebebiyle veya başka bir sebeple (ortadan) kaybolursa, derhal bildirsinler ve gizli tutmasınlar. Atlının sahiplerine para (mal)ların aldıkları zaman vuku bulan her mühim (iş) için bütün askerlerini hazır tutmalarını söylesinler. Eğer bir kişi mazeretli olarak kalırsa, derhal söylesinler ki, bu kalış emir (ferman) ile olsun. Eğer bundan başka yaparlarsa, onlar azarlansın ve para cezası (garamet) çeksinler.⁷²

Nizamülmülk ordunun çeşitli milletlerden oluşturulması gerektiğini düşünmektedir.

Bütün ordu bir soydan olduğu zaman, bundan tehlikeler doğar; çok çalışmazlar. (Ordunun) her soydan olacak şekilde karışık bulunması gereklidir. Dergâhta ikamet eden iki bin Deylem(li) ve Horasanlı lazımdır. Eğer bunların bazıları Gürcü ve Fars Şebankarelerinden olursa, uygun olur. Zira bu soy hep iyi insanlar olurlar.⁷³ Türk, Horasanlı, Arap, Hindu, Gurlu, Deylem(li) gibi her soydan askere sahip olmak, Sultan Mahmud'un âdeti idi.⁷⁴

Nizamülmülk, psikolojik olarak morali yüksek olan askerin daha güçlü ve kuvvetli olduğunu anlatır. Bu husus, savaşın kazanılmasında çok önemli bir stratejidir. Teknoloji ne kadar yüksek olursa olsun, onu kullanan insanoğlunun moral değerleri savaşın topyekûn kazanılmasında çok önemli bir yere sahiptir.

Bir ordu, iki defa veya bir defa yiğitlik gösterip, düşmana zafer kazandıktan sonra, yüz atlı; düşmanın bin atlısını yener. Artık hiç kimse, bu galip orduya mukavemet

⁷¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 71.

⁷² Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 71.

⁷³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 72.

edemez. Bütün etraf orduları bu (galip) padişaktan korkarlar ve itaatli ve emre amade olurlar.⁷⁵

Ekonomik olarak çıkar elde edilen savaşlar aynı zamanda hükümdarın meşruiyetini güçlendirme işlevi de görmektedir. Dolayısı ile ele geçirilen yeni yerlerin problem yaratmaması için önlem alınması gerekir.

Arap, Kürt, Deylemliler, Rum emirlerine ve itaat altına girmeleri hususunda yeni anlaşma yapanlara, herkesin bir oğlunu veya kardeşini dergâhta ikamet ettirmeleri söylenmelidir. Bir yıl geçince, onların yerine (başkasını) göndersinler ve bunlar geri gitsinler. Yerine gönderilenler, oraya (dergâha) varmadıkça, onlar (eski rehinelere) geri gitmesinler ki, hiç kimse padişaha isyan edemesin.⁷⁶

Nizamülmülk devlet güvenliği için hükümdar olan Alp Tekin'in bir savaş stratejisini de anlatır.

Togan'ın bin seçkin kişi ile gizlice sağdaki filan dereye gitmesi lazımdır. Sebük-Tekin bin yiğit gulam ile sol koldaki filan dereye git ve ben bin atlı ile ağırlıkla boğazdan dışarı çıkıp ovada durayım. Onlar (düşman) ertesi güne kadar hiç kimseyi boğazın ucunda görmeyince, Alp-Tekin kaçtı derler, birden bire atlanırlar; bizim arkamızdan gelirler; dar dereye girerler. Bizi görmedikleri zaman, sizler soldan ve sağdan meydana çıkınız; vurunuz; yakalayınız ki, henüz zamanı gelmemiş olan cemaate zamanı gelince, dönerler ve kaçarlar. Biz bu ötekilerle kaçış yolu arayınca kadar savaşırız, gitsinler diye yollarını açarız. Biz de ordugâhlarına üşüşürüz ve hep ganimet elde ederiz.⁷⁷

Nizamülmülk'te askeri hiyerarşi ayrı bir öneme sahip olup devletin ruhu bu hiyerarşik düzen üzerine oturur.

Askerlerin duydukları her ihtiyaç, hayl-başı (Atlı birliği komutanı) ve üst kumandanlarının dili ile olmalıdır. Öyle ki, eğer bir iyilik buyrulmuş olursa, onların eliyle olur. Bu sebeple onlara saygı hâsıl olur. Kendi dileklerini kendileri söyleyip vasıtaya ihtiyaç gerek kalmayınca, hayl-başı'ya saygı kalmaz. Kitadan bir kimse kendi

⁷⁵ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁶ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 80.

üst kumandanına dil uzatırsa, ona saygıyı muhafaza etmezse ve haddini aşarsa, büyük küçükten fark edilsin diye, onun cezalandırılması lazımdır.⁷⁸

Savaş için malzemenin evsafı ve temini çok önemlidir. Nizamülmülk zenginlere bunu tavsiye eder.

Bol maaşları olan tanınmışlara, teçhizat, silah ve savaş aletlerini iyi hazırlamaları, yakışıklı ve güzel yüzlü gulamlar satın almaları söylenmelidir. Bu taifenin haşmeti, ev teçhizinde, aletinde ve süsünde değil bu şeylerdedir. Her kim, bu hususta ileri olursa, padişaha daha yakın bulunur. (O'nun tarafından) daha beğenilmiş olur ve bütün adamlar ve ordu mensuplarından daha haşmetli ve daha süslü olurlar.⁷⁹

Selçuklu Devleti haraca bağlanan değişik devletlerden oluşturulmuştur. Merkezin faaliyetlerinden memnun olmayan yerel yöneticiler olabileceği için büyük sultanın sarayının korunmasına önem vermişlerdir.

Has dergâh gece bekçilerine nöbetçilerine ve kapıcılarına son derece dikkat etmek lazımdır. Bu kavme bakan kimselerin, bu kavmi tanımları, durumlarını gizli ve açık araştırmaları lazımdır. Zira onlar ekseriya sıkıntı içindedirler ve tamahkâr olurlar; para ile çabucak yoldan çıkarlar ve aldatılırlar. Onların arasında bir yabancı gördükleri zaman, onun durumunu araştırırlar. Nöbete ve gözetmeye geldikleri her gece, hepsini gözden geçirsinler. Gece ve gündüz bu işten gafil olmamak lazımdır. Zira büyük ve nazik bir meşguliyyəttir ve bütün öteki işlere tercihi vardır.⁸⁰

Ordu insan öldüren bir makine değildir. Ordu, iç emniyetin tesisi ve savunma dışında müslüman olmayan insanların müslümanlığa kabulü için baskı aracıdır. Bu dönüşüm gerçekleştirilirken ya da gerçekleştirilmeye çalışılırken insanların öldürülmemesi esastır. Her ne kadar dinini değiştirmeyip savaşmayı tercih edenler öldürülse de Nizamülmülk bunun en son çare olarak kullanılmasını ister. Nizamülmülk ordunun bu şekilde hareket edebilmesi için padişahlara, orduya verilen bu görevle ilgili bağışlayıcı olmalarını ister. "Padişah bağışlayıcı olunca, ordusu da tıpkı padişah gibi olur. Zira halk, meliklerin dinine göredir."⁸¹

⁷⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 86.

⁷⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 87.

⁸⁰ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 88-89.

⁸¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 105.

Nizamülmülk döneminin ordu siyasetini açıklar. Devlet kademesinde göreve getirilen kötü mezhepli Bâtını bir kişi için Sultan Alp Arslan'ın söylediği aşağıdaki söz çok önemlidir.

Türk ve Deylem arasındaki düşmanlık ve ihtilaf bugüne ait değildir. Onlar (Deylemliler) boş şeyler, bid'at ile uğraşırlar ve kötü mezheplidirler. Türkler karşısında aciz kaldıkları müddetçe, büyüklük taslarlar ve itaat gösterirler. Türklerin işlerinde zayıflık zuhur ederse, onlar kuvvet kazanırlar, Türklerden öç almaya çalışırlar. Bunlar tek tük Türklerin arasına girip, memuriyetleri ellerine geçirdikleri, Türklerin ahvaline vâkıf oldukları zaman, kısa bir zamanda Irak'ta bir isyan zuhur eder veya Deylemliler memlekete hücum ederler, bunlar da gizli veya açıktan açığa onlarla bir olurlar; Türkleri helak etmeye çalışırlar. Sen Türk'sün ve Horasan ordusundasın senin kethüdanın ve hizmetkârının hep Horasanlı olması gerekir ki, işine bozukluk gelmesin.⁸²

Ordular bir devletin en fazla kaynak kullanan kurumlarıdır. Orduya aktarılan kaynak halkın refahından kesilen payla sağlanmaktadır. Orduya aktarılan kaynak azaltıldığı takdirde halkın refahı yükseltilebilir. Nizamülmülk bu konuda yapılan bir teklife, tam tersi olarak büyük devlet olmak için büyük ordu beslemenin gereğine işaret eder. Orduda personel istihdamı ülke genel refahını azaltmadan yapılmalıdır. Yüksek tehdit durumunda fazlaca, düşük tehdit durumunda ise daha az personel istihdam edilmelidir. Bu şekilde konjonktüre göre esnek asker politikası uygulanması hem ülke kaynaklarının verimli kullanılmasına hem de ordunun verimine pozitif bir katkı sağlar.

Dünya temizlenmiştir; Hiçbir yerde mukavemet edebilecek bir düşman, bir muhalif yoktur. 400.000'e yakın kişi maaş alıyor, giyiniyor; 100.000 kişiyi tutmaları kâfidir. Mühim bir iş için ihtiyaç duyulduğu her vakit sultana bu kuvveti gönderirler, öteki hepsinin ücret ve maaşlarını geri alsınlar; böylece hazine'nin her yıl bunca milyon dinardan fazla tasarrufu olur; kısa zamanda hazine dolar

Sultan Melikşah'ın yukarıdaki sözlerine Nizamülmülk şöyle yanıt verir:

Ferman efendimizindi. Lakin bu 400.000 kişiye ücret ve maaş veriyor; bunun neticesi olarak, Horasan'a, Maveraünnehr'e, Kaşgar'a, Bolasagun'a, Hvârezm'e, Nîm-Rûz'a, Irak'a ve Irakayn'a, Fars'a, Kirman'a, Mazenderân vilayetine,

⁸² Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 116-117.

Taberistan'a, Azerbeycan'a, Erran'a, Ermen'e, Rum'dan Antakya ve Kudüs (Beytü'l-Mukaddes'e kadar olan) ölkelere sahiptir. Bendeleri, bu 400.000 atlı 700.000 atlıya yükseltseydi, ordu çoğaldığı için bütün Hindistan, Çin ve Maçın, Türkistan, Yemen, Habeş'e, ta Mağrip kapısına kadar Berger, Şam ve Şamat'a kadar Kayrevan, Doğu (Maşrık)dan Batı (Mağrib)ya kadar teslim alınırdı. Çünkü her padişahın ordusu ne kadar fazla olursa, vilayetleri o kadar fazla olur; kimin ordusu daha az ise, vilayetleri de o kadar az olur.⁸³

Nizamülmülk ordunun görevinin ne olmaması gerektiğine dair de bilgiler verir. Siyaset hükümdarın işidir.

Bir gün hâkim Buzurcmihr, Nuşirevan-ı Âdile, vilayet melikindir; melik orduya, vilayetin halkını değil, vilayeti vermiştir. Eğer ordunun vilayete sevgisi, vilayet halkına merhamet ve muhabbeti olmazsa, hepsi, kendi keselerini nasıl dolduracaklarını düşünürler; vilayetin harap olmasını ve fakirleri dert edinmezler. Ordunun vilayette yaralama, zincire vurma, zindana atma, gazap etme, cinayet işleme, azil ve tayin etme gücü olduğu her zaman, melik ile onlar (ordu mensupları) arasında ne fark kalır? Zira bütün bunlar, meliklerin işleri olmuştur; ordunun bu kuvvet kudret ve imkânı olmamıştır. Bütün padişahların zamanlarında, altın taç, altın üzenği, altın kadeh, taht ve para basma padişaktan başkasına ait olmamıştır.⁸⁴

Devletin o günlerdeki durumunun yöneticiler tarafından nasıl algılandığına dair Nizamülmülk Selçuklunun dünya devleti olmasını bir emîrin mektubundan alıntıyla şu şekilde anlatır.

Bugün bütün dünyada bizim dergâhımızdan daha kalabalık bir dergâh; bizim hazinemizden daha mamur bir hazine; bizim ordumuzdan daha fazla bir ordu yoktur; bizim sahip olduğumuz alet ve teçhizata hiç kimse sahip değildir.⁸⁵

Görüldüğü gibi Selçuklu Devleti, ordusuyla, ekonomisiyle ve nüfusuyla varlık bulan bir dünya devlet yapısına sahipti. Büyük devlet olmanın gereği, siyasetinin gerektirdiği kadar büyük orduya sahip olmaktır. Günümüz dünyasında da bu konunun geçerliliğini koruduğuna dair şüphe yoktur.

⁸³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 120.

⁸⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 138.

⁸⁵ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 156.

C. KAMU YÖNETİMİ VE YÖNETİCİLERİ

Meşruiyetini tanrıya dayandıran hükümdarın; saltanatını devam ettirmesi, halkına refah ve mutluluk verebilmesi ve her şeyden önce yönetebilmesi için iyi organize olmuş bir kamu teşkilat yapısına sahip olması gerekmektedir. Bu bölümde Nizamülmülk'ün şekil verdiği kamu yönetimi ve yöneticilerinin niteliklerine değinilecektir.

1. Kamu Yönetiminin Yapısı ve İşleyişi

“Vezirlik” makamı bütün yürütme yetkilerini kayıtsız şartsız elinde bulunduran hükümdarın vekili sıfatı ile devletin bütün işlerini sevk ve idare eden en yüksek memuriyettir. Maverdi'ye göre vezirlik iki kısımdır. Tam yetkili vezirlik ve yürütme işlerini yerine getiren vezirlik. Tam yetkili vezir bizzat hüküm verebilir. Mezâlim⁸⁶ mahkemelerine bizzat bakabilir. Tam yetkili vezir devlet işlerine idarecileri tayin eder, melikin tayin ettiklerinin dışındakileri görevden alabilir. Tam yetkili vezir orduyu sevk ve idare eder, harbe hazırlar, yürütme vezirinin böyle işleri yapmaya yetkisi yoktur. Tam yetkili vezir hazine mallarından harcamalarda bulunur, hazine namına malları ve gelirleri toplayabilir veya bunun için vekil tayin edebilir. Yürütme vezirinin böyle yetkileri yoktur. Tam yetkili vezirler ancak yazılı olarak görevden alınabilirler. Yürütme vezirlerinin ise görevleri ise sözlü olarak sona erdirilebilir.⁸⁷ Hükümdarın vekili olarak çeşitli konularda ferman çıkaran vezir, icraatından dolayı yalnız hükümdara karşı sorumludur. Vezir, devletin işlerini “kalem” ile yürütür. Vezir herhangi bir vazife verildiği zamanların haricinde hükümdarın nezdinde bulunur. Yürütme bakımından geniş yetkilere sahip olan vezir, devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı “Büyük Divan” a başkanlık eder. Vezir eğitim ve imar faaliyetlerinde de bulunur. Vezir dünyevî hâkimdir. Şikâyetleri dinler, gereken tahkikatı yapar ve kararı verir. Sultanın vezir ile ilişkilerini saray hâcibleri düzenler. Hâcib, Sultan ile görüşüp onun sözlerini vezire tebliğ eder. Vezir hükümdar tarafından da ayrıca kabul edilir. Vezir, hükümdar tarafından elçi olarak

⁸⁶ Devellioğlu'nun sözlüğünde *mazâlim* 1.Zulümler, can yakmalar, haksızlıklar. 2. Adalet dairesi, olarak tanımlanmaktadır.

⁸⁷ Maverdi, *Siyaset Sanatı*, s. 99.

görevlendirilebilir. Vezir halkın arzu ve isteklerine değer verir. Şikâyet ve dilekler vezire yazılı olarak elden verilir. Vezirin başlıca dört çeşit gelir kaynağı vardır. Birincisi devlet gelirlerinden hissesine düşen pay, ikincisi, kendisine verilen iktâdan elde ettiği gelir, üçüncüsü, Selçuklu ordusunun yaptığı seferlerden ele geçirilen ganimetlerden hissesine düşen pay, dördüncü gelir kaynağı da kendi maaşdır. Vezirin görevi sultan tarafından azledilerek, eceliyle ölümüyle ya da öldürülerek son bulur.⁸⁸

Hükümdar, vezirlerini zaman zaman çağırarak çeşitli konulardaki görüşlerini sormalı hatta bazen hatalı olduğunu bildiği bir işte, vezirlerine çeşitli sorular sorarak hem onların kapasitelerini denemeli hem de sadakat ve doğruluklarını anlamaya çalışmalıdır. Bilinçli bir şekilde kendisini yanıltmaya çalışan vezirleri cezalandırmalı ve görevden uzaklaştırmalıdır. Görüş ve düşünceleriyle öne çıkan vezirleri ise mükâfatlandırmalıdır.

Önceleri hükümdar daha sonraları tam yetkili vezirlerin başkanlık yaptığı günümüz bakanlar kuruluna denk gelen büyük divanın üyeleri ve görevleriyle ilgili açıklamalar ilk bölümde yapılmıştı. Nizamülmülk eserinde kamuda görev yapan, hem hükümdar tarafından hem vezir tarafından atanan birçok devlet görevleri ve kamu görevinin yerine getirilebilmesi için kullanılan araçlar hakkında görüşlerini sunar. Bölüm sonuna kadar Nizamülmülk tarafından devlet görevlileri hakkında hükümdarlara yapılan tavsiyelere yer verilecektir.

“Devlet denetçileri” saraydan görevlendirildiği için her tarafa yetişmeleri mümkün değildir. İhtiyaç duydukları her şeyi talep etmelidirler. Bu kişiler, kendi eliyle her ilçeye ve şehre, vergilerin ve gelirlerin toplanmasına nezaret etmek üzere, doğru ve namuslu birer vekilini göndermelidirler.

“İstihbaratçılar” sadece hükümdara bilgi veren kamu görevlileridir. İstihbarat uzmanları uzaktaki ya da yakındaki ordu ve halkın durumunu araştırıp öğrenmekle görevlendirilirler.

⁸⁸ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, İstanbul: MEB, 2005, ss. 27-34.

Saraydan birçok yere ferman ve emir yazılır. “Her çok olana, saygı olmaz”. Nizamülmülk mühim olmadıkça saraydan ferman ve emir yazılmaması gerektiğini belirtir.

Sarayda önemli işler için kurye olarak görevli gulamlar bulunmaktadır. Nizamülmülk bu gulamlara ücret olarak hakkının ne kadar olduğunu söylenmesi gerektiğini belirtir. Aksi takdirde bu gulamların halktan fazla para aldıklarını söylemektedir. Ayrıca bu gulamların göreve gitmesi için ferman ve nişan verilmesinin uygun olacağını söylemektedir.

Saray gulamının hizmeti, maharet ve liyakati nispetinde artıyordu. Bir gulam en az yedi yılda yönetici mertebesine ulaşabiliyordu. 30-40 yaşlarına varmadıkça kendilerine emirlik ve valilik rütbeleri verilmez ve hiçbir işe tayin edilmezdi. Aslında burada o günlerin Avrupa’sında rastlanması mümkün olmayan kölelerin Selçuklu devletinde yönetici olabilmesini hatırlatmakta fayda vardır.

Her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sûfiler, dervişler ve ayak satıcıları kılığında “casuslar” gitmeli ve hadiselerin hiçbir şekilde gizli kalmaması, eğer bir şey vuku bulur veya zuhur eder, zamanında çaresine bakılması için, işittikleri her şeyi haber vermelidirler.⁸⁹

Belli başlı birkaç yola haberci konulması gerekir. Böylece çok uzak yerlerden haberler gecikmeden gelir. Habercilerin vekilleri de olmalıdır.

Vilayet, İktâ ve hediye işlerine dair sultandan divana ve hazineye sözlü emirler (pervâneler) verilmektedir. Bu emirler sarhoşluk sırasında da verilmesi mümkündür. Bu emirler başka bir zamanda sultana arz edilmedikçe uygulanmamalıdır.

Nizamülmülk vekillik müessesesinin yıprandığından bahseder. Şarab-hâne, ahır, oğullar ve maiyet mensuplarının durumu kendisine ait olan kimsenin, her ay, belki de her gün yüksek huzura çıkarak sultana bilgi vermesini ister.

Nizamülmülk hükümdarların açık saçık konuşan, senli benli bulunan nedimlere sahip olması gerektiğini söyler. Bu nedimlere memuriyet verilmesi

⁸⁹ Nizamülmülk, a.g.e., s. 53.

gerektiği ayrıca hükümdarın dinlenebilmesi için nedimlerin küstah olması gerektiğini de söyler. Nedim, görgülü, faziletli, neşeli, temiz mezhepli, sır tutucu, temiz giyimli olmalı; kitaplardan hik yelerden ve nadir Şeyleri ezbere bilmeli; iyi rivayet etmeli; iyi yüzlü ve iyi arkadaŐı olmalı, tavlada ve satrancı iyi bilmelidir. Bir müzik aleti  almalıdır. Silah kullanabilmelidir.

Nizam lm k elçinin görevini ise doğru haberin iletilmesinden başka bir Şey olmadığı Şeklinde açıklar. Elçilere  lke sınırlarına girdikten sonra eŐlik edilmeli, onların geçtikleri yerler gelişmiş olmalıdır.  nk  onlara yapılan her Şey, onları göndermiŐ olan hükümdara yapılıyormuŐ gibi olmalıdır.

Ordu mensuplarına, maaŐlarına karşılık, gelirinden faydalandıkları arazi parçası verilmektedir. Bu Şekilde ikta sahibi olan ordu mensubu belli sayıda askeri tam te izatlı olarak bulundurmak zorundadır.

Amiller eyalet memuriyetlerindedirler. Bunlar bölgelerinde vergi tahsildarı olarak görev yaparlar. Amiller para ve mal toplayarak padişahın hazinesine gönderirler.

Nizam lm k devlete emeği geçmiş olanlara çok önem verir. Devlet üzerinde hakkı olanlara örnek olarak Türkmenleri verir. “Her ne kadar Türkmenlerden üzüntü husule gelmişse de, onların devlet üzerinde çok hakları olmuştur. Zira devletin başlangıcında hizmetler etmişlerdir ve sıkıntılar çekmişlerdir. Akraba c mlesindedirler. Bu sebeple onların oğullarından 1000 kişiye eklemek yazılmalı, saray gulamları tarzında onları tutmalıdır.”⁹⁰ Devletin bir görevi de kendisine hizmette bulunmuş olanlara günümüz emekli maaŐı benzeri para vermektir.

Şehirlerde görevlendirilen muhtesipler, bugünkü anlamıyla zabıtaların görevleri ile ilgili olarak Nizam lm k Şunları söyler.

Terazileri ve fiyatları doğru tutması, alıŐ-veriŐlerin ve etraftan getirilen ve pazarlarda satılan her Şeyin doğru olup olmadığını bilmesi, hile ve hıyanet

⁹⁰ Nizam lm k, *a.g.e.*, s. 73.

yapmamaları, tartıları doğru tutmaları, kanunî olanı emretmek ve yerine getirmeleri için her şehre bir muhtesip memur edilmelidir.⁹¹

Nizamülmülk saray gece bekçisi, kapıcı ve nöbetçi görevlerinin verileceği kişilerin iyi araştırılması ve takip edilmeleri gerektiğini belirtir. Genelde bu işi yapanların ekseriya sıkıntı içinde olduğunu ve dolayısı ile tamahkâr olabileceklerini belirtir.

Hükümdar bir kimseye kızdığı zaman, başını vurma işini, sopa vurma işini, zindana atma işini Hares Emîrine verir. Halk, hükümdardan daha fazla ondan korkardı. Bu emîrin mümkün olduğu kadar mükemmel alet ve edevatı, teşkilatı ve teçizatı olması, iyi bir haşmetinin bulunmasının gerekli olduğunu söyler.

Padişahların iki hazinesi vardır. Biri asıl hazine; ötekisi de sarfiyat hazinesi. Toplanan paranın çoğu asıl hazineye; daha azı da sarfiyat hazinesine konurdu. Bir zorunluluk olmadıkça, asıl hazineden sarf yapılmaz; eğer bir şey alınırsa, borç yolu ile alınır ve tekrar yerine konulurdu.

Halkın karnının doyması hükümdar için çok önemlidir. Aynı zamanda da görevidir. Bununla ilgili olarak Nizamülmülk şunları söylemiştir.

Şiddetli soğukların olduğu ve karın fazlaca yağdığı günler, tek başına ata biner, meydana çıkardı; öğle namazına kadar at sırtında orada dururdu; ola ki, bir zulme uğrayan dergâhımıza gelir; bir ihtiyacı vardır; onun yiyeceği olmaz; bir zavallı olur. Kar ve soğuğu görünce, onun için yiyecek temini güçleşir. Bizim burada durduğumuzu bilince, gelir, işini görür, selametle gider.⁹²

Padişah, vezir ve mutemet adamlarının, devlet işlerini usulünce idare edip etmediklerini gizlice daima sormalıdırlar. Çünkü padişahın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi onlara bağlıdır; vezir iyi ve parlak olduğu zaman, memleket mamur olur; ordu ve reâyâ memnun ve rahat olurlar. Padişahın gönlü ferah olur. Vezir kötü olunca, memlekette karışıklıklar doğar ki, onun telafisi güç olur. Padişahın daima zihni karışır, üzülür ve mustarip olur.⁹³

⁹¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 31.

⁹² Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 16.

⁹³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 17.

Selçuklu tarihinde vezirler de cezalandırılmıştır. Nizamülmülk'ün anlattığına göre Melik Behram Gûr, halka zulm eden vezirini idam ettirdikten sonra vezirin memuriyet vermiş olduğu herkesi azletmiş ve memuriyetten almış olduğu herkese tekrar iş vermiştir.⁹⁴

Hükümdar devlet işlerinde âlimlerle istişare etmelidir. Nizamülmülk siyasetnamede aklın önemini de sık sık vurgular.

Padişahın, herkesin (aklına) geleni söylemesi, ortaya atılan fikri; her birinin sözü ile karşılaştırması, doğru olanı tercih etmesi için, ihtiyarlar, âlimler ve dostları ile meşveret etmeyi vazife bilmelidir.⁹⁵

Nizamülmülk, hükümdara; imar, savaş, akın, siyaset, erzak, hediye, makam, seyahat, asker, reâyâ ve buna benzer ülkede meydana gelen her şeyde vezir, devletin büyükleri ve ihtiyarları ile birlikte tedbir almasının daha uygun olacağını tavsiye eder. Çünkü onlar bu hususta daha tecrübeli olduğunu söyler.⁹⁶

Hükümdar belli zamanlarda insanları huzura kabul etmelidir. Hükümdarın huzuruna girmenin güçleşmesi yüzünden insanların işleri yüzüstü kalabilir. Hükümdar için hiçbir düzen sık sık kabulden daha iyi değildir.⁹⁷

Yönetimin önemli hususlarından birisi de ödül ve ceza sistemidir.

Hizmetkârlardan bir kimse takdir edilen bir hizmet yaptığı zaman, onun adında takdir görmesi ve onun semeresinin kendisine ulaşması lazımdır. Zaruret ve hata olmaksızın kusur işleyen kimseye kabahati nispetinde bir ceza vermek lazımdır ki, kölelerin hizmete rağbetleri artsın. Böylece kabahatlıların de korkuları artar; işler yolunda gider.⁹⁸

Yaşlılara ve tecrübelilere hürmet etmek, her birini bir yere ve makama yerleştirmek, uyanık hükümdarların âdetleri olmuştur. Hükümdarlar uyanık, vezirler

⁹⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 21.

⁹⁵ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁶ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 65.

⁹⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 85.

⁹⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 91.

akıllı olmalıdır. Her devirde iki işi bir kişiye, bir işi de iki kişiye asla vermemişlerdir; böylece işleri hep parlak ve düzenli olmuştur.

Nizamülmülk kendi zamanında olduğu gibi devlet işlerine diğer din ve mezheplerden kişilerin getirilmesini ise çok kötü olarak görüyor. Böyle bir durumda devletin kemale erdiğini düşünüyor.

Hükümdarın yönetici olan astları üst yapması gerekir. Aksi takdirde bundan büyük zararlar doğacağını belirten Nizamülmülk, hükümdar güçsüz ve haşmetsiz olacağını da söyler.

Hükümdarlar; kadınların, memleket, ordu, hazine ve siyaset hususunda kendisine söz söylemelerine, bu işlere müdahalede bulunmalarına veya bir kimseyi himaye etmelerine izin vermemelidirler. Aksi takdirde hükümdarın haşmeti gider; saraya ve divana saygı kalmaz. Memleket karışıklık içine düşer. Vezirin gücü kalmaz; ordu zarar görür.⁹⁹

İllerin gelir ve gider hesapları kaydedilmelidir. Dolayısı ile harcama yapılırken yeterli derecede dikkatle düşünülür. Gelir üzerinde bir tasarruf teklif edilirse bu dinlenmelidir. Eğer bu teklif uygun ise o parayı idareciler talep etmelidirler.

Vergi memuru ve onların işlemlerini, gelir ve giderleri bilmek, gelir paralarına dikkat etmek, güçlendirmek için hazineler ve erzak depoları kurmak, düşmanların hücumlarını bertaraf etmek hükümdarın asli görevidir. Hükümdar, halkın kendisine hasis adını verecek kadar eli sıkı olmamalı, halkın, “rüzgâr ellidir; parayı saçıyor” diyeceği kadar da israf yapmamalı ve ifrata gitmemelidir. Hediye vereceği zaman da, herkesin rütbesini göz önünde bulundurmalıdır. Hükümdar, herkesin değerini ve rütbesini bilmeli, hizmetkârların ve hüner sahiplerinin haklarını tanımalıdır. Düşmanlarla barışa yer kalacak şekilde savaşmalı; öte yandan savaşa yer bırakacak şekilde barış yapmalıdır. Hükümdar dost ile koparabilecek şekilde bağlılık kurmalı; tekrar bağlılık kuracak şekilde dostluğu bozmalıdır. Hükümdar bütün işlerde orta yolu tutmalıdır.¹⁰⁰ Hükümdar, Nizamülmülk'ün yukarıda değinilen tavsiyeleri

⁹⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁰⁰ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 158-159.

çerçevesinde büyüklerle beraber icra ettiği devlet yönetimi, halk tarafından meşru olarak algılanacaktır.

2. Kamu Yöneticilerinin Nitelikleri

Nizamülmülk kamu yönetimine çok önem vermiştir. Devletin adil ve iyi bir yönetimle ayakta tutulabileceğine, çalışmanın önceki bölümlerinde zaman zaman yer verilmişti. Nizamülmülk devlet işleri ilgili olarak yöneticilerin kendi alanlarındaki işler üzerinde hassasiyetle durmalarını söyler. Nizamülmülk bu konuda bolca örnekler verir.

İnancına göre ölmeden önce kendisini ne zaman göreceğini soran oğla babası, ölümünden üç dört gün sonra rüyasında olacağını söyler. Çocuk babasını, ölümünden 12 yıl sonra rüyasında görür ve babasına sorar: “Ey baba, seni üç gün sonra rüyamda göreceğimi söylememiş miydin?” Baba; “Ey oğul, bil ki, şimdiye kadar meşgul idim. Zira Bağdat civarında bir köprü vardı; harap olmuştu; memurlarım kendilerine görev edinmemişler ve onu tamir ettirmemişlerdi. Koyunları bu köprünün üzerinden geçmişlerdi. Koyunlardan birinin ön ayağı bir deliğe girmiş ve kırılmıştı. Ben şimdiye kadar onun hesabını vermek ile meşguldüm”¹⁰¹ diye cevap verir. Dünya da hükümdar ve büyüklere karşı sorumlu olan yöneticiler öldükten sonra da Tanrı’ya hesap verecekleri düşüncesiyle hassas ve itinalı çalışmaya yönlendirilirler.

Nizamülmülk, hükümdar ve devlet yöneticilerine, halkın işinden gafil olmamaları gerektiğini, muktedir olduğu kadar onların durumunu gizli ve açık sormaları gerektiği, hırsızları yakalamak, zalimlerin zulmünü halkın üzerinden kaldırmaları gerektiğini söyler. Hükümdar aynı zamanda âlicenap, mürüvvetli, ihsanı bol, mülk ve emîrlik işlerinde uyanık ve siyasi olmalıdır.

Yönetimle ilgili bir husus ise işine son verilenlere yapılacak muameledir. Bu konuda Nizamülmülk Aristoteles’in İskender’e tavsiyesiyle “kalemleri senin memleketinde geçerli olan kimseleri incittiğin zaman onlara tekrar vazife verme.

¹⁰¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 9.

Zira onlar gizlice düşmanla bir olur seni helak etmeye kalkar”¹⁰² diye nasihatte bulunur.

Nizamülmülk’e göre hükümdarlar dört grup insanın suçunu görmemezlikten gelmemelidir. Birincisi; memleketine kastedenler, ikincisi; haremine kastedenler, üçüncüsü; sırrını tutmayanlar, sonuncusu; dille kendisinin yanında olup, gönlünde hükümdarın muhalifleri ile bir olan ve onların siyasetini güdenler.¹⁰³

Nizamülmülk ikta sahiplerine de tavsiyelerde bulunur. İkta sahipleri kendisine verilen araziye kullananlardan vergi alır. Fakat ikta sahipleri vergiyi halktan iyilikle almalıdır. Reâyânın şahsını, malını, oğlunu, emlak ve eşyasını emniyet altında tutacak kadar mal almalarını, aksi takdirde ikta sahiplerine izin verilmediğini söyler.

Nizamülmülk memuriyete dindarların kabul edilmesi gerektiğini söyler. Dindarların dünya malına ihtiyaçları olmadığından kendi şahsi menfaatleri ile meşgul olmayacaklarını düşünür.

Hükümdar aynı zamanda güzel yüzlü de olmalıdır. Hükümdar âdil, uyanık, âlim-sever, kuvvetli fikir sahibi, temiz dinli olmalı ve maddiyatı düşman bilmelidir. Nizamülmülk iyi devir tasavvuru yapar. Adil bir hükümdarın olduğu devri *iyi devir* olarak görür.¹⁰⁴

Nizamülmülk hükümdarın bilim adamlarıyla görüşmelerini önerir. “Sultanların en iyisi ilim ehli ile oturup kalkan sultandır. Âlimlerin en kötüsü, sultanlar ile oturup kalkandır.”¹⁰⁵

Hükümdar ve yönetici ile görüşme kolay olmalıdır. Yönetici ile kolay görüşüldüğü zaman hiç kimse halka zulm yapamaz ve hak olan vergiden daha fazlasını alamaz.

¹⁰² Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁰³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 22-23.

¹⁰⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 34-35.

¹⁰⁵ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 43.

Nizamülmülk dünyada bilimden daha iyi yardımcı olmadığını söyler. Bilimin hazineden bile daha iyi olduğunu söyler. “Çünkü sen hazineyi korumak zorundasın; ilim ise seni korur.”¹⁰⁶ Diyerek bilimin önemini vurgular.

İdareciliğin yıprandığını belirten Nizamülmülk, işlerin yürümesi için idareciye tam bir saygı ve haşmet olması gerektiği söyler.

Hükümdar kendisine layık nedimlere sahip olmalıdır. Hükümdarın büyüklerle çok oturup muhabbet etmesi hükümdarlığın kudret ve haşmetine zarar verir ve onlar cüretli olurlar. Halk padişahın huyunu, âdetini nedimlerinden kıyas ederek öğrenir. Tatlı huylu, nazik, sabırlı, zarif, latif bir nedimi olan hükümdarın kendisi de aynıdır diye düşünür. Hükümdar ihtiyarlar, âlimler ve dostları ile meşveret etmelidir. Hükümdarın ruhu nedim sayesinde açılır. Hükümdar, rahat yaşamak, maskaralık ile şakayı birbirine karıştırmak, nedimlerin önünde güldürücü ve nadir hikâyeler söylemek isterse, haşmetine ve padişahlığına hiç zarar vermez. Çünkü nedimler bu iş için görevlendirilmiştir.

Elçiler zamanlı ve zamansız vezirlerin huzuruna çıkıp, dilek ve ricalarını iletmelidirler. Nizamülmülk elçi tasviri yapar.

Padişahlara hizmet etmiş bulunan, söz söylemekte cesur olan, birçok seyahatler yapmış bulunan, her ilimden nasibi olan, hafız ve ileriye gören, boyu ve gösterişi iyi olan bir adam elçiliğe layıktır. Eğer ihtiyar ve âlim olursa, daha iyidir. Bu vazife bir nedime buyrulursa, itimat artar. Eğer cesur, mert, eli silah tutan, biniciliği iyi bilen, savaşı olan bir adamı elçilikle gönderirlerse, çok daha doğru olur. Zira bunlarla bütün adamlarımızın böyle oldukları gösterilmiş olur. Eğer elçi Seyyid ve Şerif olursa da iyi olur, zira şerefi ve soyu dolayısıyla fazla saygı görürler ve ona kötülük yapamazlar. İçkiye düşkün, şakacı, kumarbaz, çok konuşan ve tanınmamış bir kimse olursa, gönderilmemelidir.¹⁰⁷

Yönetici kızdığı zaman kendini tutmalı ve bir iş yapmamalıdır. Çünkü kızgınlık ve hiddeti geçtiği zaman, pişmanlık duyar, fayda etmez.

¹⁰⁶ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 70.

İnsanın mükemmelliği ve akli, kızmamasındadır; sonra eğer kızarsa, kızgınlığının aklına değil, aklının kızgınlığına galip gelmesi lazımdır. Akli hevâ-yi nefesine galip gelen her kimsenin akli öfke vaktinde nefsinin isteğini kısar ve hep akıllılar nezdinde beğenileni yapar ve emreder ve insanlar onun öfkelenmiş olduğunu bilmezler.¹⁰⁸

İşlerinde aceleci olan yönetici o anda vermiş karardan sonra hata yaptığını anlar ama iş işten geçmiştir. Dolayısıyla iyi bir yönetici aceleci olmamalı iyi düşünüp sık elemelidir. Yöneticinin bir başka özelliği ise esirgemesidir. Hükümdar adil olursa, muhakkak esirgeyici olur. “Padişah bağışlayıcı olunca, ordusu da hep tıpkı padişah gibi olur. Zira halk, meliklerin dinine göredir.”¹⁰⁹

Yöneticiler önemli bir iş olduğu takdirde bu işlere küçük ve gençleri göndermemelidir. Yaşlılar ve tecrübeliler gönderilmelidir. Yönetici bir işi iki kişiye, iki işi ise bir kişiye vermemelidir. Çünkü “İki hanımlı ev süpürülmemiş iki aile reisli ev viran olur.”

Mülk, âmiller ile ve ordunun büyükleriyle düzene konur. Bütün âmillerin mutasarrıfların başı ise vezirdir. Vezirin, kötü, hain, zalim ve hırsız olduğu her an, bütün mutasarrıfları da öyle olurlar, belki, daha da fena olurlar.¹¹⁰

Hükümdarın eşleri emir verici olmamalıdır. Bundan hükümdarın haşmeti zarar görür. Nizamülmülk kadınlar konusunda iyi şeyler söylemez. Kadınlara; memleket, ordu, hazine ve siyaset hususunda hükümdara söz söylemelerine, bu işlere müdahale etmelerine izin verilmemesi gerektiği Nizamülmülk tarafından önceden de değinildiği gibi sıkça dile getirilmiştir.

Nizamülmülk hükümdarlara seleflerinin âdet edinmiş olduklarını yapması gerektiğini belirtir. Kendinden öncekilerin uygulamalarını devam ettiren hükümdar devlette süreklilik ilkesini de yerine getirmiş olur. Dönemler arasında da kopukluk olmamış olur.

Yönetici iyi huylu olmalı kötü huylu olmamalıdır. Kötü huylar; haset, yalan, kibir, kızma, şehvet, hırs, emel, dik başlılık, hasislik, kötü huy, zulüm, hodkâmlık,

¹⁰⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁰⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 105.

¹¹⁰ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 124.

acelecilik, nankörlük, hafifliktir. İyi huylar ise; önce hayâ, iyi niyet, itidal, affetme, kerem sahibi olma, alçak gönüllülük, eli açıklık, doğruluk, sabır, şükretme, merhamet, ilim, akıl ve adalettir.

Memurların ve onların muamelelerini, gelir ve giderlerini bilmek, gelirin dikkat etmek, güçlendirmek için hazineler ve erzak depoları kurmak, düşmanların hücumlarını def etmek hükümdarın asli görevlerindedir.

Hükümdar, düşmanlarla barışa yer kalacak şekilde savaşmalı; öte yandan savaşa yer bırakacak şekilde barış yapmalı; dost ile koparılabilecek şekilde bağlılık kurmalı; tekrar bağlılık kuracak şekilde bozmalıdır. Padişah, bütün işlerde orta yolu tutmalıdır.¹¹¹

Bu bölümde de görüldüğü gibi kamu yapısı, halkın huzuru, mutluluğu ve adalete odaklanmış durumdadır. Hükümdar ve büyüklerin egemenliğinin devamı için gereken meşruiyetin sürekliliği bütün bu anlatılanların belki de daha fazlasının yapılmasını gerektiriyordu.

D. KAMU GÖREVLİLERİNİN İSTİHDAMI VE DENETİMİ

İkinci bölümün sonunda burada Nizamülmülk'ün, kamu yöneticilerinin istihdam edilirken nelere dikkat edilmesi gerektiği, yolsuzlukla mücadele yolları ve kamu görevlilerinin denetimi ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir.

1. Kamu Görevlilerinin İstihdamında Gözetilecek İlkeler

Kapitalizm teriminin henüz üretilmediği dönemde yaşayan Nizamülmülk devlet kontrolünde ekonomik düzen sisteminden bahsetmektedir. İniyatifin satıcılarda olması durumunda halkın bundan zarar göreceğini söylemektedir.

Terazileri ve fiyatları doğru tutması, alışverişlerin ve etraftan getirilen ve pazarlarda satılan her şeyin doğru olup olmadığını bilmesi, hile ve hıyanet yapmalarını, tartıları doğru tutmaları, kanunî olanı emretmek ve yerine getirmeleri için her şehre bir zabıta (muhtesip) memur edilmelidir. Padişah ve padişahın memur ettiklerinin muhtesibi desteklemelidirler. Zira memleket temellerinden ve adaletin

¹¹¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 159.

neticelerinden biri budur. Eğer aksini yaparlarsa, fakirler sıkıntıya düşerler. Pazarıcılar istedikleri gibi, alırlar satarlar; halka hâkim olurlar. O zaman doğru yoldan çıkma aşıkâr olur.¹¹²

İstihbaratçılar, “Başka bir kimse tarafından değil, doğrudan doğruya padişah tarafından tayin edilmelidir. Gönül rahatlığı ile hadiseleri bildirmeleri için ücret ve aylıkları hazineden emre amade kılınmalıdır. Onların ne bildirdiklerini padişahın başka kimse bilmemelidir.”¹¹³

Meçhullere, asil olmayanlara, faziletsizlere memuriyet verdikleri, tanınmışları, faziletleri ve asilleri işsiz güçsüzlüğe ve mahvolmaya terk ettikleri veya birine 5-6 meşguliyet buyurdıkları, iş adamı birine bir meşguliyet buyurmadıkları her zaman, bilgisizliğe ve kifayetsizliğe delalet eder. Eğer vezir, kifayetli ve âlim olursa, alameti, mülk ve devletin zevalini, padişahın işlerinin fesada uğramasını istememesidir. On memuriyeti bir kişiye, on kişiye bir memuriyet buyurmadıkları zaman, o memlekette işsiz-güçsüz ve mahrum bırakılan insanlar, memuriyet sahibi ve memnun olanlardan daha çok oldukları için en kötü düşmandırlar.¹¹⁴

Teknolojik olarak gelişmiş ve modernleşmenin üst sınırlarında olan dünya devletlerine işsizliğe dair çözüm olarak Nizamülmülk'ün yukarıdaki cümleleri üzerine fikir üretmeleri faydalı olacaktır.

Devlette büyük meşguliyetler ve ağır memuriyetler yapmış olan, hizmet hakkı bulunan, maruf ve meşhur kimselerin haklarının yüzüstü bırakılmaları, onların mahvolmuş, nasipsiz ve mahrum kalmaları, memuriyete tayin edilmemeleri, bu dergâha yakışmaz.¹¹⁵ İlim, fazilet, şeref ehlerinden, mürüvvetli insanların oğulları başka bir grup vardır ki, onların beytü'l-mâl'da hakları vardır ve dikkate nazar ve idrâr'a müstahaktır.¹¹⁶

Nizamülmülk Büyükler'in, her memuriyet için bir adam; her mekân için bir söz, yani “bir adam ve bir iş” sözünden bahsetmiştir. Devlette büyük ve küçük işler vardır ve herkese kifayeti, fazileti ve liyakati ölçüsünde bir iş buyurmalıdırlar. “Eğer

¹¹² Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 31.

¹¹³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 46.

¹¹⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 120.

¹¹⁵ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 121.

¹¹⁶ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 121.

bir kimsenin meşguliyeti olur da, başka bir meşguliyet talep ederse, dikkate almasınlar, izin vermesinler ki, bu yeni âdet düşsün. Bütün memurlar memuriyette bulunursa, memleket mamur kalır.”¹¹⁷ Günümüz hem kamu sektörü olsun hem özel sektörü, bir insana bir değil birçok iş tevcih ediliyor. Hem teknolojinin insan emeğini tedricen gereksizleştirmesi hem de insana birden fazla iş verilmesi birçok insanın işsiz kalmasına neden olmaktadır. Bir tarafta çok para kazanan insanlar diğer tarafta işi olmayan insanlar sebebiyle günümüz sosyal toplum yapısı yıpranmaktadır. Bütün bunlara aykırı davrananları hükümdar, adalet terazisi ve siyaset kılıcı ile düzeltmelidir.¹¹⁸

Daha önce de değinildiği üzere kadının ve çocukların devlette yeri yoktur. Nizamülmülk bunu kendi cümleleri ile şu şekilde belirtir: “Padişahlık işlerinin kadınlara ve çocuklara düştüğü an, bil ki, padişahlık o hanedandan gidecektir. Böyle bir padişahlığın sebatı olmaz.”¹¹⁹

Sonuç olarak Nizamülmülk, iyi, adil, dindar ve zengin insanlara memuriyet verilmesini öngörür. Amaç halka sıkıntı verilerek egemen olanların meşruiyetlerinin sarsılmamasıdır. Nizamülmülk, iktidarı elinde bulunduranlar olarak, kurulmuş olan sistemin kendi içinde meşruiyetini devam ettirmesi çerçevesinde yöneticilerin bu ilkelerle seçilmesinin önemini anlatmaktadır.

2. Kamu Görevlilerinin Denetimi ve Yolsuzlukla Mücadele Yöntemleri

Nizamülmülk kamu yönetiminde yolsuzluk hususuna devletin bekası açısından çok önem verir.

Padişahın, memurların durumundan gafil olmaması, soruşturması gerekir. Ta ki, memur kanuna aykırı bir iş yaparsa veya raiyetten bir şey alırsa, geri alsınlar; onu azletsinler ve terk etsinler. Öyle ki, cihan mamur kalsın; padişah uzun ömürlü olsun; hazine dolu olsun; öteki memurlar zulüm yapmasınlar ve ibret alsınlar.¹²⁰

¹¹⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 124.

¹¹⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 131.

¹¹⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 134.

¹²⁰ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 16.

Kamu yönetiminde yolsuzlukla mücadelenin en önemli hususlarından birisi önemli görev yapan memurların maaşlarının merkezden ödenmesidir. Memur, kendisinin maaşını merkezden aldığını bilen halktan herhangi bir şey talep edemez. Bir diğer önemli yöntem de memurun belli sürelerle göreve getirilmesidir.

Cezalandırmadan ziyade memuriyete tayin edilme ölçütlerinin yüksek olduğu sistemde, yolsuzluk vuku bulmadan çözümlenmeye çalışılmıştır. Memurların durumları sürekli, gizli ve açıktan araştırılmış ve takip edilmiştir. Memurlardan ya da herhangi birinden şikâyeti olanların, padişaha kadar kabul edilebileceği gerçeği yolsuzlukla mücadelenin bir başka önemli hususlarındandır. İllerde gelirler ve harcamalar için defter tutulmuştur. Bu defterler paraların nelere harcandıklarını gösteren önemli birer belge olması vesilesi ile yöneticilerin, gereksiz ve gayri yasal para harcamalarının önüne geçilebilmesini sağlamıştır. Örneği bir tane de olsa bir vezirin yargılanarak idam edilmesi bütün üst ve alt düzey memurlar için korku ve endişe kaynağıdır.

Nizamülmülk daha önce de değinildiği gibi memuriyet verilecek şahsın seçilmesinde kişinin yüksek ahlaklı, dürüst, temiz dinli, varlıklı, dolayısıyla paraya tamah etmeyecek, kifayetli ve konusunda ilgili ve bilgili insanların arasından seçilmesi gerektiği belirtilmişti. Nizamülmülk memurun seçilirken o kadar çok dikkat edilmesine karşın, memurların görevlerini icrası safhasında da kontrolü elden bırakmaz. Padişahların açık açık ya da gizlice memurları kontrol etmesini ister.

Nizamülmülk şehirlerdeki vergi toplamakla görevli olan memurların kontrol edilmesini de ister. Şehir ve kasabalara vergi toplanmasına nezaret etmek için dürüst ve namuslu bir denetçi vekil gönderilir. Bu denetçilerin maaşları merkezden verilir ki, onlar hıyanette bulunmasınlar veya rüşvet almasınlar.¹²¹

Günümüzde olduğu gibi yaklaşık 1000 sene önce de memurların kontrol ve denetlenmesi için merkezden maaş alan denetçiler görevlendirilmekteydi. Burada en önemli husus memurların itina ile liyakat usulüne göre seçilmeleri ve seçilme ölçütlerinin yüksek olmasıdır. Nizamülmülk devlet sistemin bekası ve meşruiyetinin

¹²¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 45.

devamı için denetleme sistemine, günümüz devletlerinin de duyduğu gibi, kendi zamanında ihtiyaç duymuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NİZAMÜLMÜLK'TE MEŞRUIYET VE ADALET

Son bölümde Nizamülmülk'ün yöneten yönetilen ilişkileriyle meşruiyet sorunu, halkın yönetime katılımı ve Nizamülmülk'ün adalet anlayışı ve yargı sistemi incelenecektir.

A. YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİLERİ VE MEŞRUIYET SORUNU

Yöneten ve yönetilenler söz konusu olduğunda halkı kimin yöneteceği ve nasıl yöneteceği önem arz etmektedir. Halkın yönetenlere rıza göstermesi devlet sisteminin sağlığı için çok önemlidir. Bu kapsamda burada Nizamülmülk'ün yöneten ve yönetilen ilişkilerine nasıl baktığı, meşruiyetin kaynaklarının neler olduğu incelenecektir.

1. Yöneten ve Yönetilen İlişkileri

Selçuklu döneminde halk ya da insan merkezli diyebileceğimiz bir yönetim anlayışı olduğu söylenebilir. Devletin uzun ömürlü olmasının temelinde halk mutluluğu ilk sırayı aldığından hükümdarlar, halkın mutluluğu ya da egemenliklerinin devamı için başta kendileri olmak üzere diğer bütün devlet büyükleri ve taşra teşkilatlarında görev verdikleri yöneticilere hesap sormayı ve onları yargılayıp cezalandırmayı siyaset edinmişlerdir. Aynı maksatla asker valilere, ikta sahiplerine ve zengin esnaf ve tüccarlara da halkın zor duruma düşürülmesinde hesap sorulması siyasetlerinin gereği olarak gerçekleştirilmiştir.

Memurlara halka iyi davranmaları, aldıkları vergileri nezaketle talep etmeleri, mahsul elde edilinceye kadar vergi istememeleri tavsiye edilmiştir. Tersine bir durumda halkın sıkıntıya düşüp, elde edeceği mahsülü düşük fiyata satıp, arazisini kaybedip işsiz kalabileceği sık sık hatırlatılmıştır. Böyle bir ortamda Nizamülmülk hükümdarlara; memurlarının, yoksul duruma düşmüş olan halka, tarım teçhizatı ve tohum almaları için borç vermeyi tavsiye etmesi nasihatinde bulunmaktadır.

Hükümdarın kapısı herkese açıktır. Nitekim bir hırsız tarafından soyulan yaşlı kadın zararını hükümdar ile konuşarak tazmin ettirebilir. Günümüz iktidarlarının da ders alabileceği hikâyeler anlatan Nizamülmülk'ün anlattığı hikâyede hükümdarla

diyaloga giren yaşlı kadın, günümüzde benzer olay yaşasaydı çok daha farklı üslupla karşılaşabilirdi. Hikâye şu şekildedir. Eşyası çalınan yaşlı kadın sultana derdini anlatır. “Halkı koruyamadığına göre, niçin kâhyalık yaparsın? Ve ne biçim çobansın ki koyunları kurttan koruyamazsın? Şimdi ha benim zayıflığım, ha senin kabiliyetsizliğin”¹²² diyen yaşlı kadın daha da ileri giderek hırsızların kaçtığı bölgenin hükümdar tarafından bilinmemesi üzerine de hükümdara “ne kadar olduğunu bildiğin ve hakkını verebileceğin kadar vilayet zapt et” diye de akıl verir. Görüldüğü üzere bin sene önce hükümdarlar halka karşı çok daha anlayışlı ve alakalıdır. Eğer bu tip olaylar günümüz Türkiye’inde gerçekleşecek olsa insanın başına gelecekler, o günkünden çok daha farklı olacaktır.

Hükümdar ve yönetici halka karşı cömert olmalıdır. Yöneticinin cömert davrandığını gören halk mutlu olur, devlete olan bağlılığı güçlenir.

Hükümdar devletin meşruiyetinin devamı ve aynı zamanda bekası için bilim ehli, devlet üzerinde hakkı olan insanlara ve ailelerine sıkıntı çektirmemelidir. Onlara devlet hazinesinden aylık bağlamalıdır. Bütün yüksek memurlar hükümdarın vekilidir. Hükümdarın ve vekillerinin mevcut düzenin bekası için halka adil davranmak ve halkın mutluluğu için çalışmakla yükümlü oldukları gibi halkın görevi de devlet erkânına mükemmel bir saygı ve itibar göstermek, doğru söylemek ve itaat etmektir.

Hükümdarlara gerçekleri anlatmak halkın en önemli görevidir. Halk her kim olursa olsun, hükümdarın muhalifleri ile dostluk kurmamalı, hırsızlarla ve fesatçılarla birlik olmamalıdır. Çalışan, mahsülünü toplayıp vergisini veren, özü sözü bir olan, hükümdar ve vekillerine tam itaat eden halk, devlet için en iyi halk örneğidir.

Hükümdar ve halifelerin aynı anda vekili olan kadılar taraflı karar verdikleri takdirde diğer kadılar tarafından padişah bildirilmelidir. Taraflı karar veren kadıların adalet sistemi içine çekilmeleri sağlanmalıdır. Günümüz yargı kurumunu siyasete alet eden iktidarların bu konuda Siyasetname’den alacağı önemli dersler vardır.

¹²² Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 46.

Hükümdarın camilerde namaz kıldırın hatiplere verdiği önem ise çok büyüktür. Nizamülmülk bu konuda çok önemli mesaj verir.

Hatipler, dindar, kuran okur ve kuran bilir olanlardan seçilmelidir. Zira din işi çok nazik bir iştir. Müslümanlara namaz kıldırın hatiplerin görevidir. *Eğer imamın namazı bozuk olursa, bütün o kavmin namazı bozuk olur.*¹²³

Nizamülmülk camide, namazın ayin boyutundan ziyade hutbe vasıtasıyla halkın eğitilerek devlet siyasetinin halka doğru bir şekilde anlatıldığı yer olarak önem atfetmiştir.

2. Meşruiyetin Kaynakları ve Sınırları

Nizamülmülk'te meşruiyet kavramını incelemeyden önce otorite, iktidar ve meşruiyet kavramlarına değinmekte yarar olacaktır.

Nur Vergin "Siyasetin Sosyolojisi" adlı eserinde Kircheimer'in hukukilik ve meşruluk üzerine yaptığı çalışmasına atıfta bulunarak şunları yazar. "Muzaffer bir general, en iyi şekilde davransa da, otoritesi olmayabilir, oysaki meşru bir kralın sürgünde de olsa, hatta cezaevinde de yatsa her zaman otoritesi vardır."¹²⁴

Buradan da anlaşılacağı üzere otoriteyi iktidardan ayırt eden husus, otoritenin meşru bir iktidar olmasıdır. Meşruluğun temelinde bulunan oydaşma (concensus), yani rıza birliği kavramı; belirli bir toplum içerisinde siyasal iktidarı meşru kılan ve onun gerçekten bir otorite odağı oluşturmasına neden olan kavramdır. Sosyolojiye oydaşma kavramını kazandıran Auguste Comte (1798-1857) ve Emile Durkheim (1858-1917) gibi pozitivistlerin görüşüne göre, oydaşma belirli bir toplumda var olan duyguların, çıkarların ve inançların birliğini ifade etmektedir. John Locke (1632-1704)'da "Sivil Yönetim Üzerine Bir Deneme" adlı kitabında meşru bir yönetimin dayanaklarını anlatırken halkın onayının olmazsa olmaz bir önkoşul olduğunu belirtmiş ve oydaşmadan yoksun bir yönetimin (rejimin, hükümdarın, siyasal düzenin) hiçbir otoritesi olmayacağına işaret etmiştir. Devlete hukuk devleti olma niteliğini kazandıran hukukun üstünlüğü ilkesi uyarınca, yönetimi yöneten ya

¹²³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 31.

¹²⁴ Vergin, *a.g.e.*, s. 37.

da hükümete hükmeden hukukun kendisidir. Bu anlayış uyarınca, hukuk, devleti yönetenleri, bürokrasiyi, yargıçları ve sade vatandaşı da bağlayan temel oydaşma kaynağı ve meşruluğun temeli olmaktadır. Meşruluğu sağlayacak ve tahkim edecek bir oydaşmanın oluşması için toplumun da hukukun üstünlüğü ilkesine belirli bir manevi anlam atfetmesi ve moral yüklemesi gerekiyor.¹²⁵ Dolayısı ile demokratik meşruiyetin kaynağı toplumsal mutabakatla oluşturulmuş bir hukuk sistemidir. Bu hukuk sistemi devletteki her türlü kişiliği ve yapıyı sınırlandırır. Eğer hukuk sistemi kendini vatandaşların üzerinde konumlandırıp ta “ben bilirimci” ve pederşahî bir biçimde kurulduğu takdirde geliştirdiği normların meşruluğu her zaman sorgulanabilecek, tartışmaya açık olabilecek ve toplumda meşruiyet krizinin meydana gelmesine yol açabilecektir. Vergin’e göre Türklerin siyasal krizlerdeki çözüm üretici ve rica edici anlayışlı tutumu Türk Toplumunda bir başkaldırı kültürünün kurumsallaşmadığının göstergesidir.¹²⁶

Siyasal sistemlerin devamını sağlayan meşruluğun korunması ve otoritenin muhafaza edilmesidir. Meşruluğun korunması ise bazı toplumsal aktörlerin faydacı motivasyonlarıyla, bazılarının ise duygusal ve ideolojik sebeplerle siyasal sisteme meşruluk ve otorite atfedilmesi ile mümkün olur. Ya da bir kısım insanların sistemin toptan değişmesinin bireysel çıkarları açısından daha büyük tehlike yaratacağı düşüncesiyle siyasal sisteme karşı bağlılıklarını sürdürdükleri ve sistemin meşruluğunun faydacı nedenlere dayandığıdır. Buna rağmen sistemi yönetenlere ve bir bütün olarak siyaset sınıfına karşı tedricen artan güvensizlik, sistemin meşruluğuna ilişkin soru işaretlerini de beraberinde getirir. Halkın suskunluğu ve siyasete karşı ilgisizliği yerini siyasal sistemi sarsan, hatta çökmesine neden olabilecek eylemlere bırakabilir.

Nizamülmülk’ün Siyasetname’sinin doğrudan meşruiyetle ilgili olduğu görülür. “Halkın iyilik için yaptığı dua daim olunca, o mülk payidar olur” ya da “mülk küfürle devam eder, zulümle devam etmez”¹²⁷ diyen Nizamülmülk “halkın duası”

¹²⁵ Vergin, *a.g.e.*, s. 40.

¹²⁶ Vergin, *a.g.e.*, s. 47.

¹²⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 8.

ifadesi ile dini bir çağrışımında bulunmakla beraber H.Emre Bağçe'ye göre esas itibari ile ve doğrudan doğruya meşruiyeti konu edinir.¹²⁸

Weber'e göre toplumsal egemenliğin kullanılmasında başlıca üç türlü meşru otoriteden söz edilebilir. Bunlar; karizmatik, geleneksel ve yasal-ussal otoritedir. Karizmatik temellere dayanan otorite yöneticinin istisnai, olağandışı, adeta doğaüstü yetenekler taşıdığı ve onun kutsal bir kişiliğe sahip olan bir kahraman olduğu inancına dayanıyor. Weber'e göre otoritesine muhatap oldukları karizmanın sayesinde toplumlar alışageldikleri yaşam tarzlarını terk edebiliyor, davranışlarını değiştirebiliyor ve tarihin derinliklerinden kendilerine miras kalan algı dünyalarına anlamlar yükleyebiliyorlar. Karizmatik önderin telkin ettiği güven insanların gönüllerinde ve dolayısıyla, us-dışı yönlerinde yankılandığı içindir ki, toplum onun uğruna kendini değiştirmek dâhil olmak üzere, her şeyi göze alabiliyor. Geleneksel kurumları yıkmaya, geleneksel yaşam tarzlarını bir kalemde değiştirmeye muktedir olan karizma kalıcı olması ve istikrar sağlayabilmesi için onun cezbine kapılmış olan kitleleri devamlı olarak tatmin etmek, heyecanı devamlı olarak diri tutmak zorundadır. Kitlelerde başarılı oldukları ve zaferden zafere koştukları hissi yaratabilmelidir. Topluma durmadan yeni yeni imkânlar sağlamalıdır. Karizmatik otoritenin zaafı tam da buradadır, kendini topluma sürekli kanıtlamalıdır.

Geleneksel kaynaklara dayanan otorite ise atalardan kalma asırlık geleneklerin kutsallığına ve her daim geçerliliğine ilişkin inançtan beslenmektedir. Bu adeta ezelden beri mevcut olan gelenekler uyarınca topluma egemen olan yönetenlerin meşru oldukları görüşünden ileri gelmektedir. Meşruluğun erozyona uğramaması ve kalıcılığı için geleneksel liderin kendisi de örfe tâbi olup ona uymak zorundadır. Geleneklerin biçimlendirdiği normlar ve örf liderin toplumu ya da cemaati üzerindeki iktidarını sınırlandırıcı bir güç olarak karşısına çıkabilmektedir. Bireyler tarafından tabii bir olgu olarak algılanan, kendiliğinden yaşanan ve paylaşılan bir düşünceler ve davranışlar bütünü olan geleneğin tehlikeye düştüğü düşünülen tarihsel anlarda ortaya çıkan gelenekçilik aslında yeni bir geleneği

¹²⁸ H. Emre Bağçe, "Antik Yunan'dan Günümüze Siyaset: Ezeli Sorunlar ve Yeni Arayışlar", İstanbul: TASAM, 2009.

oluşturma çabasıdır. Geleneği değiştirmenin en iyi yolu ona sınıksız bağlı olmaktan geçiyor. Geleneğe düşkün olmak ve ona sürekli referans vermek, çoğu zaman geleneğin değiştirilmesine zemin hazırlayabiliyor.

Yasal-ussal otorite, bir kişinin belirli bir amirinin ya da üstünün otoritesini, bu otoritenin yasalara uygun biçimde elde edildiği ve yine yasalara uygun bir biçimde kullanıldığı için meşru kabul ettiği anlamını taşıyor. Dersine hazırlanan ve konusuna hakîm bir öğretmenin yasalar içerisinde sınıfında ders vermesi öğrencileri tarafından otorite olarak algılanacaktır. Bunların dışında, örneğin torpil ve istismarlarla amirliğe yükselen bir kişinin bu anlamda bir otoritesi olmayacaktır. Liyakat açısından şüphe uyandıran bir öğretmenin de otoriteyle donanması pek mümkün olmayacaktır. Yine yasa-dışılığa meydan veren uygulamalar sergileyen bir hükümetin ya da yönetici konumuna liyakatiyle değil de bir dizi politikacılık oyunları ile geldiği düşünülen ve ehliyetsiz olduğu kanaatini uyandıran bir hükümet üyesinin de iktidarı vardır ama otoritesi yoktur. Dolayısıyla yasal-ussal otorite tipinin diğerlerinden başlıca ayırt edici özelliği onun meşruluğunun formel, resmi ve gayri şahsi bir temele dayanmasıdır.

Weber'e göre bir düzenin varlığı insanlar tarafından şu yollarla meşru kabul edilmiş olabilir. Geleneğe dayanarak, hissi bir inanca dayanarak, değer-bilinci taşıyan bir inanca dayanarak, pozitif yasaya dayanarak. Bu yasallık ise muhataplarca şu yollarla meşru kabul edilmiş olabilir: Tarafların anlaşması yoluyla, dayatma ve itaat yoluyla.¹²⁹

Weber'e göre meşru bir düzen o düzende yaşayanlarca meşru sayılan düzendir. Önemli olan, söz konusu düzene tabii olanların o düzene karşı ne hissettikleri ve düzeni nasıl algıladıklarıdır. Dolayısıyla, çoğunluğun benimseyip içine sindirdiği ve onayladığı düzenin meşru bir düzen olarak nitelendirilmesi gerekir.¹³⁰

Çağdaş bir toplumda görülen erkler ayrımı geleneksel toplumlarda görülmez. Geleneksel hükümdar, yasama, yürütme ve yargı gibi işlevleri kendi elinde

¹²⁹ Karl Emil Maximilian Weber, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, çev., Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış, 2002, s. 69.

¹³⁰ Vergin, *a.g.e.*, ss. 53-68.

bütünleşik olarak tutar. Diğer bir deyişle, geleneksel hükümdar kuralları koyar, bu kuralları yürütür ve toplum üyeleri arasındaki uyuşmazlıklarda da yargı işlevini yerine getirir. Geleneksel egemenliği elinde bulunduran geleneksel hükümdarın otoritesinin kaynağında geleneklerin kutsallığı yer aldığı için bu tür otoritenin meşru olduğu söylenebilir.¹³¹

Selçuklu hükümdarlarının meşruiyetinin kaynağında da geleneksel otoritenin bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim günümüz bakanlar kuruluna denk düşen saray divanında hükümdar tarafından söylenen şu cümleler geleneksel otoritenin meşruiyetini doğrular. Nûşirevân-ı Âdil'in hükümdarlığında üç dört yıl geçtikten sonra ikta sahipleri ve memurlar zulüm yaparlar. Nûşirevân-ı Âdil divanı kurar. Bütün büyükler toplanırlar. Nûşirevân tahta oturup bu bölümle ilgili çok önemli cümlelerini söyler.

Biliniz ki, bana bu padişahlığı Allah verdi; babadan miras olarak sahibim. Amcam bana karşı isyan etti. Onunla savaştım, ona galip geldim. Tahtı bir defa daha kılıçla elde ettim. Tanrı mülkü bana ihsan edince, ben de size ihsan ettim ve herkese bir vilayet verdim. Bu devlette hakkı olan hiç kimseyi, nasipsiz bırakmadım. Büyüklüğü ve vilayeti babamdan bulmuş olanları aynı makam ve rütbede tuttum. Derecelerini ve nafakalarını asla azaltmadım. Şimdi size söylüyorum: Reâyâyâ ve Allah'ın kullarına iyi muamele ediniz. Hak olan vergiden başka almayınız.¹³²

Günümüz modern devlet yapısında parlamentolar, siyasal partiler, örgütlenmiş sivil kuruluşlar, kitle iletişim araçları ile varlıklarını duyurmak suretiyle meşruiyetlerini sağlarlar. Selçuklu döneminde meşruiyet sağlama aracı ise yılın iki döneminde büyük törenlerle kutlanan Nevruz ve Mihrican bayramlarıdır. Bu törenlerde padişah tarafından başarılı olmuş çeşitli kesimden insanlara, özel giysiler giydirilirdi. Devlet erkânı ve halk bir araya gelip meşruiyet pekiştirilirdi. Başka bir meşruiyet sağlama aracı ise hükümdar tarafından verilen emirlerin halka duyurulmasıdır. Gelenekler ve adalet ise meşruiyet sağlamanın en önemli unsurlarıdır. Hükümdarların; devlet sahibi olduklarını, her ne kadar babalarından

¹³¹ Turgay Ergun, “*Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama*”, Ankara: TODAİE, 2004, s. 38.

¹³² Nizamülmülk, a.g.e., s. 24.

miras kaldığını, tanrının kendilerine bahsettiğini belirtse de adaletten ayrılmamaları meşruiyetlerinin en önemli dayanakları olagelmiş ve halkı hep adaletle yönetmeye çalışmışlardır. Meşruiyetin kökeninde her ne kadar örf, miras ve tanrı olsa da devletin devamı geleneksel otoritenin yanında adaletle, eşitlikle, iyi düşünce, doğru tedbirler ve halka hoşgörü ile devam etmiştir. Hırsızlık yapan veya rüşvet alanın, halk veya devlet görevlisi olması alacakları cezaları değiştirmezdi. Hükümdarlar halka zulüm yapılmasına hiç müsaade etmezler. Bu sayede halk otorite olarak gördüğü yöneticilere itaatte bir sorun çıkarmazdı.

B. HALKIN YÖNETİME KATILIMI

Bu bölümde halkın çeşitli etkinlik ve toplantılar vasıtasıyla yönetime katılmaları ile yöneticilerin, hükümdarların ve halkın bir araya geldiği ve aynı zamanda devlet otoritesinin meşruiyetinin pekiştirildiği Nevruz ve Mihrican bayramlarının önemine değinilecektir.

1. Halk Katılımının ve Toplantılarının Önemi

Selçuklu hükümdarları insana ve adalete çok fazla değer vermişlerdir. Bunu kendi konumlarını güçlendirmek ve meşruiyetlerinin devamını sağlamak için yapmışlardır. Nizamülmülk insana değer verilmediği ve adaletin tesis edilmediği bir devlette iktidarın bir süre sonra başka bir kişiye geçeceği üzerine eserinde sıkça yer vermektedir.

Nizamülmülk, hükümdarlara, haftada iki gün kendilerinin başkanlık ettiği mezâlim denilen mahkemeyi oluşturmalarını, haklıyı haksızdan ayırmalarını, adalet dağıtmalarını halkın talebini, vasıtasız ve kendi kulağı ile dinlemelerini tavsiye eder.

Günümüz siyasilerinin görmezden geldikleri halk sorunları için Selçuklu hükümdarlarına Nizamülmülk tarafından tavsiye edilen hareket tarzı, insan haklarının yazılı olmadığı bir dönem için çok değerlidir. Nizamülmülk hükümdarlara halkın sorunlarını öğrenmek için birçok yol göstermiştir. Örneğin aç kalanların yardım istemeleri için yüksek bir alanda at sırtında durmaları, zor duruma düşenlerin, özellikle çocukların dahi kullanabileceği zillerin saray kapılarına monte ettirmelerini tavsiye etmiştir. Nizamülmülk'ten bir örnekte aşağıda verilmiştir.

Bu hükümdar, bir file binerdi ve ovada dururdu. Kırmızı elbiseli herkesin toplanmasını emrederdi; sonra kimsenin bulunmadığı bir yerde otururdu; onları huzuruna getirirdi; onlar durumlarını yüksek sesle söylerlerdi. O da onların hakkını verirdi.¹³³

Hükümdarın huzura kabul etmesinin bir düzen içinde olması gerekir. Önce akraba ondan sonra maiyetin ileri gelenleri, ondan sonra da diğer insan kesimleri huzura girerler. Çünkü hepsi birden bir yere girince, basit bir insan ile asıl arasında bir fark kalmaz. Nizamülmülk hükümdarların sarayda insanları kabul etme merasimlerini anlatır.

Hükümdarın bulunduğu meclisteki perdeyi kaldırmaları, kabul alametidir. Perdeyi indirmeleri padişahın içeri çağırdıkları bir kişiden başkasına yol olmadığına nişan ve alametidir. Nitekim ordunun başları dergâha bir kimse gönderirler, bu alametle bilirler ki, kabul vardır veya yoktur. Eğer bugün hizmete gelmeleri gerekirse, gelirler; gerekmezse gelmezler. Zira büyükler ve başlar için dergâha gelip, padişahı görememekten daha can sıkıcı hiçbir şey yoktur. Padişahın huzuruna girmenin güçleşmesi yüzünden insanların işleri yüzüstü kalır. Fesatçılar cüretkâr olurlar; ahval gizli kalır; ordu incinmiş olur; halk sıkıntıya düşer. Padişah için hiçbir düzen sık sık kabulden daha iyi değildir.¹³⁴

Yukarıda görüldüğü gibi hükümdarlara, devlet büyükleri, komutanlar ve halkın katılması gereken toplantılar yapmasının önemine değinilmektedir.

2. Halk Katılımı Örnekleri: Nevruz ve Mihrican

Hükümdar, devlet büyükleri ve komutanların iktidarlarını devam ettirmesi yönünden meşruiyet zemini hazırlayan Nevruz ve Mihrican Türk tarihinin iki büyük bayramıdır. Nevruz, günümüze kadar bir bayram olarak kutlana gelmiş olmakla beraber Mihrican unutulmaya bırakılmıştır. Burada iki önemli bayramın Nevruz ve Mihrican'ın önemine değinilecektir.

Nevruz Bayramının tarihi, Türkler tarafından onun "yeni gün" anlamına gelen Farsça ismine geçilmesinden çok daha uzun evrensel ve derin bir geçmişe dayalıdır.

¹³³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 10.

¹³⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 84-85.

En temel unsuru insanla tabiatın bütünlüğünü simgeleyen bir takım genel sembollerden oluşan bu bayram aslında Türklerin göçebe kültürünün esasını oluşturan eski inanç sisteminin bugüne kadar ulaşabilen en mühim yankısıdır.

Nevruz'un şimdiki bilinen dinlerin çok daha ötesinde insanların tabiatla iç içe yaşadığı döneme ait bir ayin olduğu sanılmaktadır. Arkeologlar da bu bilgiyi doğrulayıp onun en az 5-6 bin yıllık geçmişinden söz etmektedirler.

Yaşantısı sürekli tabiatla bağlı olan Türkler her zaman tabiat sırları hakkında bilgi toplayıp bu bilgilerini ve tecrübelerini destanlar, gelenekler, ayinler, efsaneler, atasözleri gibi sabit formüllerle nesillere aktarmaya çalışmışlardır. Bu formüllerinden, kullandıkları 12 hayvanlı takvimlerinden ve ayları, mevsimleri, hatta günün 24 saatini bile ayrıntılı olarak belirleyebilmelerinden gökyüzü çizimlerine göre yaptığı yorumlarından onların çok gelişmiş doğa tecrübesine ve geniş astroloji bilgilerine sahip oldukları gözlenmektedir.

Buna bakılırsa insanların, tabiatın kış uykusundan uyanıp, yeniden doğduğu yeni bir yılın yeni bir hayatın başlangıcı olarak “Yeni Gün” veya “Ulu Gün” adını verdikleri bu bayramlar için gece ile gündüzün eşit olduğu, güneşin Koç burcuna girdiği ve iki yarım küreye de eşit miktarda ısı ve ışık saçtığı bu günü seçmeleri hiç de şaşırtıcı değildir. Doğadaki bu eşitlik o gün bayrama iştirak edenlere de yansır. İnsanlar kadın, erkek, zengin, fakir, yaşlı, genç demeden aynı kazandan sümölök yerler. Aynı ateşten atlarlar. Darginlar barışır. Eşitliğin ve paylaşmanın Nevruz Bayramının felsefi temelini oluşturmasının sebebi de bundan kaynaklanmıştır.¹³⁵

Günümüzde iletişim her ne kadar ışık hızına erişse de Nizamülmülk'ün zamanında Nevruz yukarıda verilen tanımının çok ötesinde önem taşıdığı söylenebilir. Nizamülmülk Nevruz gününde hükümdarların toplantılar yaptığını ve hiç kimsenin geri çevrilmediğini söyler. Nevruz'dan birkaç gün önce, herkesin dilekçelerini yazması ve dellallar vasıtası ile toplanması ilan edilirdi. Nevruz günü geldiğinde dellal kapıda durur ve şöyle bağırırdı. “Eğer bir kimse başka kimseyi

¹³⁵ Gülzura, Jumakunova, “Kırgızlarda ve Diğer Türk Boylarında Eşitliğin ve Paylaşmanın Simgesi Olarak Nevruz”, http://www.nevruz.gen.tr/nevruz_14.html(01.02.2009).

bugün davasını arz etmekten alıkoyarsa, melik alıkoyanın kanını akıtmakta mazurdur.” Sonra hükümdar dilekçeleri alır hepsini inceler ve önce kendisinden şikâyeti olanların problemlerini çözerdi.

İran güneş yılının yedinci ayı olan Mihr’in 16. Günü (gece ile gündüzün eşit olduğu gün, sonbahar ekinoksu, 21 Eylül) başlayıp 21’ine kadar devam eder. Güneşin kış başlangıcında yer altına inmesini, yani tabiatın uykuya dalmasını ifade eder.

Mihrican bayramı büyük törenlerle kutlanır ve üzerlerine bu güne has elbiseler giyen, başlarına güneş kurslu başlıklar takan ve ban (sorgun) yağı sürünen protokol mensupları hükümdara hediyeler sunar, hükümdar da onlara hilat giydirir, diğer memurlara ise kışlık elbise ve ihtiyaç maddeleri dağıtırdı. O gün sarayda çok fazla miktarda içki tüketilir, hükümdar aşırı derecede içip sarhoş olmakta sakınca görmezdi. Halk da o gün büyük sofralar kurarak yer içer ve rakedip eğlenirdi. Geleneğin İran nüfuzu altındaki diğer bölgelerde, bu arada Arabistan’ın kuzeyinde de bazı yansımalarının olduğu görülmektedir.¹³⁶

Her iki bayram günümüz ulus devletinin milli bayramlarının çok ötesinde anlam ve öneme sahiptir. Hem Nevruz hem de Mihrican, eşitliğin yaşandığı, devlet ve halkın bir araya geldiği bir bayram olmakla beraber aynı zamanda otorite sahibi egemenlerin meşruiyetinin pekiştirilmesi yönünde bayram olarak da işlev görmüşlerdir.

3. Halkın Şikâyet Mekanizmaları

Halkın birbirinden ama daha önemlisi yöneticisinden şikâyette bulunma hakkı bir devletteki demokrasi seviyesini belirler. Günümüz dünyasında bir devlet eğer kendi vatandaşlarının sorunlarını, kendi hukuk düzeni içerisinde çözebilirse o devletin meşruiyeti güçlenir, yok eğer -günümüzde olduğu gibi- dünya üzerindeki başka otoritelerin kurmuş oldukları hukuk düzenlerine ait organlarda çözüm aranır bu, o devletin hukuk düzeyinin gelişmediğini aynı zamanda da devletin

¹³⁶ “Mihrican”, İslam Ansiklopedisi, C. 30, İstanbul: TDV, 2008, s. 39.

meşruyetinin zayıflığına delalet eder. Dolayısı ile vatandaşlarının tüm sorunlarına kendi hukuk sistemleri içinde çözüm bulan devlet, demokrasinin önemli ilkelerinden birine sahip olduğu gibi yöneticinin meşruyetinin de güçlü olduğu söylenebilir.

Selçuklu devletinde halkın şahsi ve yöneticileriyle ilgili problemlerine çözüm aradığı ve adalet istediği çeşitli mekanizmalar mevcuttu. Bu mekanizmalardan birisi mezalim denilen olağanüstü mahkemelerdi. Nizamülmülk hükümdara haftada iki ya da üç gün bu mahkemeyi oluşturmasını tavsiye eder. Bu mahkemelerde daha önce de değinildiği üzere önce hükümdardan şikâyeti olanlar varsa onların dilekçelerine bakılır devamında da diğer dilekçelere sırasıyla bakılarak adalet sağlanmaya çalışılır.

Bir başka şikâyet mekanizması ise dilekçe yolu ile kendi bölgelerindeki kadıya başvurma yöntemidir. Liyakat usulüne göre seçilmiş ve donanımlı olan kadılar, halkın kendi aralarındaki problemleri, şikâyetçilerin mezheplerine uygun bir şekilde çözmeye çalışırlar. Sünni mezhebe Sünni kadı, Şii mezhebe ise Şii kadı bakardı.

Halkın çarşıda ve pazarda esnaftan şikâyet ettiği durumda ise zabıta görevlileri bu şikâyetlere çözüm üretme mekanizmaları olarak görev yaparlar. Yine çeşitli şikâyeti olan insanlar için asker ve sivil vali şikâyette bulunma noktalarıdır.

Yılda birer defa kutlanan Nevruz ve Mihrican bayramları, bayram olarak kutlanmalarının, devlete meşruyet sağlanan günler olmalarının dışında halkın şikâyetlerini doğrudan hükümdara ilettikleri mekanizmalar olarak işlev görmüşlerdir.

C. ADALET ANLAYIŞI VE YARGI SİSTEMİ

Selçuklu devleti devamında da Osmanlı İmparatorluğu'nda, devletin uzun yıllar varlık gösterebilmesinin temelinde şüphesiz en önemli etmen, insan merkezli adalet anlayışı ve beraberinde hayata geçirilen sosyal adalet düzeni bulunmaktadır. Bu bölümde Nizamülmülk'ün adalet anlayışı ve yargı sistemi incelenmiştir.

1. Adalet Anlayışı

Nizamülmülk devletin bekasının temininde en önemli unsur olarak halkı görür. Halk için yapılacak her türlü olumlu davranış ve anlayış devleti güçlendirmekle kalmayacak uzun yıllar yaşamasını da sağlayacaktır. Tam tersi olarak

halka yapılacak her türlü adaletsiz ve insan odaklı olmayan anlayış ise devletin çökmeye başladığı zaman anlamına gelecektir.

Yüce Allah'ın nimetinin kadrini bilmek, padişahın O'nun rızasını gözetmesidir. Yüce Allah'ın rızası ise, halka yapılan ihsan, onlar arasında yayılan adalet ile elde edilir. Halkın iyilik için yaptığı dua daim olunca, o mülk pâyidâr olur ve her gün genişler. O mülk, kendisinin devletinden ve zamanından nimetlenir; bu dünyada iyi ad sahibi olur; öteki dünyada kurtuluş bulur; öteki dünyada vereceği hesap daha kolay olur. Zira "Mülk küfürle devam eder, zulümle devam etmez"; meğerki cehennemde'nin mânası budur.¹³⁷

Halka zulm eden vezir dahi olsa padişah tarafından görevden alınır ya da idam edilirdi.¹³⁸

Devletin uzun ömürlü olmasının teminatının adalet olduğunu belirtmişti. Dolayısıyla padişahlar mümkün olduğu kadar adaletli olmaya çalışıp adaletin halk arasında yayılması yönünde gayret göstermişlerdir.

Adaletin halk arasında yaygınlaşmasında kullanılan önemli yöntemlerin başını şüphesiz ilk olarak hesap veren padişahın olduğu mezalim mahkemeleri başı çeker. Mezalim mahkemelerinin dışında padişahlar halkın sorunlarıyla doğrudan ilgilendirlerdi. Nevruz ve Mihrican günlerinde de mazlumların sorunları dinlenir ve adalet anlayışıyla bir çözüm bulunmaya çalışılırdı. Hükümdarın huzuruna çıkmak çok kolaydır. Kimi padişah herkes tarafından kolaylıkla görülebilecek ovalık bir yerde at sırtında bekleyip önceden belirlenmiş bir renkte kıyafet giymiş halkın sorunlarını çözmüş, kimisi de sarayın kapısına çocukların bile erişip çalabileceği dolayısıyla mazlumdan haberdar olabileceği ziller yaptırmıştır. Bütün bunlar bir takım güçlü insanların halkı zulm ile baskı altında tutmasının önüne geçmek için yapılmıştır.

Adaletin gerçekleştirilmesinde günümüzde de hâlâ kullanılan bir yöntem ise dilekçedir. Halk dilekçelerini yazar ve saraya verir. Bu dilekçelere saraydan da en kısa sürede de cevap verilmeye çalışılmıştır. Dilekçesine cevap alıp saray önünden

¹³⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 8.

¹³⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 17-22.

ayrılmamakta ısrar eden kişiler olduğunu söyleyen Nizamülmülk böyle bir olaydan sonra padişahlara aşağıdaki şekilde bir yol gösterir.

Daima zulme uğrayanlardan birçok halk dergâhın önünde oturuyorlar; her ne kadar dilekçelerine cevap alıyorlarsa da, yine de gitmiyorlar. Dergâha gelen ve bu feryat ve karışıklığı gören her yabancı ve eli, bu dergâhta halka büyük bir zulüm yapıldığını sanır. Bu kapıyı onlara kapamak lazımdır; öyle ki, Reâyanın hazır buldukları bir şehrin ve bir nahiyenin bütün dileklerini yapsınlar, yerine yazsınlar. Beş kişi dilekleri dergâhımıza getirsin; sözlerini söylesin durumlarını açıklasın; cevabı işitsin ve gerekli emri alsın; derhal dönsün ki, bu beyhude karışıklık ve asılsız feryât olmasın.¹³⁹

Nizamülmülk'ün dünyevi sorunların çözümünde adalete verdiği önemi gösteren şu sözlerini ayrıca not etmekte fayda vardır.

Hums şehri valisi, Emevî halifesi olan Ömer b. Abdal-Azîz'e, "Hums şehrinin duvarı harap olmuştur; onu tamir etmek lazımdır. Ne emreder" diye mektup yazar. Ömer, "Hums şehrine adaletten bir duvar yap; yolları korku ve zulümden temizle; zira bu tamir harca, kerpice ihtiyaç gösteremez" diye cevap verir.¹⁴⁰

Siyasetname'nin genelini oluşturan adalet anlatımından da anlaşılacağı üzere Nizamülmülk hükümdar ve yöneticilere yaptıkları her işte ve düşüncede adaleti tavsiye eder.

2. Sosyal Adalet

Bilge Kağan'ın Orhun Kitabelerinde ifade ettiği iki önemli görüşü hemen hemen bütün Türk devletleri tarafından ilke edinilmiştir. Birincisi aç milleti doyurmak ve çıplak milleti giydirmek şeklinde ifade edilen sosyal devlet ilkesidir. Gerçekten de Türk devletlerinde hanlar ve padişahlar halkın ekonomik durumuyla yakından ilgilenmiş, halka ağır vergiler konulamamasını sağlamaya çalışmışlardır. İkinci ilke ise az milleti çok yapmak şeklinde ifade edilen nüfus politikasıdır. Bir taraftan halkın çoğalması için sosyal devlet anlayışı ile halka refah getirmeye çalışılırken diğer taraftan yönetimleri altına giren diğer halklara hoşgörülü

¹³⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 155-156.

¹⁴⁰ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 157.

davranarak bunu teşvik etmişlerdir. Müslüman olmadan önce Türklerde mevcut olan bu iki ilke, İslâmiyet'te de olduğundan, Türklerin müslüman olmaları ile daha da güçlenerek devam etmiştir. İslâm'ın sosyal devlet ve sosyal adalet öngören bir din olması, onun hâkim olduğu toplumlarda sömürünün ve sosyal dengesizliklerin azalmasında önemli bir etken olmuştur. İslâm'ın da bu olumlu etkisi ile özellikle ortaçağda Türk toplumu, çağdaşı olan Batı toplumlarının çok ilerisinde bir toplumsal düzene sahip olmuştur.¹⁴¹

Sosyal adalet devletin en temel ilkelerinden biridir. Sosyal adaletin sağlanmadığı bir toplumda eşitlikten ve hakkaniyetten söz etmek de mümkün olmayacaktır. Sosyal adalet, toplumu oluşturan tüm kesimlerin yaratılan gelirden hakkaniyete uygun ölçüde pay almaları, sunulan sosyal hizmetlerden eşit şartlarda ve oranlarda yararlanabilmeleri anlamına da gelmektedir. Çağımızın özgürlükçü ve çoğulcu demokrasilerinde devletin temel görevlerinden biri de sosyal adaleti sağlamaktır. Sosyal devlet anlayışına bağlı olarak insanın bedensel ve ruhsal gelişmesi, maddi refahı, yeteneklerini geliştirmesi ve sahip olduğu olanakları serbestçe kullanabilmesi sosyal adaletin gereği sayılmaktadır.

Selçuklu devletinin temelinde de sosyal adalet vardır. Devletin adaleti ise, hükümdar ve vezirler tarafından öncelikle kendilerinin yargılanmayı istemesiyle veya şikâyet toplantılarında öncelikli olarak kendileri hakkındaki şikâyetlerin çözüme kavuşturulmasıyla dağıtılır. Padişahın kapısı mazlumlara her zaman açıktır. Adaletin hak sahibini bulması uzun zaman almaz. Adil yönetildiğini bilen halk devletin uzun ömürlü olması için çalışır. Daha az problem yaşanır. Gerektiği takdirde melik ve vezirler büyük sultana şikâyet edilebilir ve adalet aranır. Her ne kadar yönetimin adı demokrasi olmasa da Selçuklu Devleti'nde sadece insan haklarına değil ayrıca hayvan haklarına da önem verilmiştir. Bu konuda sahibi tarafından terk edilen ihtiyar eşeğin sahibine verilen eşek ölünceye kadar yem verme cezası da dikkat çekicidir.

¹⁴¹ Ali Rıza SAKLI, "Türklerde Demokrasi ve Ahlâk Münasebetleri", Rize: TMKV, 1995.

İkta sahipleri, reayadan divanca tespit edilen muayyen miktardaki vergiden fazlasını alamazdı. Aksi takdirde reaya büyük divana, hatta saraya giderek Sultana şikâyetinde bulunabilir, icabında başka bir ikta bölgesine göç edebilirdi.¹⁴²

Selçuklu döneminde halkın devletten sadece güvenlik ve kanun hâkimiyeti değil aynı zamanda mali ve iktisadi istikrar da istemesi, halktaki sosyal devlet anlayışının bir sonucu idi. Selçuklu hükümdarları ise töre ile tespit edilmiş şu ilkelere uymak zorunda idiler: Adalet, iyilik, faydalılık, eşitlik, insanlık, evrensellik.¹⁴³ Ortaçağ Avrupa'sında bu ilkelerin izini bulmak mümkün değildir. Eşitlik ilkesini devletin bir prensibi olarak ortaya koyabilmek için Fransız İhtilâli'nin olması gerekiyordu.

Batı'da olduğu gibi Selçuklu devletinde de kölelik vardı. Fakat uygulamada aralarında çok büyük farklılıklar vardı. Selçuklu köleleri askeri bir hiyerarşi düzeni içerisinde yükselebiliyordu. Aynı dönemde Avrupa'da bir kölenin yönetici olabilmesi ise mümkün değildir.

Selçuklularda "Âlimler" ve "İhtiyarlar Meclisi" ya da "Müşavere Meclisi" denilen organlar danışma görevini ifa eden müesseselerdi. "Büyük Divan" da şüphesiz en önemli müesseseydi.¹⁴⁴

Selçuklu hükümdarlarının meşveret yani danışma meclislerinin yanında tartışma meclisleri toplamaları da ayrıca dikkate değer bir uygulamadır. Tartışma meclislerinde iki bilim adamına veya bilim adamları grubuna tartışma yaptırılır ve ondan istifade edilirdi. Bu anlayış, demokrasinin temelindeki fikir çatışması anlayışına uygun olduğu gibi, aydın kimselerin hükümdarları yani yönetimleri yönlendirmelerini de sağlıyordu. Meşveret meclislerinde de hükümdarların arzu ettiği konularda danışma niteliğinde görüş alışverişi yapılıyordu.

¹⁴² Coşkun Alptekin, "Selçuklularda İnsani Değerler ve Hukuk", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, C.1*, İstanbul: TKHV, 1992, s. 384.

¹⁴³ Alptekin, *a.g.m.*, s. 380.

¹⁴⁴ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul: Ötüken, 1993, s. 95.

Selçuklular, topraklarına kattıkları yeni yerlerdeki insanlara kültürel asimilasyon uygulamamışlar, kendi nüfus politikaları gereği herkesi kendi yönetimleri altında vergiye bağlamış ve onlara kültürel özgürlük vermişlerdir.

Nizamülmülk, "herkesin ve bilhassa ihtisas sahiplerinin o konuda bildiklerini söyleyerek görüşlerini açıklamalarını, her aydının zıt da olsa fikrini ortaya koyması, doğrunun ortaya çıkması için gerekmektedir" demek suretiyle demokrasinin fikri çoğulculuk ilkesini de yakalamıştır.

Kafesoğlu, Selçuklu döneminde tebaanın hukuki yönden şehir ahali kadar hür olup, ellerindeki topraklara işleyebildikleri müddetçe ve veraset suretiyle sahip olduklarından karın tokluğuna çalışan amele durumunda olmadığını belirtir.¹⁴⁵

Nizamülmülk devletin devamı için hiyerarşik düzene çok önem atfeder. Bu hiyerarşik düzen içinde zenginlik ve fakirliğin ise mutlaka var olması gerektiğini düşünür. Büyüklük ve küçüklük, zenginlik ve fakirliğe bağlıdır. Adam fakirlik içinde olursa, onun mutlaka ve zaruri olarak zenginin hizmetini yapması lazımdır ki, küçüklük ve büyüklük meydana çıksın. Hükümdarlığın sürekliliği için büyüklük ve küçüklüğün devamı gerekmektedir. Büyüklük ve küçüklüğün devamı süresince de sosyal adaletin hep var olması gerekmektedir.

Kafesoğlu'na göre Selçuklu Devleti'nde "hükümdar ile tebaa arasında bir nevi zımni mukavele mevcuttur. Halkın itaat ve bağlılığına karşılık hükümdarın da idaresi altındakileri doyurması, giydirmesi ve zengin etmesi töre icaplarındandır."¹⁴⁶

Nişabur'lu vaiz Osman el-Harkusi, Gazneli hükümdar Mahmud'a hitaben "dilencilik yaptığını duydum, canım çok sıkıldı" der. Selçuklu Sultanı Mahmud açıklama isteyince "senin fakir ve güçsüz insanların mallarını aldığını öğrendim, bu dilenciliktir" cevabını verir. Tabiidir ki bu kadar eleştiriye açık bir sultan, halkını da memnun edecek tedbirleri almasını bilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: MEB, 1981, s. 92.

¹⁴⁶ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁴⁷ Enver Konukçu, "Gaznelilerde İnsani Değerler ve Hukuk", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, C. 1, İstanbul: TKHV, 1992, s. 371.

Sonuç olarak sosyal adalet çeşitli sosyal tedbirlerin yöneldiği amaçtan başka bir şey değildir. Dolayısı ile Selçuklu veziri Nizamülmülk, sosyal adaleti İslâm'ın da etkisi ile bir varoluş sebebi saymış ve hükümdarlara halkın hukuka ve örfeye uygun adaletle yönetilmesi için çaba gösterilmesini tavsiye etmiştir.

3. Yargı Sistemi ve Yargıçların Nitelikleri

Nizamülmülk devlet teşkilatı içerisinde adaletin hayata geçirilmesi ve suçluların cezalandırılması hususunda hükümdarın asıl rolü oynadığını söyler. Hükümdara haftada iki gün mezalim denilen mahkemeyi gerçekleştirmesini tavsiye etmekle beraber hükümdarın bu mahkemeyi oluşturduğu, halk arasında yayıldığına, suç işleme eğiliminin düşeceğini belirtir.

Kadı, halk arasında doğrulukla hüküm vermesi, adalet göstermesi, bir tarafa temayül ve muhabbet göstermemesi ve rüşvet almaması için memur edilmiştir.

Selçuklu devletinde yargı işlerine hükümdarın memur ettiği kadılar bakardı. Kadılar hem örfi hukuka göre hem de padişahın fermanlarına göre adalet ve doğruluk ilkesi içerisinde karar verirdi. Nizamülmülk hükümdarlara kadılar hakkında birçok tavsiye verir.

Memleket kadılarının iş durumlarını tek tek bilmeleri, onlardan her kim âlim, dindar ve kanaatkâr ise, gönü hıyanete kaymaması için onlardan her birine liyakatleri ölçüsünde aylık vermeleri gerekir. Zira bu, büyük, mühim ve nazik bir iştir. Çünkü onlar halkın kanlarına ve mallarına musallattırlar. İster cahillik, ister kasıtlı, isterse tabiatları icabı bir hüküm verip ve bir sicil düşünce, öteki hâkimlerin o kötü hükmü imza edip, padişaha bildirmesi, azletmesi ve cezalandırması lazımdır. Memurların kadıyı desteklemeleri, kadı sarayında itibarını gözetmeleri gerekir. Eğer bir kimse güçlük gösterir ve mahkemede hazır bulunmazsa, ne kadar haşmetli olursa olsun, sertlik ile ve zor kullanarak kadılık makamında hazır etsinler.¹⁴⁸

Nizamülmülk'ün cümlelerinden de görüldüğü üzere kadılar, rütbesi, makamı, şanı, şöhreti ne olursa olsun herkesin yargılanabileceğini, kadı huzuruna gelmek istemeyenlerin ise zorla getirilmeleri gerektiğini söylemektedir. Günümüz demokrasi devletinde savcılarının çeşitli güç odakları hakkında dava açmaları her ne kadar

¹⁴⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 29.

mümkün görünse de çok kolay değildir. Milletvekili dokunulmazlığı ise hâlâ çözüm bekleyen bir sorundur. Sivil ve asker bürokratların yargılanması da idari amir iznine tabi olduğundan kısmen yargı dışı olarak değerlendirilebilir.

Her zaman, cahiliye döneminde ve İslam'da hükümdarların bütün şehirlerde iyi veya kötü olup bitenden haberdar olan resmi posta ve haberleşme teşkilatı olmuştur. Öyle ki, eğer bir kimse, haksız yere bir başkasının malını almışsa, çok uzak mesafedeki hükümdarın bundan haberi olmuş ve bu kimse cezalandırılmıştır. Böylece zalimlerin faaliyetleri kontrol altına alınmıştır.

Selçuklu devletinde ceza uygulayıcı olarak "Hares Emirliği" vardır. Hükümdar bir kimseye ceza verdiği zaman, başını vurma işini, sopa vurma işini, zindana atma işini ona emreder. Halk, ondan padişaktan daha fazla korkar. Nizamülmülk "Hares Emirliği makamının eskidiğini en az 50 değnek tutan adam gerekliliğini önerir. Bunların 20 tanesi altından, 20 tanesi gümüşten değnek, 10 tane de büyük harbe gerektiğini söyler."¹⁴⁹

Nizamülmülk'e göre bir kişinin ceza alabilmesi için cezai ehliyetinin olması gerekmektedir. Bu ehliyet akıldır. Aklı olmayan insana ceza verilmezdi. Ayrıca suç işleyen kişiler durumları tahkik edilinceye kadar zindana gönderilirdi. Ve delilsiz, ispatsız bir kimsenin boynu vurulmaz ceza almazdı.

Günümüzde de devam eden yargıdan kaçmanın Nizamülmülk devrinden süregeldiğine dair bir örnek dikkate değerdir. Bir tüccar Sultan Mahmud'un adalet dağıttığı mezalime gelir ve 60.000 dinar borcunu ödemeyen sultanın oğlu Mesud'dan şikâyetçi olur. Sultan Mahmud borcunu ödeyene kadar yüzünü bile görmek istemediği oğlunu kadiya gönderir. Mesud ne yapar eder gerekli miktarda parayı borçta olsa temin eder ve bütün borcunu kapatır. Bu örneği günümüz siyaset kurumunun ve bürokrasisinin örnek alması yerinde olacaktır. Nitekim günümüzde oğluna devlet bankalarından kredi verenlerden, oğluna ya da yakınlarına mahsus vergi muafiyeti getirenlere, ithalat vergilerini akrabaları lehine indirenlere kadar çok çeşitli alanlarda devlet imkânları adil olmayan bir düzen içerisinde sarf edilmektedir.

¹⁴⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, ss. 94-95.

Bütün bunlar hukuka uygun olarak yapılmakta ve dokunulmazlık adı altında yargılanmadan zaman aşımını beklemektedir. Yargılanabildikleri yegâne yer olan yüce divan ise aklanılan yer olmaktadır.

SONUÇ

Selçuklu devletinde Büyük Sultan egemenliğini tek başına elinde bulunduran otoritedir. Hükümdarın mutlak olan gücü örf ile sınırlandırılmıştır. Bu güç alanı bir kez de Komutan ve Büyükler tarafından paylaşılmıştır. Hükümdarın gücünü sınırlayarak hükümdara bir nevi ortak olan, üretime katılmayan kesimler ekonomiye çok önem vermişlerdir.

Selçuklu devletinde ekonomik anlamda üretim yapan tarım ve sanatkârlar bir sınıfı teşkil etmektedirler. Elde ettikleri ganimetlerle hazineye girdi temin eden askerler ise bir başka sınıfı. Yönetim seviyesi hükümdar ve Büyükler ise yönetici olarak önemli sınıfı teşkil etmektedirler. Selçuklu döneminde, ticaret ve Hac yollarının açık tutulması, konaklama ve ticaret için kervansaray benzeri yerlerin inşası ve yolların güvenliğinin sağlanması ekonomiye önem verildiğinin göstergeleridir.

Nizamülmülk, hükümdar, devlet büyükleri ve komutanlarla beraber sistemi kuran, yöneten, geliştiren ve idame edenler olarak görev yapmıştır. İnsan doğasında olan hâkimiyet ve yönetme gibi duyguların yanında ekonomik olarak da değerlendirilebilecek bu birlikteliğin devamı halkın rızası ile sağlanmıştır. Hükümdar ve yöneticiler halkın rızasını sahip olabilmek için yoğun çaba göstermişlerdir. “Halkın iyilik için yaptığı dua daim olunca, o mülk payidar olur” ya da “mülk küfürle devam eder, zulümle devam etmez” diyen Nizamülmülk hükümdarın yaptığı bütün işlerde halkın rızasına başvurmasını konu edinmektedir. Halkın rızası olmadan yapılan işlerde devletin varlığının tehlikeye düşeceğini ve yönetimin el değiştireceğini sürekli vurgulayan Nizamülmülk adalet, yargı önünde eşitlik, huzur ve refahı devletin varlığı için vazgeçilmez temel değerler olarak ortaya koymuştur. Bu kapsamda Selçuklu Devleti yönetiminde yaşayan insanların yönetime rıza gösterdiği söylenebilir.

Selçuklu devlet sisteminde meşruiyetin sağlanmasında Nevruz ve Mihrican bayramları gibi geleneklerin önemli payları da vardır. Ama çok daha önemli paya ise adalet sahiptir. Adalet, Selçuklu devletinin en temel değeri olmuştur.

Halk mahkeme önünde eşit olduğu gibi suçsuz kabahatsiz herhangi bir kimsenin cezalandırılmaması için alınan önlemler, sınırlı gözaltı süresi ve gözaltına almadaki zorluklar da adalete ne kadar önem verildiğinin göstergeleridir. Hükümdar ve Büyükler de normal vatandaş gibi mahkeme önünde eşit statüye sahip olup aynı şekilde yargılanmaktadır.

Hükümdar bir başka sınırlandırılmayı halk tarafından görür. Halkın çalınan malları, ödenmeyen alacakları ya da fazla vergi karşısında istediği adalet, hükümdarı çözüm üretmek için baskı altına almaktadır. Nizamülmülk halk hikâyeleri ile halkın taleplerini yönetime yansıtmıştır. Hükümdar da halkın taleplerini adalet ilkesini gözardı etmeden karşılamaya çalışmak zorunda kalmıştır. Aksi takdirde meşruiyeti azalmaya başlayacaktır.

Her devlet sistemi özgül koşulları içinde yaşar. Türkiye'nin problemlerine çözüm üretmek isteyen siyasetçi ve bilim adamlarının, geçmişte kendi atalarının kurmuş olduğu devletin tecrübelerinden istifade etmeleri bakımından Nizamülmülk'ün eseri Siyasetname çok değerlidir.

Günümüz Türkiye'sinin problemlerinden önemli olan ikisi meşruiyet ve adalettir. Bu iki problem hemen hemen her gün bahsi geçen kavramlardır. Siyasi partilerin devlet kurumları içerisindeki güvenilirlik sıralamasında halka uygulanan anketlerde ilk saflarda yer alamamasının arkasındaki nedenin büyük bir kısmı meşruiyetle ilgilidir. Sadece seçimlerle meşruiyetini sağlamaya çalışan partilerin, yönetimleri süresince dikkate almadıkları hususlardan olan adalet, yargı önünde eşitlik ve asgari refah seviyesi gibi temel kavramlar güvenilirlik anketlerine yansiyarak ilk saflarda olması gereken siyaset kurumunu gerilere ötelemektedir.

Siyaset kurumu gibi diğer tüm devlet kurumlarının alacakları önemli bilgileri ihtiva eden Siyasetname'nin farklı disiplinler tarafından detaylı analizlerinin yapılarak kurumlara kazandırılması devletin bekası açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. Köker, Levent, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İstanbul: İmge, 2004.
- Alptekin, Coşkun, “Selçuklularda İnsani Değerler ve Hukuk”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, C. 1, İstanbul: TKHV, 1992.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tuncay, İstanbul: Remzi, 2008.
- Arsel, İlhan, “Asayiş-Anarşi-Despotizm”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1-2, 1972.
- Bağce, H. Emre, “Antik Yunan’dan Günümüze Siyaset: Ezelî Sorunlar ve Yeni Arayışlar”, İstanbul: TASAM, 2009.
- Bayraklı, Bayraktar, *Farabi’de Devlet Felsefesi*, İstanbul: Doğuş, 1983.
- Jean-Pier Bodmer, “Selçuklular Anadolu’da”, *Cogito*, çev. Ali Osman Öztürk, S. 29, 2001.
- Burslan, Kıvameddin, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Develioğlu, Ferit, “Gazali”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, İstanbul: Aydın Kitapevi, 2008.
- Doehring, Karl, *Genel Devlet Kuramı*, çev. Ahmet Mumcu, İstanbul: İnkılâp, 2002.
- Duverger, Maurice, *Politikaya Giriş*, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık, 1984.
- Ergun, Turgay, *Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama*, Ankara: TODAİE, 2004.
- Farabi, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi, 2004.

Güleçyüz, Kazım, *İslam'da Siyaset Düşüncesi*, İstanbul: İnsan, 1995.

Harmancı, Mehmet, *"İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi"*, BYLT, Konya: S.Ü., 1999.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul: YKY, 2005.

Jumakunova, Güلزura, *"Kırgızlarda ve Diğer Türk Boylarında Eşitliğin ve Paylaşmanın Simgesi Olarak Nevruz"*, http://www.nevruz.gen.tr/nevruz_14.html (01.02.2009).

Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: MEB, 1981.

Kafesoğlu, İbrahim, "Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün eseri: Siyasetname ve Türkçe tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 12, 1955.

Kafesoğlu, İbrahim, "Nizamülmülk", *İ.A.*, İstanbul: MEB, 1993.

Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin, 1993.

Konukçu, Enver, "Gaznelilerde İnsani Değerler ve Hukuk", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, C. 1, İstanbul: TKHV, 1992.

Köymen, Mehmet Altay, "Selçuklular'da Devlet", *Bellekten*, C. 51, S. 210, Aralık 1987'den ayırbasım, Ankara: TTK, 1988.

Köymen, Mehmet Altay, "Selçuklular'da Devlet: III. Tarihi ve Siyasî Bakımlardan", *Bellekten*, C. 54, S. 209'dan ayırbasım, Ankara: TTK, 1990.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: TTK, 2004.

"Mihrican", *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV, 2008.

Niyazi, Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul: Ötüken, 1993.

Nizamülmülk, *Siyasetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara: TTK, 1999.

- Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul: Dergâh, 2006.
- Maverdi, *Siyaset Sanatı*, çev. Mustafa Sarıbiyık, İstanbul: Özgü, 2004.
- Maverdi, *El-Ahkâmu's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, İstanbul: Bedir, 1994.
- Menekşe, Ömer, "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizamülmülk Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 3, 2005.
- Okandan, Recai, *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul: İ.Ü. Yayınları, 1976.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 1, İstanbul: Ötüken, 1977.
- Platon, *Devlet*, çev. Canan Eyi, İstanbul: Gün, 2005.
- Rousseau, J. J., *Toplum Sözleşmesi*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Kırmızı, 2006.
- Saklı, Ali Rıza, "Türklerde Demokrasi ve Ahlâk Münasebetleri", Rize: TMKV, 1995.
- "Selçuklu Devleti", *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul: Meydan, 1990.
- Şenel, Aleaddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat, 2004.
- Şirvani, Harun Han, *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul: İrfan, 1965.
- Tuncer, Mahir, "*Aristoteles ve Nizamülmülk'te Devlet Felsefesi*", BYLT, Erzincan: E.Ü., 2003.
- Turan, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, İstanbul: MEB, 2005.
- Vergin, Nur, *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul: Bağlam, 2006.

Weber, Karl Emil Maximilian, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, çev. Medeni Beyaztaş,
İstanbul: Bakış, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında İstanbul'da doğdum. 1988 yılında Heybeliada Deniz Lisesi'nde başladığım lise eğitimimi 1992 yılında tamamladım. İstanbul Tuzla'da bulunan Deniz Harp Okulu'ndan 1996 yılında makine mühendisliği ana bilim dalından gemi inşa mühendisi olarak mezun oldum.